

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

LOCUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

DAN BERINDEI

PARTICIPAREA ROMÂNILOR BIHORENI LA EVENIMENTELE
REVOLUȚIONARE DIN ANII 1848—1849

VIOREL FAUR

MĂRTURII FRANCEZE PRIVIND REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN
ȚARA ROMÂNEASCĂ

NICOLAE ISAR

CURENTE SUDICE ÎN NEOLITICUL ROMÂNIEI

EUGEN COMȘA

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REVOCAREA EDICTULUI DIN NANTES (1685) ȘI CONSECINȚELE SALE

MIRAI MANEA

MEMORII, CORESPONDENȚA,
INSEMĂRI

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

5

TOMUL 36

1983

MAI

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE,
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii
de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136—137. Telex
11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Colegiului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50-72-41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 36, Nr. 5

mai 1983

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- DAN BERINDEI, Locul revoluției de la 1848—1849 în istoria României 431
VIOREL FAUR, Participarea românilor bihoreni la evenimentele revoluționare din
anii 1848—1849 441
MIHAI IACOBESCU, Problema agrară în revoluția română de la 1848 în Bucovina . 453
NICOLAE ISAR, Mărturii franceze privind revoluția de la 1848 din Țara Românească 464

★

- EUGEN COMSA, Curentele sudice în neoliticul României 478

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- MIHAI MANEA, Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale 497

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Correspondența lui Nicolae Iorga cu românii americani (*Cornelia Bodea*) 510

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică anuală a Muzeului județean Suceava (*Constantin Șerban*); Întâlnire
româno-sovietică pe probleme de istorie (*Gheorghe I. Ionișă*); Colocviul Asociației
internaționale de istorie contemporană a Europei cu tema „Europa și războiul
civil din Spania” (*Eliza Campus*); Simpozionul de studii preotomane și otomane
de la Tunis (*M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru*). 519

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- GHEORGHE ZAHARIA, CONSTANTIN BOTORAN, *Politica de apărare națională a
României în contextul european interbelic. 1919—1939*, Edit. militară, București,
1981, 466 p. (*Ion Constantin*) 527

- ANASTASIE IORDACHIE, *Pe urmele Goleștilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1982, 295 p. + il. (*Paul Cernovodeanu*) 530
- * * * *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. IV (1633 – 1639), Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 903 p. + 19 facsimile (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 532
- GYÖRGY RÁNKI, *Gazdaság és Külpolitika (Economie și politică externă)*, Magvető Kiado, Budapesta, 1981, 353 p. (*Stelian Mindruș*) 535
- LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine (Politica Italiei față de Serbia pînă la anul 1870)*, Narodna Knjiga, Beograd, 1979, 390 p. (*Miodrag Milin*) 538
- DALE R. STEINER, *Historical Journals. A Handbook for Writers and Reviewers*, Santa Barbara, Oxford, American Bibliographical Center, Clio Press, 1981, 213 p. (*Mihai Manea*) 538

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, N° 5
mai 1983

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- DAN BERINDEI, La place de la révolution de 1848—1849 dans l'histoire de la Roumanie 431
VIOREL FAUR, Participation des Roumains de Bihor aux événements révolutionnaires de 1848—1849 441
MIHAI IACOBESCU, Le problème agraire dans la révolution roumaine de 1848 en Bukovine 453
NICOLAE ISAR, Témoignages français concernant la révolution de 1848 en Valachie . 464

★

- EUGEN COMȘA, Courants méridionaux dans le néolithique de Roumanie 478

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- MIHAI MANEA, La révocation de l'Edit de Nantes (1685) et ses effets 497

MEMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

- La correspondance de Nicolae Iorga avec les Roumains américains (*Cornelia Bodea*) . . . 510

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique annuelle du Musée du département de Suceava (*Constantin Șerban*) ; Réunion roumano-soviétique concernant des problèmes d'histoire (*Gheorghe I. Ioniță*) ; Le Colloque de l'Association internationale d'histoire contemporaine de l'Europe sur le thème „l'Europe et la guerre civile d'Espagne” (*Eliza Campus*) ; Le Symposium d'études préottomanes et ottomanes de Tunis (*M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru*) 519

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- GHEORGHE ZAHARIA, CONSTANTIN BOTORAN, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939* (La politique de défense nationale de la Roumanie dans le contexte européen de l'entre-deux-guerres. (1919—1939), Editions militaires, Bucarest, 1981, 466 p. (*Ion Constantin*)). . . . 527

- ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele Goleștilor* (Sur les traces des Goleseo), Editions Sport-Tourisme, Bucarest, 1982, 295 p. + il. (*Paul Cernovodeanu*). 530
- * * * *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* (Le Catalogue des documents de Valachie figurant aux Archives de l'Etat), vol. IV (1633–1639), Direction Générale des Archives de l'Etat, Bucarest, 1981, 903 p. 19 fac-similés (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 5 2
- GYÖRGY RÁNKI, *Gazdaság és Külpolitika* (Economic et politique extérieure), Magvı tó Kiado, Budapest, 1981, 353 p. (*Stelian Mindruș*) 535
- LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine* (La politique de l'Italie envers la Serbie jusqu'en 1870), Narodna Knjiha, Beograd, 1979, 390 p. (*Miodrag Milin*) 5 8
- DALE R. STEINER, *Historical Journals. A Handbook for Writers and Reviewers*, Santa Barbara, Oxford, American Bibliographical Center, Clio Press, 1981, 213 p. (*Mihai Manea*) 5 8

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

LOCUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

DE

DAN BFRINDEI

Revoluția pașoptistă se înscrie în istoria națională ca unul din momentele cele mai de seamă ale procesului complex al *devenirii* României moderne. Ea ne apare în perspectiva a 135 de ani ca o premisă *necesară* a constituirii statului român modern, ca momentul de deplină cristalizare a națiunii și a obiectivelor ei de eliberare socială și națională la mijlocul secolului trecut. Departate de a fi, cum s-a afirmat cindva, o simplă revoluție de „imitație”¹, iar programul de la Islaz „o operă de fantezie”², revoluția română din 1848 și-a avut rădăcinile în *realitățile românești*, în cele „18 veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși” de care vorbea Nicolae Bălcescu³. N-a fost o „revoluție de import”, ci unul din marile momente ale afirmării istorice a românilor și a însemnat, dacă nu o imediată biruință, în schimb, în mod evident, deplina conștientizare pentru națiune a unor țeluri, care au devenit în etapele următoare *îndrumare ale unei dezvoltări istorice inexorabile*.

Ca și oricare alt moment sau etapă de seamă a istoriei naționale și revoluția din 1848 se integrează firesc procesului general, universal. Revoluția română este o ramură a revoluției europene — ceea ce, din păcate, mei pînă în zilele noastre nu se reflectă în suficientă măsură în istoriografia internațională a problemei! — și ea se afirmă cu valențe și implicit drepturi egale în acest context. „Voi aveți a face lucruri mari — declara ajutorul de primar al Parisului celei de-a doua Republici tinerilor români veniți a omagia biruința revoluției din februarie 1848 — pentru că voi sunteți avangarda Europei înturnată către Orient”⁴. Cu un an mai înainte, Edgar Quinet relevase tinerilor studenți români care-l vizitaseră însemnătatea pentru lumea europeană a „spiritului național și eroic” de care ei erau însuflețiți⁵.

Preluînd experiența națiunilor mai înaintate ale epocii, primind de la ele modelele libertății și democrației — Nu seria Kogălniceanu de la

¹ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*. București, 1924, vol. I, p. 150.

² Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 41.

³ N. Bălcescu, *Opere*, ediție G. și Elena Zane, București, 1982, vol. II, p. 107.

⁴ „Gazeta de Transilvania”, nr. 34 din 26 aprilie 1848. cf. *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, p. 110—111.

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 42—43.

Berlin : „Aici în Europa luminată am învățat . . . că fiește om îi deopotrivă, că unul se deosebește de altul numai prin merit și prin fapte bune?”⁶ , tinerii patrioți direct implicați în pregătirea decisivei confruntări dintre trecut și viitor din 1848 n-au înțeles însă să abdice nici un moment de la starea lor *de români*. Dimpotrivă, însuflețiți de cel mai ardent patriotism, ei s-au dăruit, unii chiar cu prețul vieții, cauzei patriei lor virtuale, *României*, la care visau cu toții a o înfăptui strângând laolaltă întreaga națiune în unice hotare, în cadrul unui stat modern și independent. Pentru realizarea obiectivelor lor *revoluția* le-a apărut ca un instrument necesar și neapărat, ca drumul cel mai scurt dar și cel mai sigur către *noua realitate* la care ținteau. În acest context „*revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române*”⁷.

Deosebit de receptivi, tinerii patrioți au știut să se orienteze în alegerea modelelor, au fost sensibili față de diferitele curente ale socialismului premarxist din epocă, au stabilit legături deosebit de utile cu cercurile democratice și au știut să desfășoare o surprinzătoare operă de propagandă avînd în vedere slabele mijloace materiale de care puteau dispune, ca și audiența pe care o puteau găsi la interlocutorii lor, dar înainte de toate au știut să folosească toată această experiență externă *într-un sens românesc*. N-au făcut o operă de servilă imitație, ci, pornind de la realitățile din țările române, de la necesitățile imperioase interne, au folosit cunoștințele pe care le-au dobîndit culturale dar și politice — pentru a crea un cadru național, propriu și specific, procesului de eliberare românesc.

În consecință, ideologia revoluției române este cuprinsă în cadrele generale, europene, ale revoluției din 1848, dar ea poartă totodată elementele caracteristice și *necesare* națiunii române. Revoluționarii români au căutat stăruitor să stabilească legături cu ceilalți luptători pentru libertate ai continentului, înainte, în timpul și după revoluție, dar niciodată n-au acceptat o subordonare, ci dimpotrivă au proclamat fervent în fața Europei existența și drepturile *entității românești* pe care o slujeau. Ultim avanpost al revoluției europene, cum remarcă Engels în 1849⁸, Bucureștii au oferit totodată Europei revoluționare, prin regimul revoluționar instituit aci și biruitor aproape 100 de zile, un *model românesc*, după cum, la rîndul lor, revoluționarii români au ținut seama de celelalte modele revoluționare din epocă în ceea ce au avut ele bun și au căutat să se ferească de erorile săvîrșite de alții.

Luptînd unii dintre ei pe baricadele revoluției pariziene⁹, străduindu-se a dobîndi sprijinul Franței republicane, căuțiind a strînge legăturile cu revoluționarii polonezi și maghiari, trimițînd un reprezentant la Parlamentul de la Frankfurt, ducînd o politică înțeleaptă și echilibrată chiar și față de alte puteri străine, în acel moment necuprinse în fluxul revoluționar, luptătorii români de la 1848 au demonstrat concret apar-

⁶ Mihail Kogălniceanu, *Scrisori. 1834—1849*, București, 1913, p. 123—124.

⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. II, p. 107.

⁸ Marx-Engels, *Opere*, București, 1954, vol. 9, p. 3.

⁹ Dan Berindei, *Revoluția din 1848 din Franța și tinerii români aflați la Paris*, în „Revista Istorică Română”, XV (1945), p. 171—192; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834—1849*, București, 1971, p. 16.

tenența lor unor procese generale, știind însă totodată să afirme cu pregnanță propria entitate a națiunii lor.

Revoluția română n-a fost un fenomen de simplă imitație și prin aceea că de trei decenii românii se găseau într-un proces revoluționar accentuat. N-a scris Bălcescu în 1850 că revoluția pașoptistă „deriva mai ales în mod direct din revoluția de la 1821” ?¹⁰ Profundele mutații social-economice, politice și culturale ce avuseseră loc în societatea românească în deceniile anterioare și mai ales acțiunile cu caracter revoluționar desfășurate pe aproape întreg teritoriul național au indicat că, pe plan intern, revoluția a însemnat un moment culminant al unui proces evolutiv, că ea a reprezentat o explozie social-politică la capătul unor acumulări de contradicții și profunde tensiuni sociale, că ea a fost menită a marca sfârșitul unei etape istorice și mai ales a inaugura una nouă. În acest proces prepașoptist de pregătire a evenimentelor revoluționare decisive, un rol important l-a avut mișcarea revoluționară din 1840 nu atât prin amploare, cât mai ales prin program și experiență dobândită; ea a arătat mai ales *ceea ce trebuia evitat!*¹¹ Bălcescu a legat programul de la 1848 de cel al revoluției din 1821. Neîndoielnic, succesiunea este evidentă, dar în programul pașoptist cadrul este și mai larg și mai „european”. Dacă însă Bălcescu s-a referit doar la marile obiective ale celor două revoluții, este cert că liniile lor de forță au coincis, *unitatea, independența și modernizarea*¹² figurînd firesc ce este drept în 1848 în noi dimensiuni — în programele lor imediate sau de perspectivă.

Revoluția din 1848-1849 a marcat o piatră de hotar în istoria națională. Ea a dat expresie, ca niciodată pînă atunci în veacul trecut, energiilor nebănuite ale poporului român. Masele au avut neîndoielnic rolul primordial în desfășurarea evenimentelor, ele au fost înfăptuitoarele revoluției, dirzele ei apărătoare și credincioasele ei susținătoare chiar și atunci cînd revoluției i s-a pus capăt prin intervenția represivă a imperiilor învecinate. Zecile de mii de oameni participante la adunările de la Blaj, miile și zecile de mii de oameni de la Islaz și București, la 9 și 11 iunie, iar apoi fidelă slujire a cauzei revoluționare de către mase în adunările de pe Cîmpul libertății de la Filaret sau mai ales în ceasurile grele ale represiunii din septembrie 1848, dăruirea pînă la jertfa supremă a miilor de țărani transilvani, a moșilor în primul rînd, demonstrează fără putință de tăgadă caracterul de masă al revoluției, faptul că la temelul ei a stat într-un nestăvilit elan *o națiune* — acum deplin cristalizată — în ansamblul ei.

În 1848-1849, mai mult ca oricînd pînă atunci, poporul român a făcut „școala revoluției”, a învățat să cunoască dimensiunile propriilor sale forțe și valoarea luptei revoluționare ca promotor principal al progresului. Dar revoluția a însemnat totodată conștientizarea națiunii, propaganda revoluționară dovedindu-se deosebit de eficientă, mai ales în Țara Românească. „Țara — scria în decembrie 1848 Nicolae Bălcescu —

¹⁰ N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 277.

¹¹ Vezi G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, București, 1963, vol. III.

¹² Vezi Dan Berindei, *Unité, modernisation et indépendance dans le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1849)*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, București, 1975, vol. V, p. 121-140.

e gata și credincioasă revoluției. Grație fie propagandei ce se făcu prin comisari! Din revoluție numai atita ne-a rămas și e mult”¹³. Starea de „revoluționare” s-a menținut și după intervențiile represive din afară; dar și atunci când prin forță s-a pus capăt pentru un timp liberei desfășurări a luptei de eliberare, ceea ce a rămas a fost noua viziune politică pe care au dobândit-o nu numai păturile mijlocii, ci poporul în ansamblul său, noul orizont pe care națiunea l-a căpătat și care va înlesni în perioada următoare ori de câte ori împrejurările vor fi favorabile să se treacă la concretizarea programului de constituire a noii României.

Programul revoluției, căci putem vorbi de un program-sinteză pe care-l putem reconstitui cu înlesnire din lectura programelor provinciale succesive, a strâns într-un tot coerent problemele cu care se găsea confruntat poporul român în ansamblul său, le-a sistematizat și totodată a trasat căile lor de rezolvare, în așa fel încît statul modern, unitar și independent român să poată ființa¹⁴. Programul revoluționar românesc a evidențiat atît încadrarea europeană a revoluției din țările române, cît și specificitatea ei. Suprimarea rangurilor și privilegiilor, egalitatea, libertățile publice, garda națională, forma de stat a unei monarhii constituționale sau chiar a unei republici „camuflate”, o nouă repartitie fiscală între clase au reprezentat obiective generale constatate și în cadrul altor procese revoluționare europene. Alte probleme și obiective reflectau însă situația Europei centrale și de sud-est, dominînd printre acestea problema agrară — imperioasă necesitate a desființării relațiilor feudale în agricultură și a împrăștiării țăranilor¹⁵ —, dar ridicîndu-se și problemele legate de procesul modernizării administrației, justiției, culturii și mai ales învățămîntului, după cum problema secularizării reprezenta o cerință specifică Principatelor, unde un sfert din teritoriul național ajunsese a fi înstrăinat. Puține dintre obiectivele revoluției au putut găsi o imediată și mai ales statornică rezolvare în timpul revoluției, dar programul n-a mai putut fi înlăturat și următoarele etape ale istoriei naționale au concretizat succesiv și ireversibil stipulațiile programului de eliberare socială și națională din 1848, unitatea și independența înscriindu-se firesc, în această ultimă privință, ca cele mai de seamă și mai spectaculoase realizări ale năzuințelor pașoptiste.

Revoluția română nu s-a putut desfășura unitar, ci mai ales regional și succesiv și totuși analiza faptelor și evenimentelor dezvăluie că în revoluție obiectivele unității naționale au căpătat valențe neîntîlnite pînă atunci, ceea ce ne îndrituiește a susține existența revoluției *române, unitară* în ciuda aparentelor unor împrejurări sau desfășurări provinciale. Trăsînd obiectivele mișcării de eliberare, Bălcescu spusese răsopic în cuvîntul rostit de el la 1 ianuarie 1847 (c.n.) în fața Societății Studenților Români de la Paris: „Ținta noastră, domnilor, socotesc că nu poate fi alta decît *Unitatea națională a românilor*. Unitate mai întii în idei și simtimente,

¹³ N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 120.

¹⁴ Pentru program: Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848-1849*, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974, p. 35-57; *Idem*, *Programul extern al revoluției române de la 1848*, în „*Revista Română de Studii Internaționale*”, VII, (1973), nr. 2, p. 55-60.

¹⁵ Vezi Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Bucarest, 1971.

care să aducă apoi cu vremea unitatea politică". „Un trup politic, o nație românească, un stat de șapte milioane de români” (cifră care însuma, potrivit opiniei cărturarului istoric, pe toți români din acea vreme) și „o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității”¹⁶ urmau să reprezinte țelul străduințelor, care trebuiau să ducă la constituirea unei Români unitare, Bălcescu subliniind deci strînsa corelare ce trebuia făcută între lupta pentru unitate și cea pentru reforma social-politică, pentru înlăturarea racilelor societății din acea vreme, a însăși orînduirii feudale.

În ideologie și prevederi programatice, în articole de presă, în corespondența fruntașilor revoluționari și în acțiunile lor concrete, în fluxul și refluxul revoluționar al românilor dintr-o țară românească în alta, potrivit împrejurărilor și necesităților concrete, totul a demonstrat apoi, în vremea evenimentelor revoluționare, forța pe care o căpătase ideea fundamentală a unității în procesele în curs de desfășurare. „Noi vrem să ne unim cu Țara!” strigaseră zecile de mii de iobagi transilvani pe cîmpia Blajului¹⁷, iar pentru tinerii patrioți aflați în primele rînduri ale luptătorilor revoluționari gîndul unității s-a afirmat stăruitor. Russo scria lui Bălcescu felicitîndu-l pentru izbînda revoluției în Țara Românească și descriindu-i entuziast viitorul națiunii: „Un mare popor, avînd ca baricadă o mare, două fluvii, numite Dunăre și Istru (sic!) ca cîngătoare, sînge roman în vine, și nu o Moldovă cu fiicele sale, o Transilvanie sau Banat, ci o țară românească cu o mare capitală care se va numi Roma, dacă vrei, cu mari piețe numite Piața Poporului, Piața Traiană, Piața lui Ștefan, Piața lui Mihai, Piața Moldovei, Piața Banatului, Piața Ardealului! ș-apoi forță, fericire, măreție, glorie! Ferice de nepoții noștri! și noi fericiți de a fi putut contribui, bine sau rău, mult sau puțin, la acest lucru!”¹⁸. Tînărul transilvan Constantin Roman, comisar al revoluției muntene, scria, la rîndul său, neînfricat, lui A. G. Golescu-Negru — care și el pleda pentru „o frăție secretă și grandioasă, care să se întindă peste toate părțile României” cu centrul la București¹⁹ —: „Toți ne strigă că voim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac?”²⁰

Unitatea statală nu s-a putut înfăptui în timpul revoluției. Ar fi fost practic și foarte greu de realizat, avînd în vedere atît greutățile ce avea de înfruntat revoluția înseși cît, mai ales, ținînd seama că trei mari state supuneau influenței, sau dominației lor directe, milioanele de români ai epocii, stăvilind totodată fireasca lor tendință de stringere laolaltă. Dar, cu toate acestea, solidaritatea românilor a fost evidentă și moștenirea revoluției a fost a tuturor și unitatea a devenit firească, în etapele istorice următoare, pînă la desăvîrșirea ei pe plan statal, în 1918, o lozincă ardentă, „cheia” care trebuia să deschidă porțile progresului nestăvilît al națiunii, condiția *sine qua non* fără împlinirea căreia nu ar fi putut fi concretizat multilateralul program de reformă a cărui împlinire urma să

¹⁶ N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. I, p. 177—178.

¹⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 115.

¹⁸ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, 1982, vol. II, p. 789, 790—791.

¹⁹ *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. II, p. 616.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

asigure alinierea poporului român în preajma națiunilor înaintate ale lumii.

Revoluția din 1848—1849 mai are o deosebită importanță în istoria națiunii și prin aceea că în timpul ei a putut ființa în Țara Românească un *regim revoluționar*. Acesta a căutat să reprezinte „în mic” viitorul stat modern al românilor. Cel puțin în parte, programul de la Islaz a fost concretizat timp de peste trei luni și autoritățile revoluționare au acționat într-un nou spirit. Cu toate limitele sale, cu toate șovăirile moderatilor, este evident că între regimul Regulamentului organic și acest regim al revoluției a existat o „prăpastie”, în primul rînd prin reșezarea „ordinii sociale”, prin atenția care s-a dat unor clase ori categorii sociale pînă atunci considerate periferice sau chiar inexistente din punct de vedere politic. Nu trebuie uitat că Obșteștile Adunări ale perioadei regulamentare aveau o compoziție exclusiv boierească și că majoritatea în sinul lor era asigurată prin lege marelui boierimii! Replica revoluției a fost categorică. În Comisia proprietății s-a instituit paritatea între țărani și stăpînii de moșii, iar în ceea ce privește alegerea Constituintei, a cărei convocare a fost împiedicată doar de precipitarea evenimentelor și de represiune, dacă votul universal nu fusese acceptat, în mod direct, cel puțin indirect el urma să stea la temeiul noului sistem electoral, al „votului îndoit”, iar aleși urmau a fi „toți românii de la vîrsta de 25 de ani în sus, fără condiție de domiciliu, din orice parte a țării”²¹. Pe toate planurile s-a căutat să se asigure formarea unui stat modern.

Importanța a mai fost în 1848—1849 pentru viitorul națiunii și capacitatea militară pe care legiunile românilor transilvani au demonstrat-o pe cîmpul de luptă, și care, ca și înfruntarea inegală de la 13 septembrie, au demonstrat, în primul rînd românilor înșiși, că erau capabili să apere România viitoare și, în ceea ce privește Transilvania, au afirmat „națiunea tolerată” ca o realitate peste care nu putea trece.

Ca nucleu al viitorului stat român, Țara Românească a desfășurat, în timpul regimului revoluționar, pe planul relațiilor externe, acțiuni care stau la baza constituirii activității diplomatice moderne românești. Din cele dintîi zile ale instaurării noului regim activitatea externă a figurat în centrul atenției conducerii revoluției²². Deși nemărturisit fățiș — deoarece acest lucru n-ar fi fost posibil — unul dintre obiectivele principale ale revoluției a fost cucerirea independenței. În funcție de acest obiectiv, acțiunile de politică externă au suferit esențiale transformări față de perioada anterioară. Problemei apărării deplinei autonomii i s-a acordat o deosebită însemnătate, dîndu-i-se — pe cît se putea — un sens apropiat de cel al independenței. În proclamația de la Islaz, chiar în cel dintîi aliniat, se enunța principiul că poporul român „își cunoaște dreptul său de suveran” și nu era amintită supunerea față de Imperiul otoman²³. La 13/25 iunie, în calitatea sa de „ministru al treburilor din afară”, N. Bălcescu scria consulilor străini comunicîndu-le în mod oficial cele ce se petrecuseră și amintind de „dreptul de administrație externă independentă” al Țării Românești. Deosebit de limpede a știut să formuleze și Florian

²¹ *Ibidem*, p. 498.

²² Vezi detalii în Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 33 și urm.

²³ *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1962, vol. I, p. 490—501.

Aaron linia politică pe care o urmau revoluționarii. „Administrația națională dinlăuntru a țării, după cum o cuprind tratatele — scria el — nu va mai fi o vorbă goală. Noi sîntem emancipați și ne vom bucura de aci înainte de toate drepturile de care sîntem vrednici”²⁴. Măsurile adoptate de Guvernul Provizoriu, au indicat, de altfel, de la început, că acesta înțelegea să traducă în practică principiile formulate în proclamație privind stricta autonomie și chiar să pregătească dobîndirea independenței depline. Proclamarea programului constituțional, desființarea în fapt a dreptului de investitură al Porții și exercitarea directă a puterii de stat de către Guvernul Provizoriu, instituirea steagului național—simbol al suveranității — au fost tot aîtea manifestări fățușe în sensul menționat. Este semnificativ și faptul că orice intervenție externă a fost calificată de revoluționari drept *invazie*, chiar dacă ea ar fi fost efectuată de puterea suzerană, după cum merită să fie subliniat faptul că cei mai înaintați conducători ai revoluției considerau firească lupta armată cu oștirea invadatoare otomană, în vederea dobîndirii independenței.

Activitatea de politică externă n-a mai fost subsumată puterii suzerane și cu atît mai puțin celei protectoare. Vechii Postelnicii, sau apoi Secretariatului de Stat din perioada regulamentară i s-a dat noua titulatură — europeană și independentă! — de „Minister al treburilor din afară”. Au fost făcute și tentative pentru relații directe cu statele Europei prin trimiterea de agenți și încă de la 13/25 iunie adresîndu-se agenților consulari acreditați la București Bălcescu a folosit un limbaj menit a crea ideia *egalității* statului muntean cu statele suverane europene și pe aceeași linie s-a situat în perioada următoare succesorul său, Ioan Voinescu II.

Senmificative au fost și negocierile româno-otomane, întemeiate din partea Țării Românești nu numai pe o poziție de dirzenie și de riguroasă apărare a drepturilor internaționale ale țării, dar și pe sprijinul națiunii. Acum a fost inaugurată metoda diplomatică de a se da teme acțiunilor oficiale prin manifestații populare. În luna iulie, cîmpul Libertății de la Filaret a devenit o tabără de acțiune eficientă în apărarea acțiunilor externe ale Guvernului Provizoriu. Zeci de mii de oameni sancționau în mari adunări populare actele și poziția conducerii revoluției, dînd acesteia un caracter național, ceea ce explică în bună măsură și cesiunile pe care reprezentantul Porții Otomane le-a și făcut spre sfîrșitul aceleiași luni.

Deși la Constantinopol, prin presiunile diplomației țariste, negocierile româno-otomane n-au putut lua cursul lor firesc, conducerea revoluției n-a înțeles să abdice de la pozițiile pe care se situase în domeniul acțiunilor externe nici în ultimele ei săptămîni de liberă ființare. În primele zile din septembrie, Locotenența Domnească dădea un amplu răspuns circulării guvernului rus din 19/31 iulie și presa revoluționară publica o serie de materiale privind politica externă și poziția internațională a regimului revoluționar din Țara Românească. Un articol din „Poporul Suveran” — periodic unde în luna august fusese publicat studiul *Drepturile românilor către Înalta Poartă* — punea în fața Imperiului otoman perspectivele unei insurecții generale a Orientului²⁵, iar la 6/18 septembrie arderea Regulamentului Organic și a Arhondologiei a constituit o

²⁴ *Ibidem*, p. 540—541.

²⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 196. www.dacoromanica.ro

manifestație menită a arăta Europei profundul atașament al poporului român față de revoluție și ura sa față de instituțiile regulamentare. Ca și articolele din presă și această manifestație se încadra prin semnificație nu numai unor acțiuni interne, ci avea și menirea unei afirmări externe și aceeași semnificație a avut-o și încercarea lui Gheorghe Magheru de a organiza rezistența armată din Oltenia.

Acțiunile desfășurate pe plan extern de regimul revoluționar din Țara Românească au îmbrățișat dintr-un început cauza națiunii române în ansamblul ei, depășind aria statului muntean. Prin aceste acțiuni au fost puse bazele diplomației românești moderne unitare, care a avut în vedere pe românii de pretutindeni. Ele s-au bazat pe înalte principii de morală politică. „Principiul nostru politic — scria Nicolae Bălcescu — este simplu: respectul, recunoașterea, egalitatea și solidaritatea naționalităților”²⁶. Ideia respectului reciproc o regăsim, de altfel, plastic exprimată și de moldoveanul Kogălniceanu în *Dorințele partidei naționale în Moldova*. „Înainte de toate — sublinia el — moldovenii protestă despre nestrămătata lor hotărâre de a nu lovi driturile cuiva; însă voiesc asemenea ca și alții să nu le jicnească drepturile ce le au înființate și închizăsluite de sute de ani...”²⁷. Neamestecul nu însemna însă o izolare și de aceea poetul revoluționar muntean Dimitrie Bolintineanu scria cîndva: „cea dintii datorie a națiunilor, a uneia față de alta, aceea care le-ar înțelege pe toate, este datorie care le prescrie a se iubi și de a se ajuta unele pe altele”²⁸.

Revoluția română a fost înăbușită prin intervențiile represive din afară ale imperiilor limitrofe. În Principate armatele otomane și țariste au reînscăunat încă din 1848 regimul Regulamentului Organic, iar în provinciile locuite de români în Imperiul habsburgic, absolutismul a fost reinstaurat spre sfîrșitul verii 1849, prin acțiunea combinată a armatelor contrarevoluționare habsburgice și țariste. Dar în istoria României revoluția din 1848—1849 a constituit și continuă să constituie un moment de afirmare divuitoare a poporului. Răscolind masele, care au slujit cu nețărmurit devotament cauza ei, revoluția a evidențiat existența tuturor condițiilor pentru trecerea la o nouă orînduire, la un nou sistem social-economic. Zecile de mii de oameni înregimentați sub steagul revoluționar au dezvoltat forța pe care o avea poporul. De aceea, reprimarea revoluției n-a însemnat pentru reacțiune decît un trecător succes. Puternica adeziune și participare a maselor a arătat că pînă la urmă forțele noului trebuiau să învingă.

Revoluția română din 1848—1849 a demonstrat vitalitatea și energia națiunii române acum deplin constituită. Pe plan intern revoluția a dat o grea lovitură feudalismului, iar pe plan internațional a pus cu acuitate în fața Europei problema românească și a demonstrat cercurilor democratice din întreaga Europă necesitatea de a se da tot sprijinul pentru constituirea unui stat modern și unitar românesc. Un proces istoric fusese declanșat, el corespundea însăși sensului de evoluție al istoriei și deci nu mai putea fi stăvilit. Nici o putere din lume nu putea face ca năzuințele revoluționarilor și obiectivele revoluției române din 1848 să nu-și găsească într-un viitor mai apropiat sau ceva mai îndepărtat, împlinirea.

²⁶ N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 316.

²⁷ *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1903, vol. IV, p. 92.

²⁸ D. Bolintineanu, *Cartea de drepturi*, 1869, p. 11.

Dealtfel, evenimentele hotărâtoare care au urmat în cursul a șapte decenii au demonstrat că programul și obiectivele revoluției națiunii române de la mijlocul veacului al XIX-lea fuseseră realiste.

Procesul de constituire a României moderne s-a desfășurat sub semnul revoluției din 1848 și a reprezentat în fapt o treptată traducere în viață a programului revoluționar. Acest lucru a făcut ca însăși revoluției să i se acorde un loc aparte în Panteonul național, ea marcând începutul procesului istoric sus-menționat. De ea sint indisolubil legate unitatea statală, modernizarea și independența României.

Unirea Principatelor s-a impus pe primul plan în cursul deceniului următor revoluției ca obiectiv dominant al națiunii. Dubla alegere și mai înainte puternica manifestare de solidaritate națională a Adunărilor ad-hoc au reflectat traducerea în viață a uneia din prevederile programatice ale revoluției și totodată au marcat prin această prima mare biruință postumă a acesteia. Dar constituirea statului național a însemnat și inaugurarea unei *ere a reformelor*. Întemeindu-se în largă măsură pe prevederile programatice ale revoluției, făuritorii statului național au concretizat reformele menite a face din România un stat modern și aproape fiecare dintre acestea a însemnat totodată și o izbândă a revoluției din 1848. Rînd pe rînd, stipulațiile programului revoluționar au fost transformate în realități istorice ireversibile, reformele fiind încununuate prin legea rurală din august 1864 în temeiul căreia articolul 13 al revoluției pașoptiste a fost tradus în viață. Trei decenii după ce revoluționarii moldoveni exprimaseră la Brașov, în mai 1848, dezideratul lor ardent pentru realizarea Unirii Principatelor în cadrele unui stat independent, *neatîrnarea României* avea să se afirme biruitoare împlinind năzuințe seculare, iar gîndurile din vara anului 1848 ale lui Dimitrie Golescu privind *desăvîrșirea unificării statale* a națiunii s-au văzut pe deplin materializate în anul 1918, cînd poporul român s-a putut strînge în unice hotare.

Revoluția din 1848—1849 a însoțit neconținut și însoțește pașii națiunii. România socialistă i-a acordat legitimă cinstire, jertfele pașoptiștilor stînd și la temeiul cuceririlor zilelor noastre. „...De fapt, se poate spune că revoluția începută în 1848 — arăta, în numele partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele țării — a continuat să se desfășoare sub diferite forme, găsindu-și expresie în realizarea unirii Principatelor, în înfăptuirea reformelor sociale ulterioare, în toate transformările și mișcările revoluționare care au avut loc în țările românești, apoi în România, pînă la revoluția socialistă”²⁹. Moment important al istoriei patriei, revoluția din 1848—1849 se afirmă prestigios în cartea de aur a trecutului poporului român.

LA PLACE DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848—1849 DANS L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

La révolution de 1848 occupe une place de premier plan dans l'histoire de la Roumanie. Elle ne représente pas un phénomène d'importation, quoiqu'elle appartient aussi à la révolution européenne du „prin-

²⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, București, 1973, vol. 8, p. 398—399.

temps des peuples". Les jeunes patriotes roumains qui furent ses dirigeants subirent les influences des cercles démocratiques de l'époque, mais ils forgèrent toutefois un programme révolutionnaire qui correspondait, tout en s'intégrant au processus général, en premier lieu aux réalités roumaines. On peut même parler d'un modèle roumain de la révolution quarant' huitième tout comme on peut parler d'un modèle français, d'un modèle allemand, d'un modèle italien etc. Par ailleurs, les antécédents révolutionnaires — et surtout la révolution de 1821 et le mouvement révolutionnaire de 1840 en Valachie — attestent un climat d'effervescence roumain antérieur qui engendra la révolution. Celle-ci démontra la force des masses participantes et elle a représenté une vraie „école" pour le peuple en affirmant la lutte révolutionnaire en tant que première promotrice du progrès. Les masses populaires acquirent un nouvel horizon politique, ce qui sera de toute importance pendant la période de constitution de la Roumanie moderne. En ce qui concerne le programme de la révolution celui-ci se présente d'un côté comme un programme appartenant à la révolution européenne — mais cependant étant en premier lieu l'expression de la révolution roumaine — et d'un autre comme un programme unitaire de tous les Roumains. Par ailleurs, un des traits caractéristiques de la révolution roumaine de 1848, qui se déroula successivement dans les différentes provinces de la Roumanie de l'avenir, soumises aux influences ou aux dominations étrangères, fut qu'elle accusa cependant des traits unitaires accentués. Ceux-ci peuvent être constatés dans l'idéologie et le programme, dans les manifestations des masses, dans les articles des journaux ou dans la correspondance des dirigeants révolutionnaires. Ce n'est donc pas par hasard que l'unité devint pendant la période historique ultérieure la *conditio sine qua non* de l'affirmation historique des Roumains. Important est aussi le fait qu'en Valachie se constitua un régime révolutionnaire qui oeuvra pendant plus de trois mois. Ce fut un noyau d'Etat roumain moderne. L'activité de politique extérieure représente un autre aspect important de la révolution roumaine de 1848. L'autonomie, mais en perspective aussi l'indépendance, les tendances d'assurer un régime d'égalité avec les Etats européens souverains, le recours aux manifestations des masses à l'appui des actes de politique extérieure, ainsi que la défense des intérêts de la nation toute entière, de tout le territoire roumain constituèrent les traits dominants de cette politique extérieure de la révolution qui proclama aussi une attitude de respect réciproque envers toutes les nations. La révolution de 1848 fut réprimée par les interventions militaires des empires voisins, mais cependant son programme se réalisa successivement pendant les étapes historiques suivantes. L'Union des Principautés et la formation de l'Etat roumain moderne, l'indépendance de la Roumanie, le parachèvement de son unité étatique en 1918 et aussi le processus plus récent de l'affirmation de la Roumanie socialiste ont leurs racines dans la révolution d'il y a 135 années, moment marquant de l'histoire nationale.

PARTICIPAREA ROMÂNILOR BIHORENI LA EVENIMENTELE REVOLUȚIONARE DIN ANII 1848—1849

DE

VIOREL FAUR

Cunoașterea evenimentelor din Crișana în anii 1848 — 1849, constituie o cerință științifică parțial rezolvată, deoarece nu au fost reconstituite încă toate aspectele importante ale participării localnicilor la revoluție, existind până nu de mult chiar o interpretare unilaterală a acestor realități, în sensul că nefiind studiate unele fonduri arhivistice — se acreditase, nejustificat, ideea că se poate vorbi numai de manifestări cu *caracter social*, cele *politice* apărind doar la finele revoluției. Această ipoteză a fost anulată de noile investigații, care au adus un semnificativ spor informativ, modificându-se totodată imaginea pe care o aveau unii cercetători despre acțiunile românilor din această parte a țării în timpul frământărilor revoluționare, care sînt o componentă de neignorat a revoluției române de la mijlocul veacului trecut.

Nu este lipsit de interes să formulăm cîteva considerații în legătură cu preocupările istoriografice avînd ca obiect împrejurările revoluționare bihorene din anii 1848 — 1849, a căror evoluție atestă și modul cum s-a ajuns la o înțelegere mai adecvată a lor, continuîndu-se extinderea informației și aprofundîndu-se explicitarea faptelor și a atitudinilor. Cel dintîi istoric român care s-a interesat de evenimentele petrecute în Bihor în timpul revoluției a fost Alexandru Papiu Ilarian, care intenționa să le prezinte cît mai adecvat în cartea sa *Istoria românilor din Dacia Superioară* (Viena, 1852), tomul al II-lea, consacrat reconstituirii întîmplărilor ce au avut loc pînă la 31 mai 1848. Neavînd posibilitatea de a efectua cercetări în arhivele bihorene, unele îi erau practic inaccesibile, Al. P. Ilarian a luat contactul cu persoane pe care le-a cunoscut sau față de care nutrea un respect justificat. Încercările sale de a obține, prin intermediar, informațiile necesare relevă dorința istoricului de a-i cuprinde și pe românii crișeni, în lucrarea pe care o pregătea, ca participanți la revoluție, alături de conaționalii lor din Imperiul habsburgic. De altfel, Al. P. Ilarian primea un sfat util în această direcție de la Simion Bărnăușiu, care îi scria din Pavia, la 31 decembrie 1852, următoarele: transmite-i lui At. Șandor „ca să le spună crișanilor, cîndu-i va fi (la) îndemină, că ești togma de același cuget cu crișanii, ca să le însemnezi în *Istorie* și faptele e (și) suferințelor ca și ale altor români, și că scriînd *Istoria* nu faci nici o destințiune între români dacă sunt cîmpani au maramurășani, crișani, mușani au tirnăveni etc.”¹.

¹ Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Edit. Dacia, Cluj, 1972, p. 39.

Mai întâi, Al. P. Ilarian a luat contactul, prin corespondență, cu I. Cristian (preot în Leta Mare) — pe care, probabil, îl cunoscuse în timpul revoluției —, solicitându-i ajutorul în ce privește adunarea de date arhivistice, deoarece acesta se putea deplasa la Oradea. La 19 decembrie 1850, I. Cristian îl asigură că referitor la „lucrul...încredințat, încît mă vor lăsa împrejurările, voi face destul. Și mai ales, frate, în privința sinodului (episcopesc de la Oradea, din anul 1848 —n.n.) voi fi doară și prea larg. Am cuget de a însemna evenimentele evenite din Bihariu: 1. *mișcările naționale*; 2. *băsericești*; 3. *politicești*....Toate cîte voi însemna voi scrie după documente nerefutabile...Înainte îți spui că eu pe nimene voi cruța, dar nici voi strica onoarea altuia mințind, sau pe oarecine să-l laud pe nedrept. *Eu voi fi nepărtinitoriu; pe cum sunt faptele făcute, voi să fie și scriese*. Lucrul acesta, pentru mine gigantic și în multă osteneală stătătoriu, mie-mi va răpi mult timp, însă fericit mă voi ține atunci *cînd pe altariul națiunii mele voi putea ceva pune, neașteptînd nici una răsplată*”² (subl. ns.). Acest angajament avea deci o motivație patriotică și accentua asupra obiectivității, problemă de o importanță deosebită pentru reflectarea veridică a evenimentelor în interpretarea istoricului. Precizările lui I. Cristian vizau, neîndoielnic, poziția unor clerici de la curtea lui Vasile Erdeli, care erau solidari cu prelatul în intenția sa de a evita explicitarea unor gesturi și fapte discutabile comise de el în anul 1848, care aveau însă o cauză, desigur explicabilă, însă nu încerca nimeni să o descifreze, orientarea tuturor fiind concentrată asupra întîmplărilor decisive, a luptei unite a românilor transilvăneni împotriva limitării libertății lor și pentru obținerea de drepturi reale, nu numai de promisiuni și declarații propangandistice.

Conform intenției sale, I. Cristian s-a deplasat, în aceeași lună, în Oradea „ca să ce(a)r(ă) *Protocolul* sinodului de la aceia cari au fost notarii sinodului, însă nu-l putui căpăta, că au zis unii că nu-l au, alții că îi improșcat printre scrisori, însă dacă-l vor afla, mi-l vor trimite. Însă pînă în zioa de astăzi tot aștept, și fără nici un rezultat. Eu, doară, neștiind cursul sinodului și determinațiunile, nu putui începe nimica să scriu....Ce s-au întîmplat după sinod *le am însemnate*, și așa nu-mi lipsește numai finisitate și completate cu descrierea sinodului”³. Din perspectiva timpului, sinodul amintit a constituit doar un moment, încă neclar, al evenimentelor din Bihor, celelalte trebuind să beneficieze de o atenție cel puțin identică.

Stăruința lui Al. P. Ilarian de a obține totuși date despre crișeni se constată și în relațiile pe care le are cu alți locuitori. Alexandru Roman, profesor de limbă și literatură română la gimnaziul premonstratens din Oradea, precum și conducătorul Societății de lectură, a fost de asemenea rugat să culegă informații exacte, mai ales că el a participat la evenimentele, fiind traducător — în calitatea sa de profesor de limbă română (1848) la Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuș — pe lângă comandantul de brigadă Iozsef Simonffy, stabilit la Vașcău, de unde a corespondat cu Avram Iancu. La 19 august 1851, Al. Roman îi făcea cunoscut că „starea lucrurilor...pe la noi, și unele date de pe acel timp..., și le voi împărtăși

² *Ibidem*, p. 120.

³ *Ibidem*, p. 122.

mai târziu; acum sîm(sînt) foarte cuprins (adică ocupat—n.n.)”⁴. Cel de-al doilea răspuns epistolar este mai edificator: „La provocațiunea ca să-ți trimit niște date de sub revoluțiunea maghiară, atingătoare mai virtos de părțile noastre, numai în feriele (vacanțele) mai de aproape putui face destul, țesînd una *Reprivire scurtă la lupta avută întrer. și m. sub decursul răscoalei din a. 1848/9*, și-i alăturasem acum și documîntele, însă aliquis invitus deorum filius dintre juriștii români de aici fiind la mine adunați..., le ca mai duse, încît acum sînt astrîns a le culege de nou în bureaul procuratoriului de stat, carele e un mare amic al r-lor. Deloc ce voi încheia lucrul, și-l și trămit”⁵, ceea ce nu s-a întîmplat, astfel că Al. P. Ilarian a fost nevoit să apeleze și la studentul Iacob Brîndușan, care scria (în 24 octombrie 1852) la rîndul său: „Încă tot nu-ți voi rămînea datoriu cu promisiunea-mi de an pentru cîteva date”⁶. N-a reușit nici el să se fină de cuvînt.

Cu toate bunele sale intenții, de a ajunge în posesia unui material documentar corespunzător, pentru a-i include și pe românii crișeni în cartea despre revoluție, Al. P. Ilarian a fost obligat să se rezume la informații sumare, să consemneze doar unele fapte ale acestora. Că atare, prima încercare de analiză și prezentare a modului cum au decurs evenimentele revoluționare în Crișana nu și-a atins scopul, rămîind ca cercetarea ulterioară să împlinescă o asemenea cerință istoriografică. Abia în ultimii ani s-au făcut progrese evidente în cunoașterea prezenței populației românești în frîmîntările pașoptiste⁷, realizîndu-se pași însemnați în ce privește înțelegerea și reactualizarea semnificațiilor reale ale acestora. Prin lucrarea de față continuăm investigația, aducînd în actualitate alte documente, care reliefează contribuția bihorenilor la lupta comună a românilor de dincoace de Carpați, hotărîrea lor de a beneficia de libertățile proclamate de revoluție.

Deși s-au făcut referiri la revendicările tinerimii române orădene, cuprinse în *Proclamația din 9 mai 1848*—difuzată ca foaie volantă⁸, tipărită cu caractere elegante și în chenar—, textul integral al documentului nu a fost studiat cu deplină atenție, apelîndu-se numai la ceea ce a apărut în *Organul național* din 26 mai 1848. Partea inițială a proclamației, un veritabil preambul și o solidă motivație la revendicările tineretului, conține idei specifice momentului și dezvăluie starea de spirit a studenților, elevilor și a altor tineri români din Oradea, care își exprimau deschis entuziasmul și dorința de a milita pentru deșteptarea populației

⁴ *Ibidem*, p. 306.

⁵ *Ibidem*, p. 310.

⁶ *Ibidem*, p. 115.

⁷ Mihail Dan, Viorel Faur, *Solidari cu Iancu*, în „Familia”, 1971, nr. 11, p. 16; Teodor Pavel, *Nicolae Jiga în frîmîntările revoluționare din 1848—1849 pentru învîămintul românesc în Crișana*, în *Nicolae Jiga*, Oradea 1972, p. 28—40; Viorel Faur, Ioan Golban, *Momente din activitatea politică a lui Emanuil Gojdu*, în *Emanuil Gojdu*, Oradea, 1972, p. 35—37; Teodor Pavel, *Lupta pentru învîămintul național românesc în părțile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848—1851*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj, 1972, p. 145—167; Viorel Faur, *Aspecte ale desfășurării evenimentelor revoluționare din anii 1848—1849 în Oradea*, în „Familia”, 1978, nr. 6, p. 11; Idem, *Societatea de lectură din Oradea, 1852—1875*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1978, p. 25—37.

⁸ Un exemplar original, bine păstrat, se află în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Mss. rom. 1059, f. 65v. www.dacoromanica.ro

românești, atragerea ei la lupta pentru introducerea principiilor proclamate de revoluție în viața socială și politică, trecîndu-se astfel de la idei la fapte, cele mai sigure mijloace de validare a spiritului revoluționar pașoptist. În document se întîlnesc convingeri filosofice inspirate din teoria dreptului natural, dar mai ales din dreptul popoarelor la libertate, egalitate și fraternitate, intens vehiculate de revoluționarii pașoptiști.

Autorii documentului se adresau în termeni expliți națiunii căreia îi aparțineau, pentru a fi solidară cu ei în acțiunea de a-i asigura progresul: „Românilor! Cînd au venit timpul, carele (pe) toate națiunile le pune...să vadă ce voește și ce poate tot inșă și pentru sine, noi rami(i) cei teneri a(i) marelui arbore de român, strigăm către voi toți, cari vă țineți de aceasta, dați manu cu noi, să facem ce ne e datorința pentru înflorirea și bunăstarea lui!”⁹. Interesantă este, desigur, și formularea referitoare la capacitatea de conservare a naționalității, mai concret a celei române: „*Sentiul de naciunalitate așa e de puternic, (in)clt nici terorism(i) tiranilor, nici politicile drăcești înșesute a(le) despoșilor, nu-l pot învinge* (subl. ns.); de aci videm că naciunile, deși în asupra, (i)și țin ez(i)stența lor, -...că odată era să și ajungă timpul lor, să înflorească. *Așa se întîmplă cu noi -...acuma, ajungîndu-ne timpul, era să lucrăm, și să înflorim. Acuma e timpul(1) în care toată lume(a) ferbe, ca să poată eși din forma- și din ante, toți pășesc în ante cu pași gigantici, a-i cugeta că și aducerea aminte voesc a o surupa, numai să nu-și poată închiperi amăreală trecutului. Și noi, de căutăm trecutul, vindem durerile noastre naționale întinse peste el ca o negură*; de căutăm prezentul, videm în jurul nostru minuni, în viu popoarele cele moarte, se deșteaptă minte(a) ce(a) pînă acum, degerată și prinsă!”. Revoluția era, așadar, un fenomen declanșator de energii, punînd în evidență forța popoarelor de a scutura lanțurile feudale, de a înlătura consecințele unor vremi depășite și în care destinul omului și al națiunilor depindea nu de voința acestora, ci de instrumente politice anacronice, de clasa stăpînilor și acoliții ei. Revoluția, care cuprinsese majoritatea țărilor Europei, izbucnise și pe teritoriul țărilor române, de aceea tineretul orădean se simte dator să-i cheme pe români sub faldurile acesteia: „În împrejurări d-aceste ce să facem noi, români(i)? N-am paizat destul, să mai rămînem? Nu! nu! de sunteți voi romani, de sunteți voi nepoți(i) acelor mari părinți, pre cari ei mira universul, voi atunci înțelegeți cuvîntul timpului, și știți că cel ce nu lucrează acum, nu e demn (vrednic) să vieze! videm noi cum ferbe sîngele cel nobil în voi, videm brațele voastre ridicare spre a sfărîma ferrele ori căruî tiran, videm peptul vostru înfipt oricărei greutăți spre a putea înainta acum. *Sus dară! bată inima voastră spre fericire-vă, mințea și toate cugetele voastre fie incitate la naționalitate(a) voastră, sufletul vostru nu cuprindă alt decît ce e libertate!* (subl. ns.) Înțelegeți...cuvîntul timpului, ca nu pre urmă să (se) aducă asupra voastră judecata de „nepăsători”, ce nu cuvine cu bărbăție, nu cu spiritul seclului acest. De n-ați lucra acum, ați fi nemulțămitori către acela carele pînă acum pentru ace(ea) v-o ținut, ca acum să lucrați ”¹⁰. Acest important document, ca primă manifestare publică a românilor din Crișana, accentua

⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom. 1059*, f. 51–52.

¹⁰ *Ibidem*.

asupra ideii de naționalitate, fapt cu deosebire relevabil, deoarece aceasta va fi pregnant reliefată de Simion Bărnuțiu în celebrul său discurs din Dumineca Tomii. Conștient de însemnătatea conceptului de naționalitate, tineretul orădean atrăgea atenția că atunci este momentul pentru a conlucra la afirmarea lui, la obținerea unor drepturi naționale firești și necesare.

Animați de ideea unei sincere colaborări între revoluționarii români și maghiari, autorii textului proclamației afirmau, cu deplină convingere, că trebuie să se întroneze egalitatea în relațiile dintre aceștia : „testimoniu e istoria pentru noi, caute și vor vide, că românul totdeauna fu credincios către magiar, și acela va și rămîne, aceasta e și oftare(a) noastră, -lor dară iubire frățească și pace, *dar și nouă dreptate, că atunci va fi egalitate, frățietate și libertate*. Acuma, cîndu-s răspîndite ideile aceste, cînd națiunile știu merita una pe alta, și și trebuie, deie-ne și ei nouă ce dreptul naturei, simțul omenimei și spiritul timpului d-acum oftează; *să pretindem dară dreptul nostru*,...ale noastre pretinderi nu su(nt) neputincioase nedrepte... Deie-ne nouă ce pînă acuma dară nu putură, *facă și ei pentru noi, că numai atunci stă amoare(a) cînd e reîmprumutată* ”¹¹. Așadar, se impunea un tratament corespunzător, pe baza aplicării și în beneficiul românilor — într-un spirit de echitate și responsabilitate politică — a principiilor întronate de revoluție, fiindcă numai în acest fel ideea colaborării poate prinde viață, se consolidează prin sentimentele de solidaritate. Desigur, era un gând pozitiv, care îndemna la acțiuni comune, fără a se face însă concesii sub raport național, realitate care atestă maturitatea judecății politice a tinerilor revoluționari români din Oradea, cei mai mulți dintre ei absolvenți sau studenți la Academia de drept din oraș, înarmați fiind cu cunoștințe teoretice de factură modernă, de largă circulație încă de la începutul veacului.

Aderind la ideea colaborării — în condițiile amintite —, reprezentanții tineretului român acordau credit unei posibile *reciprocități* din partea maghiarilor, dar nu ignorau faptul realmente important că „de la mișcarea noastră” se așteaptă înfăptuirea practică a dezideratelor revoluționare. De aceea, ei cheamă la luptă masele populare, utilizînd termeni patetici cu cert efect mobilizator: „Pentru ace(a) dară, părinților și fraților noștri ! sculați din întunericul de demult, și cu lumina înaintări(i) aprinsă pășind, să arătăm lumi(i), că și în noi este amoare către tot ce e frumos, bun și necesariu. Să ne arătăm că și noi înțelegem pre alte popoare mari și libere... Românilor ! Nu-s cuvinte deșerte aceste, ce vin din afundul inimilor, coprindeți-le dară ; tot ce e nume român și simte în sine viață, acum să se împreune cu voia, cu mintea, cu sufletul, că atunci vom fi stanul acel puternic, carele nici fulgerul poate crepa, mai făcut-am noi lucruri mari, nu cred(em) să fie în toată lumea român așa de pribegit, carele pre altarul națiunei sale, să nu poată aduce încai un surcel ! *Într-un interes așa mare, vă provocăm pe voi la unire frățească, la mișcare și statornicie* ”¹² (subl. ns). Intuind sensul evenimentelor, cei care au conceput această parte de început a proclamației au insistat asupra realizării unității de acțiune revoluționară, singura care va asigura revolu-

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

ției române o puternică rezistență în fața oricăror adversități și presiuni dinafară.

Pentru tinerii români orădeni, care nu puteau ignora contextul local, nu întotdeauna favorabil, iar pe parcursul anului 1848 *chiar ostil*, conceperea unei asemenea argumentări teoretice, de sorginte patriotică, era o dovadă de temeritate, de cugetare obiectivă și angajare revoluționară. Opt din cele nouă revendicări ce figurează, ca o componentă principală, în proclamație sintetizează câteva din îndreptățirile naționale. Astfel se pretinde ca „limba și naționalitatea română să se asigureze; românimea să fie reprezentată prin individuri în toate locurile unde se poate”; unde populația românească e majoritară să fie aleși „dregători” și deputați români; să fie constituite, „pe speșele statului”, mai multe „institute române”, în care să existe și catedre de limba română; emanciparea populației românești „de sub sîrbi, și ruși, *sensu religios și politico*”; preoții și episcopii să fie aleși dintre români într-un Congres *național*, care trebuie organizat „cumui mai iute, în care să ne înțelegem; *acest congres să se țină totdeauna*, cînd va fi de lipsă spre ordinarea trebilor ori școlasticești, ori bisericești române”; cerem ca în „numitul congres” reprezentanții națiunii române să aibă influență corespunzătoare numărului și importanței acesteia; în fiecare sat românesc să fie edificată școală națională, în care să predea învățători români; să fie tipărite, pe cheltuiala statului, cărți „folositoare” operei de luminare a poporului, dar mai ales cărți necesare procesului de învățămînt¹³.

Revendicările tineretului român orădean erau, deci, de natură politică, culturală și bisericească, lipsind total cele sociale și economice, situație determinată de condiția autorilor, care nu aveau relații deosebite cu elementele burgheze și nu înțelegeau, spre pildă, însemnătatea eliberării țăranilor din iobăgie, afirmînd că se feresc „de planurile lor”, mai exact de manifestările sătenilor de a aplica libertățile aduse de revoluție. O altă mărturie clară despre limitele inerente ale gândirii celor care au redactat proclamația o constituie punctul nouă¹⁴. Probabil că înserarea, nu chiar partea finală a documentului, a precizării respective a fost efectul atmosferei existente în Oradea, a presiunilor autorităților sau a sfaturilor adepților revoluției maghiare, care au crezut fără nici o rezervă în loialitatea revoluționarilor maghiari. Este, prin urmare, evidentă anexarea la textul anterior a mențiunii că tineretul orădean îi va „provoca” — cu ce rezultat este binecunoscut — pe conaționali lor din Transilvania la acceptarea unei concesi, pe care aceștia din urmă au combătut-o prin toate mijloacele. Cu excepția punctului nouă, fără îndoială introdus fortuit, proclamația din 9 mai a fost un document interesant al românilor bihoreni, generat de necesitatea de a se manifesta în planul acțiunii politice deschise, de a pretinde drepturi naționale, dintre care cel mai important era organizarea unui congres național, ca formulă legală și parlamentară, în ultimă instanță democratică, de participare efectivă la rezolvarea trebilor publice. Distingem în această revendicare tendința de autonomie politică a națiunii române din Imperiul habsburgic, care va fi afirmată energie în timpul revoluției, ca primă etapă a luptei pentru unirea tuturor românilor.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

Concomitent cu difuzarea acestei proclamații, a fost răspîndită, tot ca foaie volantă tipărită, poezia lui Georgiu Dehelianu, intitulată semnificativ *Cîntecul libertatei*, care—intr-o versificație modestă—dezvăluie entuziasmul autorului în acele clipe cînd revoluția anunța libertăți de mult așteptate. Cîteva strofe sînt de reținut: „Libertate! Și natura Pe contrari i-a înepetrit, /Să se dedulcească gura/ De cuvîntul înmierit./ Mintuire! și rugina/ Ferul greu l-a mistuit,/ Să Deoascem pe regina /Ce „scapare“ s-a numit”¹⁵. Există și o aluzie la visul de unitate al poporului nostru: „Sus române! — nfluerează/ Cu zefir spre răsărit,/ Cîntă: cum aici serbează/Tot românul ce-a dorit! De-ar ști zeul ce voește/Dacia lui Aurelian,/Cînd aceasta dănțuește Mintuită de dușman”¹⁶ (subl. ns.).

Redacției „Gazetei de Transilvania” i-a fost trimisă, în iunie a anului 1848, o *Proclamațiune din districtul Sarcău* al comitetului Bihor, tipărită ca foaie volantă, în condiții deosebite. Documentul prezintă interes, aliniindu-se celor la care ne-am referit deja, ca și altora cunoscute din bibliografia problemei. Întilim și în aceste pasagii revelatoare, pe care le transcriem. Se pornește de la fapte apropiate și care aveau un profund sens politic: „Toate elementele tuturor naționalităților, toate corporațiunile, toate societățile, și toate clasele de oameni, *ba tocmai și frații noștri români din toate părțile au ținut adunări naționale* (subl. ns.) și bazilicești (adică bisericești — n.n), —toți s-au consultat despre meliorația (înbunătățirea) soartei sale(lor) și despre consolidarea unei fericiri viitoare (viitoare), —au întins *Petițiuni...*, cu un cuvînt: toți s-au folosit de beneficiul Libertății, și al publicității, toți au simțit că au trecut timpul auctorităților și al despotismului, și e ertat, cu ori cine... a vorbi cu frunte(a) deschisă, și a pretinde fără de cutremur, ce în conștiință simțeste a fi drept”¹⁷. În contrast cu starea de spirit revoluționară, unii dintre clericii români din Bihor nu s-au ridicat la înălțimea momentului. deoarece nu au militat pentru difuzarea ideilor libertății și unității de acțiune cu românii din Transilvania, ei au păstrat o rezervă condamnabilă. Acest imobilism este sever amendat de autorul principal al textului documentului, probabil Ioan Munteanu: „Nunai noi, pre cari soartea...ne-au pus în stare a ne ciștiga, —și credem că cu puțină excepție, cei mai mulți ați și umblat în cariera ce duce la lăcașul muzelor, la tezaurul științelor, noi dormim somnul unei morți morale,...noi zacem întruna apatie înfiorătoare...Noi...cari spre scandalul lumii încă nece un semn de existență națională română nu am dat lumi(i), noi cari în beneficiile națiunei române, în respectul către alți frați ai noștri români, în cel mai mare grad ne îngrășem, noi despre soarta națiunei noastre nemic cogitînd, cu cea mai mare ingratitude ne săturăm și dormim”. Aceeași vehemență se observă și în modul cum este înfierată atitudinea episcopului orădean Vasile Erdeli: „Apoi aceasta se întîmplă încă și atunci, cînd bunul nostru episcop toate puterile și le încoardă spre a ne amalgamiza cu elemente stranee(străine), cu cea mai mare nepăsare primind veninata enciclică din 11 mai 1848, Nro. 246. Aceasta e o stare rușinatoare, nu numai, ci

¹⁵ *Ibidem*, f. 45 50.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Idem*, *Mss. rom.* 970, f. 101.

urmași(i) noștri, viitorimea văzînd din istorie aceste ocazii favorabile, de noi numai din nepăsare trecute cu vederea, ne va blestema”¹⁸.

Preoții din districtul Fernaș (Sarcău), care semnează documentul, revoltați pe bună dreptate de conținutul — împăciuitoare și neconcordanțos — cu necesitățile momentului — al proclamației lui Vasile Erdeli (din vara anului 1848), își motivează critica lor cu datoria de a avea o verticalitate și demnitate a atitudinii, de a nu ceda din drepturile firești ale națiunii căreia îi aparține: „Domnilor protopopi, fraților preoți români! credem că punîndu-vă mina pe pept, nu ne veți acuza că am fi exagerat, această exclamațiune dureroasă e din convingere procesă, — cu atîta mai puțin ne veți da de mincinoși, deoarece tot românul e învins (convins) că: căutînd favoare genului prezent — starea noastră națională nu poate, nu e iertat a rămîne mai departe în statul acesta subaltern”¹⁹ (subl. ns.). Pentru a se consulta cu ceilalți clerici din dieceza greco-catolică a Orăzii, autorii proclamației — care a fost trimisă la toți factorii naționali din protopopiate — consideră că e necesară convocarea unei adunări generale la Oradea: „Pentru aceea, fiindcă numai cunoscîndu-ne uni(i) cu alți(i), față, comunicîndu-ne ideile gură cu gură, desbătîndu-ne principiile și frecîndu-ne părerile cu cuvînt viu(viu), putem reeși la ceva rezultat, — apoi acestea numai într-o adunare diecezană generală națională, sub președerea (președinția) și manducerea capului și inteligenței diecezului nostru se poate ajunge; — de strînsă, conștiincioasă și santă datorîndă ne-am cunoscut pre toți a vă provoca: fieștecare distr(ict) protopopesce a(l) diecezului nostru, spre conchiemare(a) unei așa plasă de adunanție pre d. nostru episcop să-l rugați, ce noi din partea distr(ictului) nostru, sub datul de astăzi, am și făcut”²⁰. Cu prilejul acestei adunări se vor confrunța opiniile, realizîndu-se totuși o platformă comună, care să fie concretizată într-o *petițiune* a românilor bihoreni, ce urma să fie trimisă dietei din Budapesta, pentru a fi cunoscute revendicările populației românești din aceste părți. Înainte cu trei zile de adunarea proiectată, ce urma să se desfășoare la finele lunii iunie, era necesar ca participanții să se întâlnească în Oradea, „spre a ne cunoaște ideile, și... pentru a le limpezi”²¹. Proclamația concepută în cadrul adunării districtuale Sarcău, cu contribuția decisivă a lui Ioan Munteanu (colaborator încă din 1842 al „foilor” din Brașov și colectant al acestora în Bihor și Șimleul Silvaniei; militant pentru unitate națională și apropiat al lui George Barițiu, cu care a avut o interesantă corespondență) — care a fost prezent la Blaj, în 3/15 mai 1848, putînd vedea impresionanta Adunare Națională, care a exprimat voința românilor transilvăneni de a se constitui într-un corp național autonom și hotărîrea lor fermă de a respinge înglobarea Transilvaniei la Ungaria —, chiar dacă nu conține revendicări este importantă prin faptul că are valoare de *replică* energetică și clară la proclamația anterioară a episcopului Vasile Erdeli, documentul semnat de acesta, fiind doar un act personal, fără alte scopuri, decît protestul locuitorilor și elaborarea proclamației de la Sarcău, îndreptată împotriva unui asemenea gest particular, deoarece în acele împrejurări se impunea o judecată co-

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*

lectivă, mai matură și mai aplicată la cerințele firești ale românilor crișeni, doar prin intermediul ei fiind posibilă sintetizarea îndreptărilor naționale. Nu au fost descoperite pînă acum procesele verbale ale adunării (sau sinodului) ce a avut, probabil, loc în luna august la Oradea. Ca atare, numai cercetarea viitoare va clarifica pînă la capăt conflictul dintre episcop și preoții din dieceza sa, care s-au dovedit mai fideli apărători ai cauzei naționale și, prin atitudinea dovedită, dornici să acționeze în deplină solidaritate cu frații lor din Transilvania.

În „Gazeta de Transilvania” sînt publicate cîteva știri despre întîmplările din Bihor, unde au loc „foarte mari mișcări”, una dintre acestea anticipînd sinodul amintit — „la care — după părerea autorului comentariului — preoțimea să parează, de a reforma administraciunea diecezană, și a împedeca dezarmele, în care pînă acum dieceza Oradei Mari zăcea”²², iar cealaltă referindu-se la intenția orădenilor de a face și un alt „lucru folositor națiunei române” și anume: „au proiectat unii și s-au convorbit că vor da un *organ român*. Fie dară cu așteptare onoratul public român, pentru că cred că în scurt timp vom să vedem programa noului organ român de la redactor, sau însoțirea care-l va da”²³. Este cea dintîi mențiune, desigur lapidară, despre încercarea intelectualilor români din Oradea de a scoate un periodic propriu, fiind stabilit redactorul și programul acestuia. Editarea la Oradea a unui „organ național” ar fi fost, neîndoielnic, o mare realizare a momentului pașoptist, acesta devenind un instrument propagandistic al revoluționarilor români și, printr-o continuitate de cel puțin cîțiva ani, ar fi inaugurat o valoroasă tradiție pe aceste meleaguri. Nu ne sînt, deocamdată, cunoscute cauzele nerealizării acestei inițiative notabile. Oricum, semnificativă rămîne și pregătirea terenului pentru editarea periodicului românesc, după exemplul lui George Barițiu și a lui Timotei Cipariu.

Din aceeași corespondență locală aflăm că a fost introdusă, încă la 23 august 1848, limba română ca limbă oficială în conceperea actelor diecezei orădene, precum și ca limbă de predare în seminarul românesc orădean sau, cum s-a numit mai tirziu, în Institutul pedagogic român din Oradea, a cărui clădire modernă se afla în stadiul finalizării lucrărilor de construcție. Dealtfel, la Gimnaziul „Samuil Vulcan” din Beiuș, profesorul Alexandru Roman preda în limba română, aplicînd în viață unul din principiile revoluționare.

La 5 februarie 1849, Iosif Sălăgianu (Selagianu), directorul școlilor romînești greco-catolice din districtul Orăzii, a transmis preoților și învățătorilor din dieceză o *circulară* în limba română, anticipată de un text-motivație deosebit de util cunoașterii scopurilor urmărite. El precizează că mai difuzează un document, intitulat *Cuvînt către poporul român spre ființarea și înflorirea școlilor românești*, la care ne vom referi după ce vom detașa unul din pasajele revelatoare ale documentului care l-a însoțit: „Fraților? — scria Iosif Sălăgianu — a sosit timpul cînd nu putem mai mult căuta la soarta noastră cu manuri împlecate, ei... cu toată virtutea să ne apucăm de lucru a căruia rod este nesmintit,

²² Orădea Mare, 16 august, in „Gazeta de Transilvania”, 1848, nr. 69, p. 286—287

²³ *Ibidem*

adecă de educația poporului și de luminarea lui, cu aceasta au început toate națiunile fericirea lor; de aci atîrnă cinstea noastră și vrednicia, de confidența poporului... Preparandia (din Oradea—n.n.) care s-a deschis în anul acesta ne dă speranță de învățători buni. Știu bine, fraților! și împiedecările carele ne stau împotriva, dar... toate le vom învinge; numai împrumutată voință și statornicie trebuie; io nu mă îndoiesc cum că frățiile voastre mă veți ajuta întru aceasta întreprindere”²⁴.

După o asemenea pledoarie în favoarea consolidării rețelei școlilor românești, Iosif Sălăgianu declara, în chiar partea inițială a *Cuvîntului către poporul român*, că este foarte bucuros că are prilejul de a putea „sluji” națiunii sale și „măcar o rază de lumină a ațîța înaintea voastră (a „iubiților români”, cum însuși se exprimă—n.n.) spre mijlocirea fericirii voastre și cinstea națiunii române”²⁵. Din nou se face o incursiune în istoria românilor, în maniera deja cunoscută, de accentuare asupra vitregiilor vremii și a consecințelor nefaste ale acestora, care n-au reușit totuși să ștergă virtuțile poporului nostru și receptivitatea sa la cultură și la luminile cărții: „Sute de ani au trecut de cînd neamul românesc — ca și cum nu am fi noi românii nepoții vestiților oarecînd romani, cari pentru înțelepciune, știință și virtuți, au fost cinstiți de toate limbile pămîntului — doarime un somn adînc și... se luptă în neazurile de toate zilele...; mai înaltă (însă) e chemarea omului, el e zidit să cunoască adevărul, el îi zidit să fie drept și cinstit... și încit e cu puțință, tot mai fericit; omul e chemat ca să cunoască toate... și să nu fie orb, ce luminat, înțelept de a întrebuița toate făpturile... spre a sa fericire; deșteaptă-te dar române!... Numele carele porți române e strălucit, arată-te că ești vrednic să te numești Român cu înțelepciune și știință, cu care au strălucit strămoșii noștri...! din iobagiu te-ai făcut om slobod ca domnu; acum nu-ți lucrî tu pămîntul pre sama altuia fără spre hrana ta și a casnicilor tăi, acuma nu adapi tu pămîntul cu sudorile, care lucrînd curgea(u) de pe fața ta pre pămînt spre a rodire altuia, fără ție, tu ești domn și stăpîn pămîntului și averilor tale, nici dai zeciuiala sau dejma, acuma nevinovat și neascultat nu te poate judeca, pedepsi, tu toate drepturile le ai ca măcar care domn și nemeș sau nobil”²⁶. Pentru prima dată se face apel la libertățile anuate de revoluție, care nu puteau însă fi practicate, datorită reacției violente a nobilimii mici și a celei mari, care n-au acceptat să renunțe la pretinderea servituților feudale. De observat doar faptul că Iosif Sălăgianu a considerat că va putea convinge locuitorii români ai satelor să-și trimită copiii la școală prin sublinierea noilor condiții sociale de au fost instaurate — e drept numai într-o măsură destul de redusă — de revoluție. Cum realitățile de ordin social aveau o importanță prioritară, alături de cele politico-naționale, directorul școlilor românești căuta, prin comentariile respective, să comunice cu sătenii, care constituiau masa principală ce trebuia luminată și, concomitent, convinsă de rostul școlilor.

În septembrie 1849, intelectualitatea românească din Oradea s-a integrat mișcării revendicative, cunoscută fiind conlucrarea ei pentru

²⁴ Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom.* 971, f. 16.

²⁵ *Ibidem*, f. 16—18.

²⁶ *Ibidem*

elaborarea unui *memoriu* (ce cuprindea revendicările românilor din provinciile vestice), care a fost înaintat împăratului de la Viena. În legătură cu această realitate politică am mai depistat unele informații utile. Într-o scrisoare către George Barițiu, Ioan Munteanu îi aducea la cunoștință că în Oradea și Bihor, „în unele privințe s-au întors foile ..., episcop(ul) român Vasile Ardeleanul, a cărui fapte sub guvernul rebel (revoluționar) pre toți români(i) naționali îi resculară în cogitu asupra-i, acum nerefutabile documente, detestînd a fi fost la dinsele forțat”²⁷, a acționat în consens cu conducătorii politici ai revoluției române. Apreciînd „brava națiune transilvanică” pentru faptele ei în timpul evenimentelor din anii 1848—1849, Ioan Munteanu face mărturisirea că românii din Oradea și Bihor, „de circumstări fiind strîmtoși (în sensul că în Oradea se aflau importante forțe armate maghiare — n.n.), mai mult pasive am conferat”²⁸, altfel spus: în aceste părți nu s-a putut acționa pentru întărirea solidarității naționale, mișcarea politică a românilor manifestîndu-se îndeosebi prin intermediul unor memorii, deci respectîndu-se legalitatea. Au existat, desigur, și alte forme de manifestare revoluționară, cum au fost cele sociale, de intrare în posesia pămînturilor și pășunilor, precum și sprijinul dat de locuitorii din sudul Bihorului oastei revoluționare a lui Avram Iancu, menținerea unor contacte cu conducerea revoluției române.

Petițiunea orădenilor din septembrie 1849 a constituit unul din documentele revendicative de primă importanță ale perioadei post-pașoptiste. Ea a fost rezultatul unei redactări colective și a reprezentat interesele populației românești din Banat, Crișana și Maramureș. Vasile Erdeli, care a prezidat ședințele de lucru ale autorilor acestui memoriu, a încercat să se reabiliteze pentru proclamațiile sale atît de criticate, făcînd după convingerea lui I. Munteanu — „cele mai energice pasuri în interesul nostru național ..., între care se poate număra petițiune(a) către înaltul tron sub nr. 810/1849 pre care, după ce cu Comitetul Național (de la Sibiu — n.n.) și cu Consistoriul din Blaj (dar nu numai cu acestea — n.n.) fu comunicată”. Vasile Erdeli, împreună cu Iosif Sălăgianu (ca „deputat din partea capitalului”), au plecat — la finele anului 1849 — la Viena, cu „intențiunile cele mai interesante pentru națiune, ... și plecară petrecuți de cele mai vii speranțe și oftări de succes ... de către toți români(i) de pre aici”. Deci, memoriul din 1849, înaintat Curții vieneze în 1850, a fost dus de cei doi orădeni, fapt nou în cercetarea problemei. De asemenea, nu este de ignorat nici informația că, după plecarea lor din Oradea, a ajuns aici o „Plenipotență de la Consistoriul de in Blaj dată episcopului ..., ca la Viena unde de bună seamă a și ajuns, și în cauza fraților ardeleni, după conștiința și judecata sa, să luere (subl. n.n.). Aceasta vicarul episcopesc îndată o au trimis după dînsul”²⁹. O altă dovadă a conjugării eforturilor pentru obținerea unor revendicări care să asigure progresul națiunii române.

În aceeași corespondență a lui Ioan Munteanu, din 30 octombrie 1849, aflăm o știre deosebit de importantă în legătură cu constituirea

²⁷ Idem. *Mss. rom.* 909, f. 413.

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*, p. 415.

Societății de lectură din Oradea, care concordă cu opiniile formulate de noi în studiul monografic consacrat acesteia ³⁰: „Un obiect de bucurie. Tenerime(a) academiei și gimnazială de aici (din Oradea—n.n.) s-au însuflețit de zelul național și, sub părtinirea d(omnu)lui episcop (Vasile Erdeli—n.n.), au format societate, dau concerturi publice muzicale și vocalc române (subl. ns.). Ba acum fac pregătiri ca (la) (re)venire(a) D(omnu)lui episcop (care era plecat la Viena cu amintitul memoriu—n.n.) a se opune ca în Academia (de drept—n.n.) și Gimnasiul (premonstratens—n.n.) din Oradea limba explicativă să nu mai fie maghiara, ci româna”³¹. Era o urmare firească a revoluției, spiritul acesteia rămânând viu în conștiințe și dinamizând acțiunile românilor crișeni, care au luptat cu consecvență pentru drepturi și libertate națională, pentru unirea lor cu patria-mamă.

Documentele valorificate în lucrarea noastră n-au fost reactualizate pînă acum în toată extensiunea lor, unele avînd și caracter de surse informative inedite. Din conținutul lor se desprinde concluzia că și populația românească din Crișana a participat la evenimentele revoluționare din 1848—1849, pretinzînd unele din drepturile ei firești, dovedind astfel nu numai că a aderat la revoluție, ci și faptul că a îmbrățișat ideile și principiile puse în circulație, militînd pentru transformarea lor în realitate obiectivă, deși contextul local n-a fost favorabil inițiativelor sale. Se poate, deci, afirma, că și prin reconstituirea aspectelor tratate a devenit evidentă prezența în revoluție a românilor crișeni, adevăr atestat și de mărturii documentare cunoscute din lucrările anterioare.

LA PARTICIPATION DES ROUMAINS DE BIHOR AUX ÉVÉNEMENTS RÉVOLUTIONAIRES DE 1848 1849

RÉSUMÉ

L'étude présente des aspects significatifs de la participation des Roumains de Bihor (province située à l'ouest de Roumanie) aux événements révolutionnaires de 1848—1849. On analyse quelques documents revendicatifs: la proclamation de la jeunesse roumaine d'Oradea du 9 mai 1848, la proclamation du juin 1848 du district de Sarcău (région de Bacău), ainsi que les notes circulaires de 1848 de Iosif Sălăgianu. On consigne de même d'autres données touchant les circonstances des années mentionnées et les initiatives des intellectuels roumains, dont l'essai d'éditer (en 1848) un périodique roumain à Oradea et la constitution, en septembre 1848, de la Société de lecture d'Oradea, facteur important de l'affirmation et de l'unité culturelle et nationale roumaines.

³⁰ Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea, 1852—1875*, Oradea, 1978. p. 38

³¹ Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom. 909*, f. 415.

PROBLEMA AGRARĂ ÎN REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848 ÎN BUCOVINA

DE

MIHAI IACOBESCU

Izbucnită aproape simultan în principalele centre politice și culturale din întreg spațiul istorico-geografic al vechii Dacii, revoluția română de la 1848 a avut un profund caracter unitar, în pofida granițelor arbitrare și vremelnice, precum și a formelor de dependență și dominație, impuse românilor de imperiile otoman, habsburgic și țarist. Dar, dacă în general, pentru toți românii obiectivele principale au fost rezolvarea problemelor națională și agrară, înfăptuirea unui ansamblu de reforme burghezo-democratice, care să înlăture vechiul regim feudal-oligarhic, unele diferențieri și particularități generate de condițiile concrete din diverse provincii istorice s-au manifestat deopotrivă, atât în desfășurarea revoluției, cât și în abordarea problemelor în documentele programatice, elaborate, ceea ce nu a diminuat caracterul unitar al afirmării întregii națiuni române în procesul revoluționar, ci, dimpotrivă, l-a evidențiat cu și mai multă pregnanță, într-o diversitate și complexitate de forme.

Astfel, și în Bucovina, evoluția relațiilor agrare s-a caracterizat, în deceniile premergătoare anului 1848, ca și în Moldova și Țara Românească, în principal, prin agravarea la maximum a sistemului muncii de clacă și sporirea servitutiilor feudale¹. În mod concret însă, teritoriul românesc integrat imperiului habsburgic în 1774—1775 a fost introdus într-un circuit economic mai intens și mai avansat, supus unei exploatare mai dure, mai ample și mai sistematice, din care au rezultat numeroase particularități². Unele aspecte esențiale ale evoluției relațiilor agrare din Bucovina de pînă la 1848, precum și cele privitoare la desființarea boierescului, au fost analizate deja în studiile semnate de Nicolae Grămadă, Teodor Bălan, Ionel Dârdală și Ion Negură — la ale căror concluzii vom face referiri și în rîndurile de față.

Dar, pentru a înțelege locul și complexitatea problemei agrare în Bucovina, la 1848 — pentru relevarea căreia ne vom folosi îndeosebi de informațiile din memoriile țăranilor, dintre care unele inedite — credem mai întii necesar să relevăm coordonatele esențiale ale politicii habsburgice în acest domeniu.

¹ *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, 1964, p. 17—20; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Edit. „Junimea”, Iași, 1980, p. 165—200 etc.

² Mihai Iacobescu, *Revoluția de la 1848 — moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, „Suceava”, V/1978, p. 15—17.

La ocuparea ei de către trupele habsburgice, în octombrie 1774 Bucovina era o regiune cu o structură preponderent agrară. Subliniind acest aspect, generalul Spleny, primul guvernator militar al provinciei, în raportul său din 25 februarie 1774, înaintat Curții din Viena, releva că, țărani formau marea majoritate a populației — adică circa 60.000 de suflete, din cei 75.000 de locuitori ai Bucovinei — dispuneau de 47% din totalul pământurilor de-aici, ca teren agricol, practicau o agricultură extensivă, cultivau cereale (grâu, secară, orz, mei, porumb etc.), aveau pe lângă case grădini cu leguminoase și pomi fructiferi, iazuri și heleșteie cu pește, utilizau pentru arătură numeroase pluguri de lemn și posedau 94.454 capete de animale mari, ceea ce la cele 15.000 de familii țărănești însemna o relativă stare de prosperitate³. Populația, cu o densitate medie de 7 locuitori pe km², era repartizată în 278 de așezări, din care 3 orașe — Siret, Suceava, Cernăuți — și 223 sate și 52 de cătune⁴. Ca structură, țărănimea era eterogenă. Existau răzeși pe văile Ceremușului și Siretului Superior, între Prut și Nistru, ca și pe valea Sucevei, iar țărani liberi din cele 13 sate ale fostului ocol al Câmpulungului Moldovenesc dispuneau de drepturi, privilegii și scutiri speciale față de domnie și nu cunoșteau nici o formă de dependență feudală, fiind îndeosebi crescători de animale și având — așa cum subliniază un raport al administrației habsburgice din 1779, o situație prosperă⁵. O a doua categorie socială o formau țărani iobagi, care trăiau pe domeniile boierilor și mănăstirilor; despre ponderea acestora aflăm doar că în 1815 ei locuiau în 115 sate⁶ din totalul de 275 sate și cătune. Se mai adăuga și a treia categorie, cea a robilor țigani, trăind mai ales pe moșiile unor mănăstiri și despre care, din raportul primului guvernator al Bucovinei aflăm că, în 1775 erau 294 de suflete⁷. Cît privește stăpînii de moșii, existau 179 boieri și mazili, precum și 10 mănăstiri și 12 schituri ale căror proprietăți, formate din pășuni, terenuri arabile, finețe, heleșteie, prisăci, livezi, cuprindeau aproape jumătate din suprafața Bucovinei⁸.

Față de regimul turco-fanariot de pînă la 1821 și cel al domniilor pămîntene din Moldova și Țara Românească, în condițiile suzeranității Porții Otomane și al protectorului rus, regimul habsburgic s-a dovedit foarte activ și preocupat în exploatarea la maximum și pe diverse planuri a bogățiilor și populației din acest teritoriu, determinînd accelerarea dezvoltării forțelor de producție capitaliste, modificarea structurii economice și demografice, importante mutații social-politice și culturale. Aspectul contradictoriu al acestor transformări constă, pe de o parte, în progresul economic mai rapid, exprimat, în decursul deceniilor pre-

³ Aurel Morariu, *Bucovina (1774-1914)*, București, f.a., p. 27-33.

⁴ Ion Negură, *Aspecte ale evoluției economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică*, „Succava”, VI/VII, 1979-1980, p. 188-189.

⁵ T. Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, Edit. științifică, București, 1960, p. 135-291; T. V. Ștefancl, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului Moldovenesc*, Cernăuți, 1911.

⁶ Ionel Dărdală, *Dezvoltarea agriculturii în Bucovina în timpul stăpînirii habsburgice (1775-1918)*, sub tipar.

⁷ Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 25-26.

⁸ Ion Nistor, *Istoria Bisericii și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. VIII, 13.

mergătoare anului 1848, prin : înființarea și dezvoltarea exploatărilor miniere și forestiere, introducerea forței aburului în unele ateliere și întreprinderi capitaliste pentru producerea de unelte și mașini, sticlă și hîrtie, sau pentru valorificarea apelor minerale din zonă și folosirea în scopuri terapeutice a apelor sulfuroase de la Iacobeni și a celor acidice de la Vatra Dornei, inaugurîndu-se și primele unități balneo-climaterice, apoi diversificarea rețelei de drumuri și șosele, modernizîndu-se cele existente și construindu-se altele noi, sporirea producției destinate schîmburilor, extinderea procesului de urbanizare— prin transformarea unor comune rurale în centre urbane, ca : Storojineț, Cîmpulung Moldovenesc, Rădăuți, Vijnița, Gura Humorului, Cozmeni, Zastavna, Solca și Vama⁹. Iar, pe de altă parte, asistăm la creșterea dărilor și servituțiilor către stat, intensificarea și amplificarea exploatării sociale și naționale a populației, pauperizarea țăranilor și orășenilor.

Politica habsburgică a urmărit în domeniul economiei agrare creșterea mai rapidă a producției, prin : mărirea suprafețelor cultivate, introducerea unor mașini și unelte, a unor noi soiuri de plante și trecerea la un început de agricultură intensivă, extinderea muncii salariate și intensificarea controlului statului, modificarea relațiilor agrare în sensul unei mai bune și mai sistematice exploatări. Astfel, s-au efectuat măsurători riguroase și inventarierea tuturor terenurilor și bunurilor agricole. S-au desființat mănăstirile și schiturile, secularizîndu-se averile acestora și creîndu-se fondul bisericesc, prin care aproape jumătate din terenurile Bucovinei treceau sub controlul și administrația statului. S-au efectuat lucrări pentru asanarea unor terenuri din zonele Rădăuți și Suceava. S-au defrișat, în mai puțin de o jumătate de secol, peste 35.000 ha de pădure¹⁰. S-au creat gospodării model și s-au înființat o crescătorie modernă de cai de rasă pur sînge arab, inițial la Coțmani apoi la Rădăuți, în 1792 și o școală de agricultură, cu teren special pentru practica elevilor¹¹. S-au extins culturile de cartofi și sfeclă de zahăr, în și cînepă, precum și de tutun. S-au efectuat colonizări succesive cu germani, ruteni, lipoveni, ceangăi etc. 80% dintre aceștia au fost aduși exclusiv pentru impulsivarea agriculturii și au primit importante înlesniri, între care scutiri de robotă, de dijne și serviciul militar pentru un anumit număr de ani. În numai un sfert de secol, adică între 1775 și 1800, ca urmare a acestor colonizări, populația agricolă a Bucovinei s-a dublat, iar dintre noii veniți, mai bine de jumătate au fost așezați pe pămînturile fondului bisericesc. S-au luat măsuri și pentru extinderea folosirii îngrășămintelor naturale și a mașinilor. La întreprinderea metalurgică de la Iacobeni s-a trecut, încă din primele decenii ale sec. al XIX-lea, la producerea unor mașini manuale de treerat¹². Din 1810 s-a trecut, mai ales pe unele terenuri ale fondului bisericesc, și la folosirea sistemului arendășiei.

⁹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 13 22 : Ion Negură, *op. cit.*, p. 190 197 ; G. Irimescu, *Din istoria mineritului în Bucovina*, „Succava”, VIII/1981, p. 265 279.

¹⁰ Ionel Dârdală, *op. cit.*

¹¹ Petru Răzuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, Edit. Litera, București, 1975, p. 74 75.

¹² Ionel Dârdală, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

Politica agrară habsburgică, pe lângă accelerarea progresului forțelor de producție capitaliste și creșterea considerabilă a producției, a avut ca revers lezarea gravă, în forme și în intensitate diferită, a tuturor intereselor claselor și categoriilor sociale agricole. Astfel, la 1787 au fost desființate oficial vechile titluri de boierie și înlocuite cu acelea de „conte” și „baron”, care s-au acordat cu destulă șgircenie și numai în măsura în care foștii proprietari își puteau dovedi cu acte apartenența nobiliară timp de mai multe generații în urmă și dacă se dovediseră capabili să realizeze venituri sporite pe moștile lor. De aceea, puțin boieri au profitat de noile titluri. Unii și-au părăsit proprietățile și s-au refugiat în Moldova — printre aceștia numărându-se boierii Iordache și Lupu Balș, Ioan Cantacuzino, Constantin Catargiu, Andrei Donici, Alexandru Neculce, Constantin Paladi, Costache Ruset, Costache și Ioniță Sturza și alții¹³. Puțini dintre cei rămași s-au acomodat cu noua stăpânire, și-au germanizat numele și s-au dovedit unelte servile ale noului regim. O parte au sărăcit și s-au alăturat acțiunilor protestatate ale țăranilor. Însă boierii rămași au fost supuși și ei unor obligații sporite, trebuind să plătească, pe lângă impozitul pe pământ, unele sume suplimentare pentru înființarea și ținerea condicelor funciare, pentru darea recruților, transportul și întreținerea acestora în unități, pentru prevenirea și combaterea unor epidemii¹⁴. Desființarea aproape în totalitate a mănăstirilor¹⁵ și schiturilor și apoi secularizarea averilor acestora a creat mari nemulțumiri și în rândurile clerului și credincioșilor. Faptul a avut drept consecință, între altele, refugierea în Moldova a unora dintre egumenii și cărturarii de seamă, de la Suceava, Putna, Voroneț, Solca, Sucevița, Sf. Ilie, Moldovița și Horecea, iar clerul rămas a continuat să înainteze unele memorii și plingeri Curții din Viena și în general să se solidarizeze cu acțiunile de protest ale țăranilor¹⁶.

Însă cel mai grav au fost loviți țăranii¹⁷ — care, în totalitate au fost aduși la jalnică situație de înrobire, așa cum o dovedesc în studiile publicate pe această temă I.G.Sbiera¹⁸, Nicolae Grămadă¹⁹, Teodor Bălan²⁰, Ion Nistor²¹, Ionel Dârdală²² și Ion Negură²³. Foștilor șerbi le-au fost delimitate loturile în 1784, apoi reduse succesiv prin măsurători arbitrare și transformate în așa-zisele pământuri rusticale, ce au fost tre-

¹³ Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774-1857)*, București, 1916, p. 10-12.

¹⁴ Arh. Statului, Succava, fond Parohia Putna-Rădăuși, dosar 33/1818; vezi și Ionel Dârdală, *op. cit.*

¹⁵ Au fost păstrate doar mănăstirile Putna, Dragomirna și Sucevița, care mai aveau dreptul să păstreze cel mult câte 25 de persoane (Ion Nistor, *Istoria Bisericii...*, p. 6-15).

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 18-19.

¹⁸ I. Gh. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1849...*, Cernăuți, 1899, p. 11-13.

¹⁹ Nicolae Grămadă, *Sătenii și stăpînii în Bucovina, între 1775-1846*, Anuarul Muzeului Bucovinei, 1943-1944, Cernăuți, 1944, p. 7-112.

²⁰ T. Bălan, *Împămîntenirea țăranilor la 1848 în Bucovina*, „Convorbiri literare”, 2/1944, p. 206-209.

²¹ Arhiva Muzeului județean Succava, fond Ion Nistor inv. 4329.

²² Ionel Dârdală, *Desființarea boierescului în ținutul Sucevei*, Anuarul Institutului de istorie, Iași, X, 1972, X, 1972, p. 221-235.

²³ Ion Negură, *op. cit.*, p. 185-199.

cute inițial în seama obștiilor sătești sau a comunelor, apoi, din 1835 transformate în proprietăți „veșnice”, dar, care, în cele mai multe cazuri, datorită obligațiilor mercur crescînde în muncă, robotă, dijmă și alte adăușaguri²⁴ — cum se numeau ele frecvent — au ajuns în mîinile cămătarilor. La aceeași stare de șerbire au fost aduși și răzeșii și țărani din fostul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc — căroră li s-a aplicat același regim împovărător, ca și răzeșilor, anulîndu-se toate drepturile și scutirile²⁵. Exprimînd foarte sugestiv situația inrobitoare la care au fost aduși răzeșii și țărani din fostul ocol al Cîmpulungului, Miron Ciupîrcă, unul dintre fruntații luptătorilor din zona, scria într-un memoriu înaintat Curții din Viena la 1848 : „Am rămas astfel despuiați de pămînturile noastre, de pădurile noastre, de drepturile noastre și de avutul nostru”, încît, detestînd jugul de fier al noii stăpîniri, cu mult mai insuportabil decît jugul de lemn al Porții Otomane, scria în încheiere : „doream întoarcerea stăpînirii turcești, care ne pare mai blîndă, decît mult trîmbițata dreptate austriacă”²⁶, sub care amintim între altele că zilele de clacă, limitate în 1774 la 6-12 zile pe an numai pentru iobagi, au fost extinse și ridicate pentru toți țărani, la 165 de zile și chiar mai mult, în preajma anului 1848²⁷.

De aceea, țărănimea s-a aflat în fruntea luptei contra exploatării sociale și naționale habsburgice, folosind o gamă variată de forme : refuzul de a presta jurămîntul de credință față de noua stăpînire²⁸, fuga în Moldova²⁹, haiducia — remarcîndu-se, în zona de sud a Bucovinei, vestitul Darie³⁰, nesupunerea la plata obligațiilor cerute de administrația habsburgică, întocmirea de plîngeri și memorii³¹, angajarea țărănilor în procese cu autoritățile centrale, împotriva funcționarilor locali — cum a fost cazul celebrului proces al cîmpulungenilor, început în 1776 și terminat în favoarea lor abia în 1865, adică după 89 de ani³²; apoi frămîntări și răscoale țărănești, care s-au semnalat în 1805, 1821, 1830—1831, 1834, culminînd cu revoluția de la 1848.

Analizînd problema agrară în revoluția de la 1848 în Bucovina, se impun de la început cîteva observații generale. Aici, conducerea luptei pentru înfăptuirea obiectivelor sociale și naționale a aparținut în general boierimii liberale, grupate în jurul familiei Hurmuzachi, în frunte cu tinărul Eudoxiu, viitorul istoric și inflăcărat patriot, care, împreună cu studentul Ioan Popovici din Suceava au participat chiar la primele acțiuni revoluționare, declanșate la începutul lunii martie 1848, la Viena, în cadrul luptelor de pe baricade, în calitate de membri ai legiunii aca-

²⁴ Ionel Dărdală, *op. cit.*, p. 222—223.

²⁵ P. S. Aurelian, *Bucovina, descriere economică*, București, 1878, p. 26-27.

²⁶ T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, p. 328.

²⁷ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 19.

²⁸ Ion Grămadă, *Din Bucovina de altă dată*, București, 1926.

²⁹ Ecaterina Negruți, *Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, „Suceava”, VIII, 1981, p. 257—265.

³⁰ Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, Edit. Cluj-Napoca, 1978, p. 21-63 și 210.

³¹ I. Gh. Sbiera, *op. cit.*, p. 8.

³² I. Iosep, Mihai Iacobescu, *Cîmpulung Moldovenesc*, București, 1978, p. 27.

demice vieneze³³. Sub presiunea frământărilor și luptelor țărănești, fruntașii boierimii liberale au înscris în *Petiția țării*, principalul program al revoluției, și unele revendicări pentru țărani, între care cele mai importante erau: reprezentarea și a țăranilor în dieta Bucovinei, după acordarea statutului de autonomie acestui teritoriu, crearea unui Institut de credit, de care să se folosească și țăranii, pentru a nu cădea victimă tranzacțiilor cămătărești, reglementarea relațiilor între țărani și stăpînii de moșie — problemă ce ar fi urmat să se discute în dieta Bucovinei „avîndu-se în vedere recerînțele țării” și participarea țăranilor în Comitetul național, ce ar fi avut în seamă administrarea averilor fondului bisericesc³⁴. Aceste revendicări erau formulate în termeni vagi, neprecisi — fapt ce a nemulțumit pe țărani, care, în împrejurările unice create în vara anului 1848 în Bucovina își vor formula ei înșiși, prin deputații aleși din sinul lor, revendicările și doleanțele, în documente programatice foarte precise și detaliate, înaintîndu-le fie parlamentului, fie Curții din Viena. Împrejurările create au fost următoarele: extinzîndu-se și amplificîndu-se revoluția în toate provinciile imperiului, cercurile imperiale sub amenințarea acțiunilor energice ale țărănimii — care, în mai multe zone, ca de pildă și la Suceava, era gata să ia cu asalt capitalele districtuale, pentru a-și impune revendicările³⁵ — au publicat, la 17 aprilie 1848 decretul pentru desființarea boierescului în provincia Galiția, la care era integrată și Bucovina. Boierii însă, au cerut să se amîne aplicarea prevederilor decretului, pînă în martie 1849, pentru a-și salva, chipurile, recolta, argumentînd, în același timp că situația țărănimii din Bucovina este mai bună decît în Galiția și nu reclamă astfel de măsuri urgente. Boierii sperau ca la alegerile ce se anunțau pentru luna iunie să poată trimite în parlament reprezentanții lor, care să acționeze în acest sens. Dar evenimentele s-au precipitat, făcînd să cadă speranțele boierilor. Țăranii s-au hotărît să-și ia cu forța ceea ce considerau că li se cuvine: ei au ocupat unele moșii, au intrat cu vitele pe pășunile ce le aparținuseră, au cosit finețele, au refuzat să mai plătească boierescul și au amenințat cu formarea unui „Comitet al salvării”, ca la Viena și declanșarea revoluției³⁶. În această atmosferă de tensiune crescîndă, cercurile imperiale au fost silite să facă noi concesii maselor, nădăjduind în atenuarea valului revoluționar și astfel au anunțat alegeri generale pe baza votului universal, urmînd ca deputații, aleși din toate stările sociale și din toate provinciile să se întrunească într-un parlament central, să-și prezinte și să dezbată propunerile, în vederea elaborării unei constituții burghezo-democratice. Bucovinei i-au fost repartizate în total 8 locuri: s-au constituit: o circumscripție urbană, Cernăuți și șapte circumscripții rurale — în care au fost înglobate și orașele Suceava, Siret, Rădăuți, Cîmpulungul Moldovenesc și altele — trebuind să se aleagă un deputat la 50.000 de locuitori și nu la 20.000 cit se prevedea pentru centrele urbane. La această dată un oraș ca Suceava nu avea decît 7.000 de locuitori și integrat într-o circumscripție de 50.000,

³³ Mihai Iacobescu. *op. cit.*, p. 21.

³⁴ Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, Ed. I. Gh. Sbiera, Cernăuți, 1889, p. 96-102.

³⁵ Mihai Iacobescu. *op. cit.*, p. 20-22.

³⁶ Ionel Dărdală, *op. cit.*, p. 221.

în care majoritatea o formau țărani, este de la sine înțeles — așa cum aflăm și dintr-un memoriu de protest al alegătorilor din Suceava — că orașenii nu au putut trimite nici un deputat³⁷. Rezultatul alegerilor a fost unic în istoria revoluțiilor de la 1848 din întreaga Europă, nu numai din imperiul habsburgic: în afara circumscripției urbane din Cernăuți, unde a fost desemnat ca deputat profesorul Anton Kral, directorul gimnaziului, care va susține cu înflăcărare programul românilor din *Petiția țării*, în toate celelalte circumscripții rurale au fost aleși numai deputați țărani și nici un boier, cleric sau negustor. În total, în parlamentul din întreg imperiul habsburgic au fost aleși 383 de deputați, dintre care 91 erau țărani³⁸.

Folosindu-se de tribuna parlamentului, deputații țărani au expus problema agrară în toată complexitatea ei, ținând o strinsă legătură cu alegătorii care le acordaseră mandatul de încredere și sintetizând, în cuvântul lor, numeroase memorii și plingeri sosite din diferite localități, între care: Dărmănești, Pătrăuți, Marginea, Horodnic, Cîmpulung Moldovenesc etc. Punctul de vedere exprimat de deputații țărani ne-ar rămas consemnat cu fidelitate în manifestul intitulat „Fraților țărani din Bucovina”, din 5/17 noiembrie 1848, redactat de Mihai Bodnar-Bodnărescu, Miron Ciupercă și Gheorghe Timiș, deputați ai țărănilor din zonele Rădăuți, Cîmpulung Moldovenesc și Cupca-Cernăuți, precum și de țărani Ilie Niculiță și Vasile Știrbu. Documentul a fost tipărit³⁹ și difuzat în satele din toată Bucovina, pentru ca țărani să afle exact doleanțele exprimate de trimișii lor în parlament. Unele informații suplimentare și mai detaliate, despre modul cum și-au conceput țărani întreaga lor problemă socială, ne oferă un alt document, necunoscut pînă nu demult, memoriul locuitorilor din comunele Ilișești, Gura Humorului și Brașca⁴⁰, din 30 iulie 1848. În acest document se stăruie într-un mod impresionant asupra problemelor economice.

Analiza acestor documente, concepute și redactate chiar de către țărani, ne conduce la câteva concluzii importante. Problema agrară la 1848 în Bucovina nu se reduce numai la desființarea boierescului, așa cum unilateral s-a apreciat în mai toate studiile de pînă la această dată, ignorîndu-se tocmai documentele emantate de la țărani. Rezolvarea tuturor obiectivelor sociale, și deci și a problemei agrare, era condiționată de acordarea statutului de autonomie, de repunerea în drepturi a naționalității române din acest teritoriu, de despărțirea Bucovinei de Galiția, de admiterea principiului egalității națiunilor din imperiu și constituirea Bucovinei ca ducat autonom cu un statut propriu, care să garanteze conservarea și apărarea naționalității, limbii și culturii, prin instituții conduse de reprezentanții tuturor stărilor sociale ale românilor. Pledînd pentru autonomie, ca premisă a realizării unui început de viață politică proprie și ca garanție a împlinirii și a dezideratelor sociale, deputații

³⁷ Arh. Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv. 1421 și Mihai Iacobescu, *Un memoriu al succavenilor de la 1848*, „Suceava”, VIII, 1981, p. 141-148.

³⁸ I. Gh. Șbiera, *op. cit.*, p. 10-11.

³⁹ Arh. Muzeului județean Suceava, *fond memorial, 1848*; vezi și Octav Monoranu, M. Iacobescu, E. Dînitriu, *Documente ale revoluției de la 1848 în Bucovina*, „Suceava”, V, 1978, p. 488-92.

⁴⁰ *Ibidem*, inv. 1326 și „Suceava”, 1978, p. 489-488.

țărani înscriau problema autonomiei în fruntea programului conceput de ei în cuvinte simple, de o mare claritate și forță convingătoare, ilustrând setea lor pentru neatîrnare: „Judecați, fraților, voi singuri, nu-i mai bine dacă-și face cineva mămăliga singur, cum vrea el, decît să-i facă altul, cum vrea acela? Ce gîndiți, fraților, în care feliu îi mai bine? Nu-i mai bine să fie cineva singur gospodariu în casa lui și stăpîn pe livada lui, pe grădina lui și pe pămîntul lui, decît să fie slugă la altul? Oare de ne trebuie, într-o nevoie, un coreț de păpușoiu, la Galiția ne ducem? Sau, dacă ne trebuie o vită, din Galiția o cumpărăm? Sau, de ne trebuie o huscă de sare, din Galiția o aducem?” Întrebările — strîns legate de viața cotidiană a țaranului — sînt cu atît mai semnificative cu cît toate aceste nevoi — de păpușoi, de vite, de sare — așa cum vom constata din analiza în continuare a documentelor susmenționate, se rezolvau în cadrul legăturilor firești cu Moldova. În legătură cu acest fapt, care ilustrează procesul constituirii pieții economice unice a tuturor românilor, deputații țărani au cerut în parlament „să se rădice sau se ușureze cordunul de pe granița Moldovei, care are negoțul cu această a noastră megieșă țară așa tare îl împiedică”⁴¹. Cum anume împiedică stăpînirea habsburgică schimburile economice cu Moldova aflăm, pe larg, din memoriul locuitorilor din comunele Ilișești, Gura Humorului și Brașca: sînt de-a dreptul inimaginabile pretextele invocate de cercurile imperiale pentru a stăvili legăturile firești cu Moldova și Țara Românească: „A fost limitat foarte mult — glăsuiește documentul — traficul comercial din Moldova, datorită cordoanelor sanitare apăsătoare de odinioară și pedepselor în contumacie, precum și datorită diferitelor dispoziții de control prevăzute de lege. Din vremuri aproape imemorabile, a încetat prezența pestei orientale pe continentul Europei — chiar și în Turcia asiatică, datorită dispariției sale complete, molima a rămas cunoscută doar cu numele și neluată în seamă de guvernul turc în părțile Asiei — apoi guvernele Moldovei și Valahiei au obținut posturi de carantină la Dunăre, către Turcia europeană și nu s-a hotărît nici o schimbare a acestor relații foarte stînjețitoare pentru comerțul și traficul de persoane. Din cauza acestor măsuri în genere supărătoare în ultimul timp, sub pretextul de-a preveni pericolul de apariție a pestei în baza dispozițiilor introduse în Bucovina pentru cordon și controlul militar — mai mulți oameni au fost împușcați în mod arbitrar în timpul fugii lor, chiar pe teritoriul Moldovei, întîmplări ce au provocat indignarea poporului, deoarece făptașii au săvîrșit fără martori acțiunea lor sălbatică, și, sub pretextul îndeplinirii îndatoririlor lor de serviciu, au rămas nepedepsiți. „Documentul dezvăluie în continuare obligații numeroase și împovărătoare, impuse populației sătești, sub pretextul prevenirii pestei: „pentru aceste instalații, într-adevăr ideale de combatere a pestei la graniță, comunele bucovinene au trebuit să construiască clădiri de carantină la frontieră, și, separat, bucătării de vară și colibe de pază, poduri la drumurile de graniță și șanțuri la hotar, apoi drumuri pentru folosirea militarilor — fără bani — obligație ce costă fiecare comună, anual, cîte 140 de florini pentru fiecare post de carantină. Majoritatea comunelor au de întreținut în acest mod 2—3 posturi de carantină la

⁴¹ *Ibidem.*

graniță — iar cele situate în imediata apropiere a frontierei trebuie pe deasupra să pună la dispoziție gratuit tercnurile lor pentru uzul drumurilor de graniță și îndeosebi al traseelor de patrulare, apoi terenuri de construcție și grădini de legume și, înafară de acesta, suprafețele de teren aflate în folosință. „Ba, mai mult încă — se arată în același document — „printr-o incompetentă și greșită interpretare a ordonanței polițienești de combatere a pestei, alte drepturi de proprietate au fost îngrădite, încît munca pe teritoriile aflate la granița țării este permisă numai cu aprobarea autorităților superioare, cu limitarea lucrului numai în anumite ore din zi, sub supravegherea militară. fără dreptul de a înopta pe ogor — și după o interpretare arbitrară, la 500 de pași ori 500 de stinjeni de graniță nu-i permisă construirea vre-unei clădiri. „Țăranii cer să fie desființate aceste restricții spre Moldova și Muntenia, ca fiind total nejustificate, propunînd „a fi găsită soluția cea mai bună, în interesul comerțului și al traficului de călători,” iar în cazul ivirii epidemiei „sarcina extrem de apăsătoare pentru întreținerea gratuită a posturilor de carantină,” lăsată pînă la această dată numai pe spatele Bucovinei, „să fie pusă pe seama tuturor provinciilor, deoarece — se precizează cu dreptate în document — această măsură de protecție vamală contra pericolului pestei, privește întreg imperiul și nu poate fi separată, încît numai mica Bucovină să suporte sarcina apăsătoare, care întrece impozitul funciar.”

Despre amploarea și consecințele nefaste ale acestor sarcini de restringere a comerțului cu Moldova glăsuiește și memoriul locuitorilor din orașul Suceava, din 16 iunie 1848, în care se arată că „orașul Suceava, odinioară un înfloritor oraș comercial și cu populație numeroasă, este situat aproape de granița Moldovei și a exercitat mai înainte un rol important în domeniul comerțului; dar, în ultimii ani, în urma nenorocirii care l-a lovit, fiind încadrat într-un regim special, ca district de frontieră, s-a depopulat de mai multe mii de suflete, încît, acum, mai mult de jumătate din locuitorii săi sînt împrăștiați în Moldova învecinată, unde își pot desfășura activitatea comercială fără restricții.” Și semnatarii acestui memoriu cer ca, „în interesul său și al țării”, guvernul să ajute „comerțul atît de decăzut dintre Bucovina și Moldova”⁴². Iar în documentul principal, *Petiția țării*, se scria în încheiere de către fruntații Bucovinei: „ne simțim îndemnați a atrage atenția Maiestății Voastre asupra multiplelor raporturi sociale și comerciale ce există între Bucovina și țările Moldova și Țara Românească, vecine și consingene cu noi, raporturi care exercită o puternică înriurintă”⁴³ — ceea ce relevă că necesitatea intensificării comerțului cu toți românii era o cerere generală în Bucovina.

În ceea ce privește desființarea boierescului, formularea frecventă utilizată de deputații țărani, era: „să se desrădice pentru totdeauna robota, dijma și toate beilicurile, fie ele sub orice nume” — desființare pe care Mihai Bodnar Bodnărescu o cerea a se obține fără nici un fel de despăgubire — ceea ce a reprezentat punctul cel mai avansat propus

⁴² Arh. Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv. 1121 și „Suceava”, VIII, 1981, p. 146—147.

⁴³ Aron Pumnul, *op. cit.*, p. 107. www.dacoromanica.ro

în parlamentul habsburgic”⁴⁴. Dar, pe lângă boierescul propriu-zis se adăugau și alte cerințe foarte numeroase ale țăranilor desființarea dăjdiilor pentru mori și ștempe, dreptul de a pășuna și vîna, de-a exploata și comercializa slatina „unde pînă acum este, sau unde s-ar mai găsi”, de-a lua din pădure lemnele de foc necesare pentru trebuințele gospodăriei etc.⁴⁵. Se cerea să se desființeze „toate taxele ce noi — țăranii, n.n. — dăm la preoți, „propunînd ca în viitor „să se deie preoților leafă pentru slujba lor”, din veniturile fondului bisericesc⁴⁶. Este interesant că această cerere se întâlnește și în memoriul Comitetului duhovnicesc din Bucovina. din 9 octombrie 1848, în care se afirmă că robota, taxele și prestațiile de orice fel impuse credincioșilor sînt contrare scopului, adică slabesc „legătura delicată” dintre paroh și comunitatea sătencească⁴⁷.

În concepția deputaților țărani, rezolvarea problemei agrare în Bucovina însemna și încetarea colonizării acestui teritoriu. În manifestul răspîndit în sate, Mihai Bodnar-Bodnărescu explica alegătorilor că a cerut în parlament și el și confrății săi „să nu se mai trimită coloni, în toată Bucovina, care pe imășurile și locurile noastre se așează, de vreme ce noi singuri avem peste 10.000 de halupari, care încă nu au loc și necăjesc”⁴⁸. Cererea era cu atît mai îndreptățită cu cît la 1848 statisticile oficiale înregistrau, pe lângă cei 209.293 români (dintre care peste 10.000 nu aveau nici un fel de lot și avere personală), alți 179.868 alogeni, între care 108.907 ruteni — numai aceștia din urmă reprezentînd jumătate cît populația românească⁴⁹. Ei migraseră în Bucovina, îndeosebi în timpul integrării acesteia la provincia imperială Galiția, între 1786—1848, din motive economice, politice, cultural-religioase⁵⁰, fiind încurajați de către cercurile imperiale habsburgice — care, așa cum releva istoricul Ioan Nistor, sperau să facă din Bucovina nu numai un teritoriu amalgamat sub raport etnic, ea și imperiu propriu-zis, ci și un nucleu pentru atragerea întregii Ucraine ruse la imperiu⁵¹ — vis care s-a dovedit utopic, dar care a avut consecințe nefaste pentru evoluția demografică a Bucovinei.

În strînsă legătură cu această problemă, în memoriul locuitorilor din comunele Ilișești, Gura Humorului și Brașca se mai cerea oprirea pătrunderii evreilor; elementele burgheziei evreiești veneau aici fie ca arendași de moșii sau cămătari, fie ca proprietari de prăvălii și dughene iar la 1848 numărul lor se ridicase la 11.850⁵².

Alte cereri vizau: oprirea vinderii loturilor țărănești la străini, încetarea abuzurilor rezultate din încartiruirea trupelor în localitățile de frontieră, înființarea cărților funciare în toate localitățile, supunerea lipovenilor la aceleași obligații ca și localnicii, împuternicirea organelor comunale cu unele atribuții juridice, între care și aceea ca „așezarea unui străin să depindă exclusiv de aprobarea consiliului comunal, deoarece prin abuzul moșierilor privind primirea fiecărui străin, toate pămîn-

⁴⁴ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁵ Arh. Muzeului județean Suceava, *loc. citat.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ Arh. Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv., 1420.

⁴⁸ Arh. Muzeului județean Suceava, *loc. citat.*

⁴⁹ Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁰ Ion Nistor, *România și rutenii în Bucovina*, Edit. Academiei, București, 1915.

⁵¹ Arh. Muzeului județean Suceava, fond Ion Nistor, inv. 1329.

⁵² Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 46—47 și 102.

turile comunale se micșorează, iar bunăstarea comunei a decăzut simțitor.” Se mai cerea cu insistență ieftinirea prețului la sarea atât de necesară crescătorilor de animale etc.⁵³.

Din multitudinea acestor cereri, Curtea din Viena, sub presiunea amenințării crescînde a revoluției, a desființat doar boierescul, prin patentă din 9 august 1848, publicată la 7 septembrie 1848⁵⁴. De asemenea după mai bine de un deceniu de lupte și frământări țărănești, cînd în 1861 se aproba statutul de autonomie a Bucovinei, în dieta provincială care se întrunea la 6 aprilie 1861, pentru prima dată în istoria românilor din acest teritoriu, alături de cei 8 deputați ai marilor proprietari laici și 3 clerici, 7 ai industriei, comerțului și „intelighenței”, se aflau și 12 țărani⁵⁵. Desființarea boierescului și reprezentarea țăranilor în dieta Bucovinei autonome erau consecința unei lupte îndelungate, temerare, pline de jertfe. Dar cea mai mare parte a cererilor formulate de țărani la 1848 rămîneau în continuare nerezolvate. Cum în Bucovina nu a avut loc o reformă agrară de proporțiile celei înfăptuite în 1864 în vechea Românie, sub A.I.Cuza, problema țărănească a cunoscut aici o evoluție aparte, care a stat sub semnul dublei exploatați sociale și naționale, a poliției spoliatorii și desnaționalizatoare a Curții din Viena.

LE PROBLÈME AGRAIRE PENDANT LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848 EN BUKOVINE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une riche littérature de spécialité et surtout sur une documentation inédite figurant aux fonds des archives de la ville de Suceava, l'auteur fait dans la première partie de son article une analyse approfondie de la vie économique de Bukovine sous la domination autrichienne pendant les décennies qui ont précédé la révolution roumaine de 1848. Il fait ainsi ressortir la manière de stratification de la paysannerie, le progrès économique dans les domaines agraire, industriel, commercial et de l'urbanisation, l'accentuation du processus d'asservissement de la paysannerie libre, ainsi que les formes revêtues par la lutte des paysans contre l'exploitation féodale.

Examinant ensuite le problème agraire au cours de la révolution de 1848 en Bukovine, on fait d'abord quelques observations d'ordre général touchant la direction de la révolution par la bourgeoisie libérale, la lutte de la paysannerie pour l'organisation d'élections générales sur la base du vote universel, par suite desquelles ont été élus les premiers députés paysans au parlement de l'Empire des Habsbourg. On analyse ensuite les revendications de la paysannerie sur la base des manifestes à caractère de programme destinés à conduire finalement à l'émancipation de celle-ci non seulement sur le plan social, mais aussi sur le plan national. En conclusion, on relève la manière dont fut supprimée la corvée en Bukovine le 9 août 1848 et comment allaient participer, en tant que députés, aussi des représentants de la paysannerie dans la Diète de Bukovine de 1861.

⁵³ Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., inv. 1326.

⁵⁴ Ionel Bărdală, *op. cit.*, p. 221—227.

⁵⁵ Mihai Iacobescu, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

MĂRTURII FRANCEZE PRIVIND REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

NICOLAE ISAR

Misiunea la București, în august 1848, în plină desfășurare a revoluției, a ofițerilor francezi Sabatier și Desaint, a fost semnalată de multă vreme într-o importantă colecție de documente ¹.

Mai aproape de noi o serie de date necunoscute, pe baza unor investigații în arhivele franceze, a adus Al. Ungureanu ², care a publicat un fragment dintr-unul din manuscrisele celor doi ofițeri ³. Acum, când microfilmele manuscriselor celor doi se pot studia la Arhivele Statului din București ni se pare că se impune o reluare a analizei, autorul susmenționat lăsând de-o parte totmai aspectele social-politice relevate de textele franceze în discuție, interesat fiind mai ales de alte aspecte, nu mai puțin importante: așezări, populație, etc. ⁴.

Nu este locul să ne oprim aici asupra amănuntelor deplasării la București a celor doi ofițeri francezi Sabatier și Desaint — unul căpitan de geniu, altul căpitan de artilerie, ambii în serviciul special al ambasadorului francez la Constantinopol, generalul Aupick ⁵. Să precizăm numai că era la curent cu această acțiune Ion Ghica, trinisul revoluționarilor români la Constantinopol ⁶, care, în prealabil, într-o scrisoare din

¹ Vezi *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. II IV, 1902—1903. De fapt, anterior, o semnalase C. Colescu-Vartie, în *1848. Zile revoluționare*, București, 1892, p. 366.

² Vezi Al. Ungureanu, *O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în anul 1848*, în „Revista arhivelor”, 1969, an XII, nr. 1, p. 81—90.

³ Autorul publică în anexă, la p. 89—90, *Lista așezărilor din itincrarul misiunii Sabatier-Desaint*.

⁴ Ca atare autorul ia ca bază a analizei sale în primul rind registrele cu observații și măsurători pe teren ale lui Desaint: *Itinéraire à l'appui d'un levé à vue exécuté dans les Principautés Danubiennes (Valachie et Moldavie) pendant les mois de août-septembre 1848* și „*Itinéraire à l'appui d'un levé à la boussole exécuté dans la Dobroudja, la Bulgarie et la Roumellie (août — octobre 1848)*”. Lucrarea propriu-zisă a lui Sabatier despre Principate, „*Mémoire sur la Valachie et la Moldavie*”, este semnalată numai de autor, pe baza ci făcându-se, la p. 88, în 2—3 fraze numai citeva sumare considerații, cu o notă critică la adresa celor doi, care ni se pare exagerată: „...ci nu înțeleg pină la capăt mobilurile și țelurile revoluției din 1848, despre care evită să vorbească (?!)...”.

⁵ Despre organizarea militară la această dată a ambasadei franceze de la Constantinopol, sub conducerea generalului Aupick, vezi, *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. II, București, 1902, p. 607.

⁶ Asupra calității acestuia, vezi, Traian Ionescu, *Misiunea lui Al. G. Golescu la Paris*, în „Revista de istorie” nr. 12, 1974; de asemenea, G. G. Florescu, *Poziția internațională a Țării Românești în 1848*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. III, 1963.

22 iulie st.n., adresată ministrului Treburilor din Afară, I. Voinescu II, amintind apropiata vizită a celor doi ofițeri, scria : „Trebuie acoperită misiunea lor cu circumspecție și sub pecetea celui mai mare secret... (ei) merg la București și de acolo vor parcurge munții noștri, ca și malurile Prutului, și vor face un raport exact și amănunțit privind resursele militare ale țării noastre. Eu sînt convins că guvernul nostru îi va ajuta în misiunea lor și că ei vor putea aduce opinia cea mai favorabilă de care avem nevoie”⁷. Iar într-o altă scrisoare, adresată lui Nicolae Bălcescu⁸, în legătură cu această misiune, recomandă prietenului său : „Căutați a-i face să vadă mai mult decît este, iar nu mai puțin... Vă prevestesc — scrie el, schițînd portretele lui Sabatier și Desaint — că nu sînt vulturi; grasul este un om bun, dar slabul un om foarte anevoie, fricos și necredincios. Păstrați însă secretul misiunii acestor ofițeri, cel puțin deocamdată”⁹. La 24 iulie, st.n., generalul Aupick anunța pe ministrul său de externe, Bastide, despre inițiativa sa, între altele, arătînd că ea fusese întîrziată de știrile privind o presupusă epidemie de holeră în Principate, că îi însoțea pe cei doi persoane sigure recomandate de Czaika¹⁰.

Plecarea ofițerilor francezi din Constantinopol cu tot secretul ei, era semnalată, la 3 august 1848 de unele corespondențe particulare ale unor mari ziare franceze¹¹. La 7 august, st.n., Dimitrie Ghica îl anunța pe I. Ghica despre sosirea în ajun a celor doi, care i-au remis scrisoarea sa; și la rîndu-i a dat ofițerilor francezi o scrisoare de recomandare pentru Ștefan Golescu, membru al guvernului provizoriu¹². La 14 august/30 august, Hory, girantul Consulatului francez, anunța pe Bastide de sosirea celor doi la București, îi raporta că se conformase întru totul instrucțiunilor date de Aupick, punîndu-i pe trimișii săi în legătură cu Suleiman-Pașa, cu guvernul, cu principalii boieri, cu agenții Angliei și Franței¹³. Într-adevăr, odată sosind la București, la 6/18 august 1848, Sabatier și Desaint, cu ajutorul recomandărilor cu care erau dotați și cu ajutorul consulului girant francez, intră în legătură cu fruntașii revoluționari munteni, iar peste cîteva zile, la 9/21 august, împreună cu cel din urmă, erau primiți în audiență de Suleiman-Pașa, înaltul comisar al Porții, care, anterior, făcuse publică hotărîrea sa de recunoaștere a Locotenenței domnești¹⁴.

⁷ *Anul 1848*, t. II, p. 687—688. Plecarea celor doi la București, cum scria I. Ghica, urma peste cîteva zile, la 26 iulie; în același timp, un alt căpitan, Le Français, pleca cu o misiune similară în Serbia.

⁸ Asupra contextului acestei legături, vezi, de asemenea, G. G. Florescu, *N. Bălcescu la Constantinopol în august 1848*, în „Studii” XIV, nr. 6.

⁹ *Anul 1848*, t. III, p. 153.

¹⁰ Cf. *Ibidem*, II, p. 722—723. Evident, este vorba, cum vedem, din corespondența lui Ion Ghica, de persoanele recomandate de el, prin intermediul prietenului său, Czaika Czaikowski.

¹¹ La 3 august st. n. o corespondență particulară din Constantinopol, din „Le National”, vedea în această acțiune o dovadă a perfectei înțelegeri între ambasadorul francez și Divan, la o dată cînd ambasadorul francez încă nu fusese recunoscut de Poartă. Cf. *Ibidem*, III, p. 209; de asemenea, o altă corespondență către „Journal des Débats” (cf. *Ibidem*, III, p. 216).

¹² Este remarcabilă această scrisoare, pentru acuitatea cu care autorul ei punca problema Uniunii Principatelor. Cf. *Ibidem*, III, p. 278.

¹³ *Ibidem*, III, p. 445—446.

¹⁴ Audiența era anunțată de Hory lui Bastide la 13/25 august 1848. Cf. *Ibidem*, III, p. 423.

Evenimentul merită toată atenția dacă avem în vedere poziția specială a consulului francez la București, cit și aceea a ambasadorului francez la Constantinopol, în condițiile în care guvernul turc nu recunoscuse încă la acea dată în mod oficial republica franceză¹⁵. Fără a intra în detalii, să menționăm numai că evenimentul la care ne referim coincide cu un moment anume în evoluția relațiilor politico-diplomatice, când ideile numeroșilor publiciști francezi, partizani ai cauzei române, care pledau pentru o colaborare româno-turcă, cu ajutor occidental, în vederea prevenirii unor pericole comune, păreau, a avea unele șanse.

Urmind întru totul instrucțiunile primite de la superiorul lor, generalul Aupick, cu ajutorul scrisorilor de recomandare ale lui I. Ghica, după o scurtă ședere la București, apoi o investigație pe teren a zonelor muntoase din Țara Românească și trecerea în Moldova, cei doi ofițeri puteau, după trei săptămâni de ședere printre români, să-și formeze o părere asupra situației și să comunice, la 25 august, st.n., generalului Aupick, printr-un raport, observațiile lor. „Noi am văzut un foarte mare număr de persoane, aparținând diverselor partide; mărturiile lor se acordă aproape, și din acest moment opinia noastră este pe deplin formată”¹⁶, scriu ei. Și impresiile lor, precum își dorea I. Ghica, erau favorabile revoluționarilor. Plîngerile împotriva abuzurilor administrației nu lăsau nici o îndoielă. Acțiunile revoluționarilor erau justificate, animate de sentimente înalte, și ele nu ieșiseră din limitele cumpătării, mai ales în privința atitudinii față de puterile străine. „Tinerii valahi — scriau ei — a căror educație s-a făcut în Franța, aceia care aparțin clasei boierilor, ca și aceia care ies din popor au un patriotism arzător, pentru a păstra în conduita și cuvintele lor destulă măsură mai ales în privința puterilor străine”¹⁷.

Dar nu datele acestui simplu raport diplomatic — din care, e drept, s-a publicat de multă vreme, doar un fragment, aproximativ o pagină¹⁸ — ne-ar putea interesa pentru a evidenția opiniile celor doi francezi privitoare la români, căci, abia după întoarcerea la Constantinopol, ei vor avea răgazul necesar să-și adune toate impresiile și informațiile culese, pentru a elabora, pe îndelete, fiecare din ei lucrări mai ample, de interes deosebit, diferite sub raportul conținutului, pe care după finisare, aveau să le adreseze ca memorii aceluiași superior, generalul Aupick.

Dacă lucrarea lui Desaint¹⁹ are în primul rînd un caracter de interes strategico-militar, în genul lucrărilor ofițerilor francezi din vremea lui

¹⁵ Recunoașterea republicii franceze va avea loc curînd, la 25 august, st. n., 1848, ca stîrnind un viu entuziasm la București, cum comunica Hory ministrului de Externe francez, cf. *Ibidem*, III, p. 678.

¹⁶ *Ibidem*, III, p. 678.

¹⁷ *Ibidem*, III, p. 679. În legătură cu moderația, binevenită, după ei, a revoluționarilor, notcază că au întîlnit în cale, în județe, prefecți, subprefecți, comisari, etc. care nu înțelegeau prudența șefilor lor față de Soliman-Pașa, moderația lor: „ei proclamă sus dreptul lor de autonomie (este cuvîntul lor preferat); ei nu doresc nici-o intervenție străină, mărginînd drepturile suzeranului la plata unui ușor tribut...”.

¹⁸ Vezi *Itinéraire à l'appui d'un levé à vue, exécuté dans les Principautés Danubiennes (Valachie, Moldavie) pendant les mois d'Août, Septembre et Octobre 1848*, la sfîrșit cu data de 15 martie st. v.. 1849 și semnătura lui I. Desaint, contrasemnată de generalul Aupick, la *Arhivele Statului din București, Microfilme — Franța, Ministerul de Război, Rolă 173/II, p. 861—967, cu hărți; și tot aici, p. 797—849, de el, Itinéraire à l'appui d'un levé à la boussole, exécuté dans la Dobroudja (Tatarie), la Bulgarie et la Roumelie, pendant les mois d'Août, Septembre et Octobre 1848*.

¹⁹ Cf. și mai sus, *Anul* www.dacoromanica.ro III, 1902, p. 678—679.

Napoleon²⁰, în sensul că indică detaliile necesare pentru cunoașterea condițiilor, deplasărilor de trupe, a posibilităților de folosire a reliefului în scopuri tactice²¹, însă bineînțeles, și date prețioase de interes economic și demografic, lucrarea căpitanului B. Sabatier^{21bis}, la care ne referim, cuprinde o relatare a situației generale din Principate cu accentul pe starea de spirit și soluțiile pentru depășirea crizei, cu reflecții de tot interesul asupra revoluției române și programului ei. Memoriul poartă data de 1 februarie, st.v., 1849, și are la sfârșit însemnarea „Văzut de general Aupick”²², și rezultă din conținutul lui că autorul a stat în Principate, mai ales la București, mai multe luni, presupunem din august pînă în octombrie 1848²³. El cuprinde, în orice caz, pe lângă observații privind situația din perioada șederii în Principate, din timpul revoluției propriu-zise, și reflecții asupra situației specifice intervalului dintre înăbușirea propriu-zisă²⁴ a revoluției și reglementările Convenției de la Balta-Liman, dintr-un moment, cînd, deci, teoretic cel puțin, evoluția relațiilor dintre marile puteri interesate stătea sub semnul incertitudinii.

Memoire sur la Valachie et la Moldavie, cum își intitulează autorul lucrarea, cuprinde un text în manuscris de 42 de pagini, cu patru capitole și, ca orice lucrare cu pretenții științifice, o tablă de materii.

Este remarcabil faptul că încercînd să înțeleagă stările de lucruri din Principate, autorul găsește necesar să insiste înainte de toate asupra situației țărănimii. „De la primii pași pe care îi faci în aceste nefericite provincii — scrie el — ești izbit în mod dureros de starea de mizerie în care se află țărani”²⁵. Cauza acestei situații o găsește în organizarea politică, în „legile care reglementînd starea indivizilor în cele două principate au făcut din țărani adevărați sclavi”²⁶, după expresia sa. El examinează raporturile dintre clăcași și stăpîinii de moșie, înscrise în Regulamentul organic, analizînd obligațiile celor dintîi. „Dacă ne mîrginim a citi regulamentul organic care reglementează în mod amănunțit toate diversele obligații pe care noi le expunem succint — scrie el, — se poate deduce că sarcina totală este destul de ușoară, și că țăranul con-

²⁰ Despre doi dintre ei, puțin cunoscuți, ale căror lucrări pot fi studiate pe baza microfilmelor existente actualmente la Arh. St. din București, vezi studiul nostru, *Les Principautés Roumaines au début du XIXe siècle dans les récits des officiers français Guilleminot et Thomassin*, în „Analele Universității București”, Istorie, an. XXX, 1981, p. 73—88, cu anexa.

²¹ Sub acest raport, din cite cunoaștem, ea este cea mai completă lucrare de acest gen pentru Țara Românească și Moldova din epoca de la 1848.

^{21 bis} Numele întreg, probabil, este Sabatier-Raymond-Gabriel-Baptiste, născut în 1810, căpitan din 1836, atașat în corpul Statului Major, din 1852, consacrindu-se carierei diplomatice, în calitate de consul general al Franței în Alexandria; din 1854, comandor al Legiunii de onoare. Cf. G. Vapercan, *Dictionnaire universel des contemporains*, Hachette, Paris, 1860, p. 1542.

²² Cf. *Arhivele Statului din București, Microfilme, Franța*, Ministerul de război, Rola 173/II, p. 754—793.

²³ Mențiunea din lucrările lui Desaint, citate mai sus, ar indica, de asemenea, că șederea nu numai a lui Desaint, dar și a lui Sabatier a continuat după raportul din septembrie la care ne-am referit mai sus.

²⁴ În timpul șederii la București cei doi, între altele, au vizitat și tabăra lui Magheru, din timpul lui Traian, Cf. C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, 1892, p. 366.

²⁵ *Ibidem*, p. 774.

²⁶ *Ibidem*.

servă libera stăpînire (jouissance, fr.) a celei mai mari părți din zilele sale ; dar pătrunzînd în miezul lucrurilor, se vede că nu este așa. Cum se întîmplă întotdeauna, cînd se resping principiile libertății și independenței individuale, toate precauțiile legii vin să eșueze în contra abuzurilor puterii (autorité). O sarcină impusă nu este niciodată îndeplinită ca o muncă liberă și voluntar consimțită în schimbul unui preț convenit (débattu)²⁷. Proprietarul și arendașul — scrie el mai departe — folosesc împotriva clăcașilor pedepsele corporale, dar mai ales ei angajează peste măsură, în mod arbitrar, numărul zilelor de clacă. Pentru înlăturarea acestor abuzuri nici o măsură de natură administrativă nu ar fi eficace, soluția fiind numai una : „a distruge principiul însuși al muncii forțate, fără de care niciodată acolo (în Principate n.n.) țăranul moldo-valah nu se va ridica la demnitatea de om, niciodată el nu va fi făcut să iubească și să apere o patrie în care, altfel, schimbarea suzeranului nu aduce nimic pentru soarta sa”²⁸. Referindu-se la zisul „drept” pe care Regulamentul organic îl acordă țăranilor, de a se muta de pe moșie, „pentru a căuta o condiție mai bună”, autorul arată că, în realitate, acest drept este iluzoriu, el fiind aproape anulat de alte obligații impuse clăcașilor, numai un număr foarte restrîns dintre ei reușind să-și părăsească satele.

Și mai grea decît a țăranilor era, arată Sabatier, situația țiganilor, „aproape cu toții reduși la o stare completă de servitute”, asupra cărora autoritatea stăpînului se exercita „fără control și fără limită”²⁹. În acest context, el amintește că printre primele acte ale guvernului provizoriu de la București fusese proclamarea emancipării lor, la sfîrșitul lunii septembrie un număr de 30.000 de robi țigani fiind eliberați. „Este imposibil — notează el, referindu-se la atmosfera propice eventualei restabiliri a vechilor instituții, din acel moment —, să nu se ridice vocile pentru ca această libertate a lor să fie menținută, și chiar pentru ca acest act de dreptate să fie extins asupra tuturor celorlalți din această categorie care gem încă într-o grea robie”³⁰.

Pentru a-și face mai convingătoare însemnările privind situația grea a țăranimii, ca și despre alte aspecte, la care se va referi, autorul menționează că ele sînt rezultatul conversațiilor avute cu un mare număr de persoane, de „diverse clase și diferite opinii” și, există, subliniază el, „o concordanță perfectă în reclamații și nu ne îndoim de trista realitate a stării de lucruri ce vrem s-o descriem”³¹. În acest context Sabatier face și cîteva referințe asupra programului agrar al revoluției române de la 1848. După izbucnirea revoluției, „a mișcării radicale de la București”, cum se exprimă Sabatier, teama îi făcuse pe unii boieri să fugă și ea nu a dispărut nici după venirea lui Suleiman-Pașa. „Toți proprietarii recunoșteau pe deplin — scrie el — abuzurile existente și se arătau dispuși să cedeze la fiecare țăran casa și grădina din jur și să discute cu el prețul muncii pe moșiile lor. Același limbaj era folosit în această privință și în Moldova de oameni luminați și aceasta cu toată absența șefilor partidului liberal, cu toată extrema apăsare cauzată de ocupația rusă”³².

²⁷ *Ibidem*, p. 775.

²⁸ *Ibidem*, p. 776.

²⁹ *Ibidem*, p. 777.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 778.

Și referindu-se la dezbaterile din Comisia proprietății de la București, rezumînd ecourile acestora în rîndul boierilor, Sabatier notează că aceștia, acceptînd concesii minime, se temeau de „punerea în aplicare a unui proiect care se discuta la București și în virtutea căruia li s-ar fi luat, în schimbul despăgubirii, o parte a pămînturilor, pentru a se da imediat țăranilor”³³. „Era clar atunci — notează el, în continuare, aderînd în fond la un asemenea proiect — că fiecare familie găsind în acest dar național mijloace de a-și satisface nevoile pe care obișnuita mizerie le adusese cu totul la minim, nimeni nu ar fi fost împins de necesitate la cultivarea pămînturilor lăsate proprietarilor actuali, și țara s-ar fi găsit complet ruinată, căci toți banii pe care ea îi primește astăzi provin în mod exclusiv din exportul produselor agricole”³⁴.

Sabatier indică și alte aspecte ale situației interne din Principate. În privința sistemului fiscal, el mărturisește că nu poate da detalii, dar notează că „toți oamenii luminați recunoșteau necesitatea și dreptatea supunerii la impozit a boierilor, care acum nu suportă nici o sarcină, de orice natură”³⁵. În privința mănăstirilor închinete, care dețineau 1/3 din suprafața cultivabilă a țării, care trimiteau o importantă parte a veniturilor lor peste granițe, ceea ce constituia „o sursă neîncetată de sărăcie pentru țară”, el constată că „tinerii valahi” cu care stătuse de vorbă, deși se plîngeau cu indignare (vivement), nu putuseră să-i ofere o soluție. „Problema era foarte delicată — observă el — și rezolvarea ei va ridica întotdeauna din partea Rusiei mari dificultăți”³⁶. Mai ușor pentru administrația internă ar fi fost, aprecia el, să realizeze o diminuare a clerului foarte numeros (de 69.000 numai în Țara Românească, după datele primite de el).

În privința funcționării justiției, el împărtășește plîngerile numeroase, „generale”, cum notează el, împotriva „extinderii date de domni drepturilor judiciare pe care le prevedea Regulamentul Organic”, a abuzurilor săvîrșite în această privință, ei așezînd „propria voință în locul legii”³⁷. Nu a putut verifica exactitatea plîngerilor, adaugă el, dar este cert că în viitor trebuia să se asigure „independența tribunalelor” de administrație și „să nu se lase domnului în aceste materii alte drepturi decît cel de grațiere”³⁸. Privind organizarea administrativă, un rău nu mai puțin real, scrie Sabatier, îl constituia venalitatea slujbelor, și referindu-se la domnul încă în scaun, de la Iași, subliniază că mai ales în Moldova în această privință se aud „plîngerile cele mai vii”³⁹.

Despre administrația celor doi domni, Gh. Bibescu în Țara Românească și M. Sturza, „care domnește încă în Moldova”, Sabatier scrie: „Nu ne putem permite să cităm faptele numeroase care ne-au fost prezentate în sprijinul plîngerilor care izbucnesc din toate părțile, dar este imposibil să nu te convingi de tristul adevăr din unanimitatea blestemelor care urmăresc pe cei doi domni”⁴⁰. Abuzurile care li se reproșează „sînt nemaia-

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 778—779.

³⁵ *Ibidem*, p. 779.

³⁶ *Ibidem*, p. 780.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 781.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 786.

zite și depășesc orice imaginație”⁴¹. El reține mai ales că ceea ce a auzit despre nedemnele măsuri (tratamens) aplicate boierilor compromiși în mișcarea din martie stârnește „cea mai dreaptă și vie indignare, și Înalta Poartă nu trebuie să rămână surdă la plîngerile legitime ale acestor înfericiți proscrisi”⁴².

După consemnarea acestor „vicii ale organizării sociale” din Principate, cum le numește el, Sabatier face o serie de aprecieri privind programul revoluției de la 1848, analizînd cererile adresate de revoluționarii de la București Înaltei Porți. Există în unele din acestea, arată el, exagerări evidente, și se referă, desigur, la dorința revoluționarilor de realizare a unei foarte largi autonomii, aproape identică cu starea de independență, în raport cu puterea suzerană, dar un examen atent ar duce la recunoașterea justeței și legitimității mai multora dintre acestea. „Există două puncte — scrie el — care ne-au izbit mai ales, în dorințele ardente ale moldo-valahilor de reconstituire a naționalității lor române, adică: reunirea celor două provincii într-una singură și alegerea domnului chemat a-i guvernă, sub suzeranitatea Porții și protecția colectivă a marilor puteri ale Europei”⁴³. Dorința de unire pe care o constată, dovedește, scrie autorul mai departe, „cît de mult nenorocirea comună a distrus orice rivalitate, orice invidie între cele două principate. Noi am admirat acest sentiment atît de viu de naționalitate, această mîndrie a originii latine, care îi face pe patrioți să viseze la reconstituirea vechii Dacii...”⁴⁴. Și ofițerul-diplomat francez consemnează, în maniera lui Desprez sau a altor publiciști francezi filoromâni, idealul de unitate națională a tuturor românilor, referindu-se nu numai la Țara Românească și Moldova, ci și la celelalte provincii aflate sub dominația Imperiului Habsburgic și a Imperiului țarist, referindu-se cum se exprimă el, la „masa de 8 milioane de oameni descendenți ai lui Traian...”⁴⁵.

Aprobînd aspirațiile de unitate națională ale românilor, desigur, ca și alți publiciști francezi, ca de pildă Saint Marc Girardin, — ca să ne referim la unul dintre cei mai de seamă, dar despre care s-a scris mai puțin —, Sabatier socotea de domeniul posibilului, deocamdată, realizarea unirii celor două provincii, Țara Românească și Moldova, și aceasta numai sub suzeranitatea Porții și sub protectoratul marilor puteri europene: era, în fond, ceea ce, pentru început, voiau și revoluționarii români de la 1848.

Deosebit de interesante sînt însemnările pe care le face Sabatier în continuare, privind „starea de spirit” din Principate în direcția raporturilor speciale — dintr-un asemenea moment critic — cu cele două mari puteri, suzerană și protectoare. Intervenția țaristă stîrnea, scrie el, indignare și teamă. În același timp, „amintirea trecutului nu era favorabilă Turciei, și în Valahia mare mai ales, țărani tremură încă la singurul nume al turcilor. În același timp — adaugă el — oamenii politici înțeleg că nu există șansă de salvare pentru patria lor, decît plasîndu-se deschis sub protecția Sultanului”⁴⁶.

⁴¹ *Ibidem*, p. 787.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 783.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 784.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 781.

În acest context Sabatier amintește de rezistența de la București împotriva turcilor, „o deplorabilă rezistență”⁴⁷, cum o numește, avînd în vedere disproporția forțelor, și deci, tot după el, inutilitatea sa. Poarta a ieșit victorioasă, dar printr-o asemenea victorie care lovea „în sentimentele generoase care au produs revoluția de la București, adaugă el, exista pericolul anulării sau diminuării sentimentelor de colaborare cu Poarta, ceea ce nu putea fi decît în detrimentul intereselor politice majore ale acesteia. „Aceste triste și crude gînduri — notează el — ne-au fost arătate adesea, și noi vedem cu durere pe acești nefericiți boieri să sufere de părăsirea completă în care Europa lăsase un întreg popor, care se tem de a nu mai găsi în suzeranul lor⁴⁸ decît un docil instrument al puterii protectoare”.

Sabatier apreciază în maniera atîtor altor francezi, purtători ai intereselor politicii franceze, dar și prieteni ai românilor, că „pericolul este foarte mare pentru Poartă, cum se exprimă el, că Poarta are nevoie de alianța Principatelor pentru a se salva ea însăși în fața „inamicului de totdeauna”, în care scop „ea trebuie să cîștige inima moldo-valahilor prin anumite concesii liberale și să amelioreze poziția lor”⁴⁹; numai în aceste condiții, cele două principate, cuprinzînd 4 milioane de suflete și avînd „simpatiile foarte reale” ale românilor din celelalte provincii, puteau deveni un „excelent obstacol” în calea amenințărilor la care era expusă Turcia însăși⁵⁰.

Dacă interese esențiale trebuiau să îndemne Poarta spre concesii, la rîndul lor, „oamenii luminați din cele două principate — scrie Sabatier — înțeleg necesitatea de a rămîne supuși Turciei, dar pentru a obține prin aceasta ajutorul marilor puteri⁵¹. Totodată, „ambitia lor este să obțină, ca Grecia, o protecție colectivă și un domn străin, care să domnească în cele două provincii reunite, avînd capitala comună la Focșani”⁵². În primul rînd, în lista concesiilor pe care Turcia urma să le facă, trebuia să se afle, prin urmare, înainte de toate, acceptarea acestor deziderate majore: unire sub domnitor străin și protectorat colectiv al marilor puteri. Prin rezolvarea acestora, care, cum știm, se vor înfăptui după mulți ani, în alte împrejurări, s-ar fi realizat în același timp, la 1848, toate garanțiile transformării suzeranității otomane cu adevărat într-o suzeranitate formală, ș-ar fi creat condițiile proprii eventualității cîștigării unei independențe depline; totodată, ar fi fost înlăturate pericolele grave ale protectoratului țarist. Dar tocmai acest risc, al independenței, cum știm, Poarta nu va voi să și-l asume, nici acum, la 1848, și nici mai tîrziu, ea ținînd a se menține pe linia de plutire, pînă în ultimul moment, cu veleitățile proprii unei mari puteri. Și diplomatul francez sesiza singur punctul sensibil al îndemnurilor sale adresate Turciei spre asemenea concesiuni — ale sale și ale unei bune părți a publicisticii și diplomației franceze —, de vreme ce, el însuși, aprecia că cererile revoluționarilor români de la 1848 merseseră mai departe decît aceste deziderate, adică țintind,

⁴⁷ *Ibidem*, p. 782.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 781.

⁵¹ *Ibidem*, p. 791.

⁵² *Ibidem*, p. 791—2.

subînțelegem, nu numai unirea și protectoratul marilor puteri, ci și independența deplină.

Apreciind că era în atribuțiile Porții, în primul rînd în calitate de putere suzerană, să dea satisfacție numeroaselor plîngerii împotriva celor doi domni, din care unul încă în funcție⁵³, care prilejuiseră „cele mai revoltătoare abuzuri”, că este de datoria ei să asigure liniștea în Principate și îndreptarea relcilor, Sabatier enumeră în rîndul concesiilor liberale pe care Poarta ar fi trebuit să le facă și acceptarea unor reforme interne, menite să preîntîmpine „viciile de organizare socială” la care se referise, ele privind și cauzele interne ale revoluției, și care se aflau în centrul atenției oamenilor „luminați” din Principate. În rîndul acestor reforme el așează, firește, mai întii necesitatea emancipării țaranilor, necesitatea de „a-i atașa de pămînt, de a le crea interese de apărare”, prin aceasta el subînțelegînd, deși nu concretizează, nu numai acuitatea abolirii muncii forțate, a „servajului”, ci și a împroprietării țaranilor cu pămînt⁵⁴. După această reformă esențială, arată el, se impuneau celelalte : o reformă a clerului, vizînd reducerea acestuia, măsuri de mai bună organizare a bunurilor sale și ridicare culturală⁵⁵; o reformă a justiției, „asigurînd securitatea fiecărui cetățean, abandonat astăzi la singura voință a Domnului”⁵⁶; o reformă fiscală vizînd „o dreaptă și egală repartitie a impozitelor și a sarcinilor publice”⁵⁷.

Informînd asupra dispozițiilor opiniei publice din Principate față de alte puteri decît suzerană și protectoare, Sabatier sublinia interesul deosebit manifestat pentru Franța, nădejdlle pe care patrioții români în lupta lor de emancipare politică și socială le puneau în aceasta. „Românii nu au încredere decît în Franța, de la Franța ei așteaptă totul, în prezent și în viitor; ea este steaua spre care ochii lor sînt îndreptați, și cuvîntul ei dă lor toată puterea”⁵⁸. Iar referindu-se la consulul girant al Franței, Hory, scrie că prezența sa la București în timpul revoluției a fost pentru Țara Românească „de o imensă binefacere”, și aceasta pentru că numai „el singur ar fi putut modera zelul tinerilor valahi și să ferească țara de nenorociri”⁵⁹.

Trebuie subliniat că politica de colaborare între Principate și puterea suzerană, cu ajutorul Occidentului, al Franței în primul rînd, era văzută de Sabatier în perspectivă. În concluziile lucrării sale, vînd a sugera o orientare a atitudinii Franței față de situația concretă din Principate, de momentul evoluției relațiilor dintre puterea suzerană și protectoare, Sabatier sugerează o atitudine care, cel puțin la prima vedere, contrazice unele din opiniile sale formulate mai sus. Anume, el recomandă o acțiune în vederea menținerii cu orice preț a păcii, a relațiilor dintre cele două puteri, Turcia și Rusia. Argumentele sale în această privință nu erau lipsite de o anumită forță de convingere. Capacitatea de rezistență armată a Principatelor era foarte scăzută, neexistînd aici nici o fabrică de

⁵³ *Ibidem*, p. 792.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 790.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 791.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 785.

⁵⁹ *Ibidem*.

arme, de praf de pușcă, de muniții, toate acestea urmînd a fi cerute din străinătate. Dar această capacitate de rezistență era redusă în acel moment și sub raportul oamenilor, al soldaților. „În privința țăranilor — scrie el — care formează acolo mai mult ca în alte părți masa națiunii, nu se poate spera de la ei cel mai mic ajutor ; încovoiați sub jug, schimbarea stăpînului (a suzeranului, .n.n.) care îi oprîmă, le este indiferentă ; ei păstrează în inima lor, trebuie s-o spunem, amintirea cruzimilor săvîrșite odinioară de turci...”⁶⁰. Să menționăm aici, că, deși exagerată, această observație a lui Sabatier nu era lipsită de un miez de adevăr, privită într-un context mai larg ea sugerînd, în fond, legătura cu o cunoscută teză a lui N. Bălcescu. O legătură, pe care o justifică, ansamblul observațiilor ofițerului francez asupra țăranimii, la care ne-am referit mai sus. „Trebuie timp — scrie el, în același context, subliniind din nou stringenta necesitate a reformei agrare —, poate un timp destul de lung, pentru a da țăranului o poziție care să-l atașeze de pămînt, care să-l facă să iubească patria și să-i readucă energia și curajul apărării sale”⁶¹. Din fericire, adaugă Sabatier — și merită reținută această subliniere —, „rămîne încă în el (în țăran) o amintire vagă și confuză, dar autentică a originii sale romane, și această amintire se va redeștepta cu atît mai viu, cu cit va fi mai degrabă apt să iasă din mizeria și abjecția la care l-au redus secole de servitute”⁶².

Așadar, recomandînd pentru moment și pentru situația concretă la care ne referim, o linie politică de pace între cele două puteri, ofițerul francez își exprimă convingerea că în starea actuală a lucrurilor, dacă războiul ar izbucni, nu se poate aștepta din partea celor două principate nici cel mai mic ajutor, „trebuie să le privim ca pierdute”⁶³, proiectul politic al colaborării între Principate și puterea suzerană, cu ajutorul Franței în primul rînd, — atît de mult în uzul publicisticii și diplomației franceze, inclusiv al cercurilor filo-române —, neputîndu-se aplica ; „dacă din contră, pacea este menținută — scrie el —, Europa are cel mai mare interes să dezvolte toți germeni regenerării României și să constituie la nord de Dunăre o puternică naționalitate”⁶⁴.

În consens cu aceste vederi, Sabatier referindu-se, în mod evident la solicitările de arme făcute de revoluționarii români guvernului republicii franceze, formula o opinie care și ea contrariază, cel puțin la prima vedere. Oamenii „lumiinați și cu adevărat liberali” din principate, scrie el, invocă ajutorul și asigurările Franței, ei cer „sfaturile sale și oameni practici pentru a ordona și dirija eforturile lor. Ei merg mai departe, din acest moment ar voi arme, dar — subliniază el — poate momentul nu a venit încă de a ceda la această dorință generoasă a patriotismului, trebuie de a ridica inimile înainte de a arma brațele și a nu risca să livrăm aceste arme azi Rusiei”⁶⁵.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 788.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 789.

⁶³ *Ibidem*, p. 792.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 791.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 789. Asupra problemei așteptatului ajutor în arme, cerut de revoluționarii români, prin trimisul lor la Paris, Al. G. Golescu — problemă care nu constituie obiectul cercetării noastre —, vezi Traian Ionescu, *Misiunea lui Al. G. Golescu la Paris*, în „Revista de istorie” nr. 12, 1974, p. 1743—1745.

Și, totuși, socotind că acest proiect politic, care stă la baza vederilor sale, — care este comun atitor altor oameni politici sau publiciști francezi —, era de domeniul viitorului, el avînd ca bază regenerarea internă a Principatelor pe baze naționale, Sabatier preconiza, în același timp, și o soluție extremă, pentru eventualitatea izbucnirii războiului între cele două puteri, o soluție care, oricum, într-un asemenea caz trebuia încercată. Poarta, după el, în cazul izbucnirii conflictului, nu trebuia să renunțe fără luptă la Principate în favoarea puterii protectoare, ceea ce era mult mai periculos nu numai pentru interesele ei de mare putere, dar și pentru soarta acestora din urmă; ea nu trebuia să-și retragă armata peste Dunăre, ci să încerce pur și simplu și în asemenea condiții, cînd spiritele nu erau pregătite în acest sens, o formulă de colaborare armată, cu moldovenii și muntenii, în care cei din urmă ar fi trebuit să desfășoare împotriva presupusului inamic un război de partizani, în munții Carpați, cu ajutorul fraților lor din Transilvania⁶⁶.

Să spunem că el recomanda oricum această strategie militară, o avea în vedere pentru viitor cu atît mai mult, și în capitolul al II-lea al lucrării privind „considerațiile militare”⁶⁷, dezvoltă aceste idei, de un real interes mai ales pentru cercetătorii din domeniul istoriei militare, și la care noi aici nu ne putem opri.

★

Evident, sînt și alte date în memoriul lui Sabatier, decît cele relatate de noi aici, pe care nu putem decît să le semnalăm. Există în această lucrare, bineînțeles, o serie de date caracteristice în general lucrărilor străine privitoare la țările române: privind relieful, bogățiile solului și subsolului, caracterul agriculturii, slaba dezvoltare a industriei, posibilitățile de comerț exterior, populația, orașele, mijloace de transport, etc.⁶⁸. Cuprinzînd toate acestea, memoriul ofițerului francez îndeplinește caracteristicile unei lucrări care, deși de proporții reduse, se vrea mai mult sau mai puțin completă. merită să ofere în orice caz o imagine globală asupra Principatelor Române la 1848, cu accentul asupra situației lor politice.

Departate de a fi un simplu raport diplomatic, cum din punct de vedere arhivistic, în manuscris, el poate fi catalogat, acest memoriu constituie o lucrare de informare asupra românilor, comparabilă, ca proporție și valoare, cu o serie de studii publicate în epoca de la 1848 de o serie de alți partizani ai cauzei eliberării naționale a românilor. Ca proporții, dar și ca valoare globală, avem în vedere comparația cu: memorialul de călătorie al lui Saint-Marc Girardin, publicat în 1836, în „Revue des Deux Mondes”⁶⁹; broșura lui Raoul Perrin din 1839⁷⁰; broșura lui J.A. Vaillant, din 1842, publicată anonim⁷¹; eseul lui Saint-Martin, din decembrie 1847, din „Revue Independente”⁷²; studiul lui H. Desprez, din ianuarie 1848⁷³. Sau, avem în vedere, *Itinerarul de călătorie*, rămas necunoscut, al fostului

⁶⁶ *Ibidem*, p. 790.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 766—773.

⁶⁸ Vezi *loc. cit.*, cap. I, p. 754—765.

⁶⁹ Republicat în *Souvenirs de voyages et d'études*, t. I, Paris, 1852—1853.

⁷⁰ *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1839.

⁷¹ *Episode de la Question d'Orient*, Paris, 1842.

⁷² *La Roumanie ou Moldo-Valachie*, în nr. din 10 decembrie 1847, p. 291—297.

⁷³ *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în „Revue des deux mondes”

consul francez la București, Cochelet, publicat la Paris în 1842⁷⁴, sau, de asemenea, *Albumul moldo-valaque*, din toamna anului 1848, publicat de un alt fost consul la București, Billecocq⁷⁵. Acestea, pentru a ne referi numai la lucrări apărute pînă la 1848, și în cazul ultimelor două, la lucrările unor diplomați.

Evident, cun sperăm să se fi desprins din cele de mai sus, două sînt aspectele esențiale ale opiniilor lui Sabatier care ar impune o comparație cu alte lucrări sau cu alți francezi, partizani ai cauzei emancipării românilor la 1848: unul, privește însemnătatea pe care el o conferă — în cadrul proiectelor de rezolvare a problemei orientale — realizării unirii principatelor, sub protectoratul marilor puteri și în limitele unei suveranități formale a Porții, iar în perspectivă, realizării idealului de unitate a tuturor românilor, în această privință, viziunea lui ducind la ideile lui Colson, Vaillant, Desprez, Saint-Marc Girardin, — oarecum — dar și la marii publiciști, care scriu mai ales după 1848, Regnault, Quinet și alții. Al doilea aspect privește însemnătatea pe care el o conferă, în cadrul reformelor menite să ducă la modernizarea statului român, necesității emancipării țărănimii, și, în general rolului acesteia în societatea românească, inclusiv în lupta pentru independență, în această privință viziunea lui ducind nu numai la un Colson sau Desprez, dar și — dealtfel, ca și în cazul primului aspect — la revoluționarii români de la 1848, simbolic la Bălcescu, pe unii dintre aceștia, cum arătam mai sus, în mod sigur avînd prilejul să-i cunoască, ei fiind în primul rînd aceia care i-au furnizat informațiile pentru lucrarea sa și care conferă acesteia o evidentă notă de autenticitate. Prin ambele aspecte, autorul se dovedește — în limite și nuanțe asupra cărora nu am putut insista îndeajuns — un adept al principiilor revoluției române de la 1848, un simpatizant al idealurilor de emancipare politică și socială ale poporului român.

★

Lucrarea lui Sabatier, la care ne-am referit, oferă o imagine comună oarecum multor publiciști francezi, în privința rolului pe care diplomația franceză îl conferă țărilor române în contextul teoriei echilibrului european, cu o serie de nuanțe în legătură cu cauza română, care merită toată atenția⁷⁶; ea sugerează, într-un fel, nu numai interesele și scrupulele diplomației franceze, dar și dificultățile guvernului provizoriu francez, avînd mai întii la Externe pe Lamartine, apoi pe Bastide, în privința ajutorării guvernului revoluționar de la București, și deși acesta este un aspect pe care nu l-am avut în vedere în studiul de față nu este inutil să arătăm numai că aprecierea corectă pe care îndeobște o găsim în lucrările noastre de specialitate, anume că guvernul revoluționar francez nu a ieșit în întîmpinarea cererilor de ajutor ale revoluționarilor români la 1848, trebuie întotdeauna nuanțată, măcar în sensul unei concluzii, pe care o socotim acceptabilă, aparținînd istoricului francez Paul Henry, anume că peste împrejurări de circumstanță, menite să explice atitudinea de prudență a guvernului francez — cum se știe, el însuși nerecunoscut un

⁷⁴ Asupra acestuia, pe larg, vezi lucrarea noastră în curs de publicare, *Francezi filoromâni 1848—1859*.

⁷⁵ În nr. din 24 septembrie 1848 al revistei „Illustration”.

⁷⁶ Asupra dimensiunilor europene ale revoluției române de la 1848, vezi, între altele, Dan Berindei, *Revoluția română de la 1848 și Europa*, în „Studia et Acta Musci N. Bălcescu”, 1973—1974, V—VI, p. 11—20.

timp de o serie de guverne, între care al Turciei —, acest guvern, reprezentat la Externe de Bastide, a fost acela care a inaugurat politica externă bazată pe principiul naționalităților, dezvoltată ulterior de Napoleon al III-lea⁷⁷. Și lucrarea lui Sabatier la care ne-am referit trebuie să fie încadrată și în acest context. Să mai observăm la acest aspect tangențial al lucrării noastre, că, oricum, dacă politica guvernului francez, politica oficială de „neîntrajutorare”, constituie un fapt autentic, cel puțin la prima vedere, este greu de contestat un alt fapt, anume atitudinea de angajare neoficială, personală, a unor numeroși oameni politici sau diplomați francezi în sprijinul revoluționarilor români⁷⁸. Cu alte cuvinte, putem admite că guvernul francez și Bastide n-au făcut nimic pentru revoluția de la 1848, dar au făcut în schimb cîte ceva mai mult sau mai puțin în sprijinul ei pe căi neoficiale, pe filiera legăturilor personale, oameni ca Sabatier, ca Hory, consulul girant francez, în timpul revoluției de la 1848, despre care s-a scris în ultima vreme⁷⁹, ca însuși generalul Aupick⁸⁰, ca să nu mai vorbim de ceea ce a însemnat în acest moment atitudinea deschisă în favoarea românilor, manifestată în publicistică de numeroși francezi, ca Billecoq, Ubicini⁸¹, Bataillard⁸², Michelet⁸³, ca să ne referim numai la momentul „1848”.

⁷⁷ La 20 octombrie 1848, Bastide scrie ambasadei franceze, la Londra, referindu-se la ministrul de externe englez, Palmerston: „Consimte el ca rușii să amenințe Constantinopole? Dacă, da, să știe că Franța își ia libertatea de acțiune”. Apud, Paul Henry, *La France, devant le Monde de 1789 à 1939*, Paris, 1945, p. 166. Și istoricul francez conchide: „În orice caz, guvernul provizoriu prelua în acest punct... acțiunea viitoare a lui Napoleon III” (*ibidem*).

⁷⁸ Despre predecesorul lui Bastide, marele poet romantic francez Lamartine, și poziția lui față de revoluționarii români, ultimele articole care i-au fost dedicate, aduc, dealtfel, o serie de nuanțe binevenite. Vezi M. Bucur, *Lamartine et la révolution de la 1848 dans les Principautés Danubiennes*, în „Le livre du Centenaire Lamartine”, Flammarion (1971) (Vezi aici și aprecierea asupra filoromânismului consulului de la Iași, Guérault, al cărui raport din 31 martie 1848, *Les principautés danubiennes*, constituie o lucrare propriu-zisă despre români, p. 184); Const. Calafeteanu, *Le rôle joué par Lamartine dans la révolution roumaine de 1848*, în „Actes du Congrès. Centenaire de la mort d'Alphonse de Lamartine”, Macon, 1969, p. 251—258.

⁷⁹ Asupra acestuia, pe lângă studiul citat al lui Tr. Ionescu, care analizează rapoartele lui Hory din lunile iulie—septembrie 1848, publicate în colecția „Anul 1848 în Principatele Române”, vezi, de asemenea, Titu Georgescu, *Mărturii franceze despre 1848 în țările române*, București, 1968, cu ingenioase comentarii asupra rapoartelor lui Hory, la p. 61—161, precum și ale altor diplomați francezi: Nyon, predecesorul lui Hory; De Ségur, E. Poujade, urmași ai acestuia. Despre alți francezi din Principate la 1848, vezi Traian Ionescu, *Cetățenii francezi stabiliți în țara noastră și revoluția de la 1848 din Principatele Dunărene*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, t. V—VI, Bălcești de Topolog, 1979, p. 83—85.

⁸⁰ Opiniile acestuia asupra românilor, în general, în epoca de la 1848, ar impune, credem, să facă obiectul unei mai serioase documentări, pe bază mai ales de izvoare inedite, în colecția de microfilme de la Arhivele Statului din București și în colecțiile serv. de Msse al Bibliotecii Academiei R. S. România. În privința eventualității unui război turco-rus, între altele, vezi ale sale *Considérations générales sur l'Empire Ottoman au point de vue de l'éventualité d'une guerre d'invasion par les provinces Danubiennes*, din anul 1849, la Arh. St. Buc., *Microfilme-Franța*, Min. de la Guerre, Rola 173/II, p. 851—859.

⁸¹ În urma celor 3 luni cit se va afla la București, în cursul revoluției, acesta elaborează, în sprijinul cauzei române, al său *Mémoire justificatif de la révolution roumaine 1848*, Paris, 1849.

⁸² Vezi Olimpiu Boitoș, *Paul Bataillard et la Révolution roumaine de 1848. Contribution à l'histoire des relations franco-roumaines*, în „Mélanges de l'École roumaine en France”, 1929, IIe partie; de asemenea, pentru contactul revoluționarilor români cu Bataillard, în cursul desfășurării revoluției, vezi Tr. Ionescu, *Misiunea lui Al. G. Golescu la Paris*, loc. cit. p. 1743—1744.

⁸³ Vezi Ion Breazu, *Michelet și românii. Studiu de literatură comparată*, Cluj, 1935; dintre lucrările mai noi. Radu Pantazi, *Jules Michelet și ideologia revoluției române de la 1848*, în „Revista de filosofie”, 1974, vol. XXI, nr. 5, p. 1103—1106.

TÉMOIGNAGES FRANÇAIS CONCERNANT LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848 EN VALACHIE

RÉSUMÉ

L'étude prend pour point de départ l'analyse de l'ouvrage concernant les Roumains — en bonne part inconnu — élaboré par l'officier français Sabatier par suite d'un voyage dans les Principautés Roumaines à l'été 1848.

Les impressions de l'officier diplomate français, favorables aux Roumains sont rapportés tant aux idées de certains leaders de la révolution roumaine qu'il a eu l'occasion de contacter à Bucarest — notamment Nicolae Bălcescu, dont l'influence est mise en relief — qu'aux opinions d'autres voyageurs français sur les Roumains appartenant à l'époque 1848. On remarque l'analyse par Sabatier des causes de la révolution roumaine, l'importance qu'il attache dans ce contexte au problème agraire au cours de la révolution, sa confiance dans l'avenir du peuple roumain. Dans le même temps, la position de l'officier français face à la révolution roumaine est mise en corrélation avec la position officielle de la France, étant faite une séparation entre les convictions intimes de l'auteur concernant les Roumains, d'une part, et les actions politiques — placées sous le signe des circonstances —, d'autre part.

En conclusion, l'auteur de l'étude propose de placer l'officier diplomate française parmi les auteurs français de 1848 qui ont mis leurs écrits au service de la cause roumaine, son ouvrage sur la révolution roumaine constituant un vigoureux témoignage de l'écho de cette révolution en Occident, de l'intérêt manifesté par le peuple français pour la cause de l'émancipation politique et sociale des Roumains au milieu du siècle passé.

CURENTELE SUDICE ÎN NEOLITICUL ROMÂNIEI

DE:

EUGEN COMȘA

Cercetările arheologice de suprafață și mai cu seamă săpăturile sistematice efectuate în ultimele decenii de către specialiștii români, ce se ocupă cu studierea epocii neolitice, au contribuit la îmbogățirea deosebită a documentării referitoare la perioada amintită. Drept urmare, în prezent se cunosc majoritatea culturilor, precum și principalele lor elemente de conținut. Am arătat că sînt cunoscute majoritatea culturilor, deoarece presupunem că din seria lor lipsesc unele verigi importante pentru neoliticul timpuriu și chiar mijlociu, atestate în ținuturile vecine țării noastre.

S-au analizat în numeroase studii atît problemele privind începuturile, evoluția, cit și sfîrșitul epocii. De asemenea, s-a acordat importanța cuvenită și raporturilor cu comunitățile culturilor mai apropiate sau mai depărtate.

În cele ce urmează ne vom referi la o problemă care frămîntă de multă vreme pe arheologii noștri, anume vom încerca să aprofundăm—în stadiul actual al cercetărilor—*curențele sudice* din timpul neoliticului României. Titlul este foarte scurt, dar implică o problemă bogată.

Prima dintre probleme este cea legată de procesul neolitizării comunităților din ținuturile locuite de români.

Două pot fi răspunsurile :

a) că este vorba de un proces de evoluție locală a unor comunități care, cu încetul, au trecut de la un mod de trai nomad, specific epocii mezolitice, tot mai mult la modul de trai sedentar, cu toate elementele neoliticului, sub o puternică influență sudică.

b) că procesul a fost declanșat și apoi desăvîrșit datorită răspîndirii treptate, mai bine zis unei „roiri” dinspre ținuturile sudice al Peninsulei Balcanice, a unor grupuri de comunități neolitice dezvoltate, pînă la nord de Dunăre și de Carpații Meridionali, care au asimilat populația locală mai veche.

★

Comunitățile care locuiau pe teritoriul României înainte de începutul propriu zis al epocii neolitice, făceau parte din trei grupuri culturale deosebite:

1) În zona Porților de Fier și de-a lungul Dunării, pînă la Ostrovul Mare și probabil puțin mai departe spre sud-est sînt atestate colectivitățile de

pescari și vânători ale culturii Schela Cladovei ¹. Acei oameni foloseau un fel de săpăligi din corn de cerb și ajunseseră să folosească graminee de tipul *cerealia*, după cum o demonstrează analizele sporo-polinice ². De asemenea, realizau și întrebunțau unele unelte de piatră șlefuită ³. Elementele menționate nu ne permit să afirmăm că acele comunități reprezintă un neolitic preceramic.

2) În nord-vestul țării au fost descoperite, în zona de dune din preajma satului Ciunești (jud. Satu Mare), resturi de așezare tardenoisiană, caracterizată prin unelte microlite specifice, realizate, în principal, din obsidiană, obținută pe calea schimburilor dintre comunități, de la o distanță apreciabilă. Este vorba de o comunitate de vânători, cu stabilitate redusă. Prin tipurile de instrumente complexul de la Ciunești face parte dintr-o variantă a culturii tardenoisiene, din Europa Centrală ⁴. Nu este exclus ca același grup cultural să se fi extins și mai departe spre sud spre Beretău și Crișuri, ca și în lungul Someșului.

3) În estul Moldovei, în sud-estul Transilvaniei, estul Munteniei și în Dobrogea, prin cercetări arheologice de suprafață și prin săpături sistematice s-au descoperit o serie de sălaşuri tardenoisiene, care prin tipurile de unelte folosite se leagă de o cultură tardenoisiană, răspândită pe un spațiu vast, în nordul, nord-vestul și vestul Mării Negre ⁵. Este vorba de vânători și culegători instabili, datorită modului lor de trai. În complexe ceretate nu se constată nici un indiciu de influență sau de trecere spre epoca neolitică.

Datele expuse mai sus credem că pot constitui o dovadă evidentă că populația locală, chiar dacă posedă unele elemente utilizate și în neolitic, încă nu trecuse pragul epocii.

Prin urmare—în stadiul actual al cercetărilor—trebuie să admitem că procesul de neolitizare a fost declanșat de comunități evoluate pătrunse din afara regiunilor noastre, contribuția locală fiind modestă, manifestându-se în transmiterea unor tipuri de unelte mai vechi și fiind mai ales de ordin biologic.

Pentru a încerca rezolvarea originii primelor comunități neolitice de pe teritoriul României se cuvine să analizăm cele mai vechi complexe neolitice cunoscute pînă în prezent.

Prin săpăturile de la Gura Baciului lângă Cluj-Napoca și apoi prin cele efectuate la Cîrcea, lângă Craiova, s-au descoperit complexe neolitice deosebit de importante.

Pe întinsul Olteniei cele mai vechi așezări neolitice sînt cele de la : Cîrcea (punctele „La Hanuri” și „Viaduct”), apoi la Verbița, Grădinile și Copăcelu (Valea Râii). Dintre acestea, pînă acum, au fost publicate,

¹ Vasile Boroneaț, *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei, de la zone des Portes de Fer*, în „Dacia”, NS, XVII, 1973, p. 15—19.

² Determinări făcute de Marin Cărciumaru, V. Boroneaț, *op. cit.*, p. 16.

³ V. Boroneaț, *op. cit.*, p. 13.

⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Date noi cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului României*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 314—315; Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—333.

⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 303.

mai amănunțit, observațiile și materialele de la Circea, privitoare la cele două complexe menționate ⁶.

Mai veche este așezarea din punctul „La Hanuri”. Ea fusese distrusă în mare parte, înainte de începerea săpăturilor arheologice. În porțiunea păstrată s-au delimitat mai multe niveluri. S-au cercetat câteva aglomerări de materiale, considerate a aparține unor locuințe de suprafață și câteva gropi. Din pământul de umplură al gropii nr. 1 s-au scos la iveală peste 6400 fragmente ceramice. Din ele numai o mică parte aparțin nivelului 1, respectiv fazei I, iar majoritatea sînt atribuite nivelului 2, adică fazei II. În același complex, în gropile 2, 3 și în locuința nr. 1, s-au găsit materiale ceramice atribuite fazei III. După părerea lui Marin Nica, în cadrul complexului „La Hanuri”, sînt documentate trei faze din evoluția culturii, fiecare cu cite două etape ⁷.

Așezarea din punctul „Viaduct” este mai recentă, în cuprinsul ei sînt atestate faza III-a cu o etapă și faza IV, cu trei etape ⁸,

Toate loturile amintite sînt importante și interesante, dar o atenție specială merită cele din nivelurile inferioare din punctul „La Hanuri”.

Pînă în prezent, din faza Circea I sînt publicate numai 15 piese : fragmente ceramice cu decor pictat și forme de vase întregite, inclusiv trei măsuțe „de cult”⁹.

Cu prilejul publicării studiului despre descoperirile de la Circea, nivelul inferior (faza Circea I) a fost atribuit culturii Protosesklo¹⁰. Fără o analiză mai atentă a materialelor, majoritatea cercetătorilor au preluat această datare. De curînd însă, Marin Nica și-a exprimat îndoiala că datarea este justă și înclină să paralelizeze lotul amintit cu cultura Sesklo, admitînd totuși existența în nivelurile inferioare de la Circea, în ornamentarea vaselor a unor tradiții păstrate din timpul culturii Protosesklo ¹¹.

Îndoiala formulată de descoperitor, ne-a îndemnat să încercăm o analiză comparativă a materialelor ceramice din nivelurile inferioare din punctul „La Hanuri”, cu cele accesibile, de tip Protosesklo din Tesalia.

În privința ceramicii, atît în lotul de la Circea, cit și în cultura Protosesklo, vasele sînt modelate din pastă curățată și frămîntată bine. Ca degresant, în Tesalia, s-a folosit nisipul, pietricelele și adesea mica ¹². Cel utilizat la Circea a fost pleava ¹³. În așezările Protosesklo din Tesalia sînt documentate două categorii ceramice principale : cea monocromă (de culoare neagră) și cea arsă multicolor (numită „curcubeu”). La toate vasele monocrome, chiar dacă la exterior au diferite nuanțe, interiorul este totdeauna de culoare neagră ¹⁴. În privința lotului de la Circea nu știm dacă situația este aceeași.

⁶ Marin Nica, *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténe*, în „Dacia”, NS, XXI, 1977, p. 13—53.

⁷ *Ibidem*, p. 13—30.

⁸ *Ibidem*, p. 30—49.

⁹ Idem, *Circea—cea mai veche așezare neolitică de la sud de Carpați*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 435—463.

¹⁰ Idem, *op. cit.*, în Dacia, NS, XXI, 1977, p. 52—53.

¹¹ Păreră susținută în comunicarea prezentată la Colocviul X, de la București, 3—5 decembrie 1981.

¹² V. S. Titov, *Neolit Grecii*, Moscova, 1969, p. 106.

¹³ Informații de la Marin Nica, căruiua îi mulțumim și pe această cale.

¹⁴ V. S. Titov, *op. cit.*, p. 106.

În Tesalia, în loturile de tip Protosesklo sînt atestate și o serie de vase avînd în lungul marginii, la exterior, o bandă de culoare neagră realizată prin ardere, restul suprafeței exterioare fiind de culoare albă sau roșie¹⁵. Astfel de vase nu sînt menționate la Cîrcea.

Ceramica pictată de tip Protosesklo din Tesalia se împarte și ea în două categorii: prima din ele se compune din vase cu pereții groși, acoperiți cu angobă albă grosă, pe care se făcea decorul pictat cu culoarea vișinie sau roșie; din a doua categorie fac parte vase cu pereții subțiri, cu decorul realizat cu aceleași culori, dar pe fondul obișnuit. Decorul pictat se făcea numai pe partea superioară a vaselor și se compunea din triunghiuri mari sau mici, benzi orizontale¹⁶. Din lotul de la Cîrcea sînt menționate numai două cioburi, care ar putea fi puse în legătură cu prima categorie a vaselor de culoare albă cu decor pictat cu vișiniu¹⁷.

La Cîrcea (nivelul I) majoritatea fragmentelor cu decor pictat au motivele realizate din buline albe sau gălbui pe fond roșu, în grupuri sau în șiruri, apoi grupuri de linii paralele, verticale sau oblice, cu suprafața hașurată sau din combinații de romburi și liniuțe sau buline¹⁸. Aceste ornamente au analogii în nivelul I de la Anzabegovo, pus în legătură cu cultura Protosesklo¹⁹. Pe vasele publicate de Vladimir Milojević, din nivelul corespunzător de la Otzaki Magula, nu se văd astfel de ornamente. În schimb, șiruri de triunghiuri mari pictate de-a lungul buzei, se găsesc la Cîrcea pe unele vase din nivelul II²⁰. Am încercat să caut analogii pentru diferitele materiale ceramice cu decor pictat cu alb de la Cîrcea, în complexele din Tesalia, dar nu am găsit.

Din analiza de mai sus rezultă, dacă ținem seama de deosebirile semnalate, că în realitate, atribuirea nivelului I de la Cîrcea nu corespunde culturii Protosesklo propriu-zise, cu care are numai unele asemănări. Prin urmare, după toate probabilitățile este vorba de o perioadă puțin mai tîrzie, în cursul căreia s-au păstrat prin tradiție (fiind comunități înrudite la origine) unele elemente de tip Protosesklo.

În funcție de cele relatate considerăm că ne aflăm la Cîrcea și respectiv pe întinsul Olteniei, în fața unei variante din cadrul marelui complex neolitic timpuriu cu ceramică pictată, de origine sudică. Se poate vorbi, de fapt, despre o cultură care se explică prin aceea că aici ca și în alte părți ale vastului areal de răspîndire, s-a produs o evoluție locală a decorului pictat, inițial, realizarea căruia și mai ales păstrarea culorii după ardere presupuneau cunoștințe tehnice deosebite pentru acea vreme și în același timp o tradiție îndelungată în acest sens.

Cercetarea, cît de sumară, a ceramicii pictate de la Cîrcea duce la constatarea că pe vasele pictate din cele patru faze definite, s-au făcut felurite motive decorative, realizate cu culori și în moduri diferite. Considerăm că este neapărată nevoie ca să se facă o clasificare amănunțită a

¹⁵ *Ibidem*, p. 106.

¹⁶ *Ibidem*, p. 106.

¹⁷ Marin Nica, *op. cit.*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 439 (fig. 1/5; 9/8).

¹⁸ *Ibidem*, p. 436—439.

¹⁹ *Ibidem*, p. 450—452.

²⁰ *Ibidem*, p. 438 (fig. 2/6).

stilurilor de pictură de pe olăria complexului de la Circea, așa cum s-a procedat cu ceramica similară din Grecia sau pentru perioada mai târzie de la noi pentru ceramica fazei Cucuteni A—B. După aceea ar trebui cercetate și alte așezări asemănătoare din Oltenia, pentru a se ști ce stiluri de pictură anume se asociază într-o fază și care este succesiunea lor cronologică exactă.

Am socotit necesară prezentarea comparativă mai ales a ceramicii din complexul de la Circea pentru a sublinia că el trebuie pus în legătură cu un grup de comunități, pe deplin dezvoltate, bine organizate, de origine sudică, a căror răspândire spre nord și vest a început din ținuturile Greciei ²¹. Pe cale de „roire“ treptată ele s-au răspândit și au ocupat un teritoriu foarte vast acoperind cea mai mare parte din întinderea Peninsulei Balcanice și ajungând cu timpul pînă în nordul României. Acest grup de comunități reprezintă *primul „curent“ sudic*, manifestat în ținuturile noastre atît din punct de vedere etnic, cît și cultural. Lui i se datorează, precum am arătat neolitizarea. Trebuie precizat că în cursul răspîndirii acestor comunități, cultura lor, fiind vorba de o perioadă îndelungată, s-a diferențiat dobîndind, pe lîngă elementele comune, anumite caractere specifice și drept consecință s-au format variante locale, pe care le putem considera drept culturi.

Prinele comunități cunoscute, pînă în prezent, din cadrul marelui complex amintit, au pătruns în sud-vestul țării noastre în Oltenia și probabil în Banat (unde încă nu sînt atestate). Calea lor de răspîndire dinspre sud nu este încă destul de clară. Ele au avut de urmat două căi posibile: calea Vardar—Morava, pînă în nord-estul Iugoslaviei, de unde vor fi trecut în Banat. Este probabilă o abatere dinspre zona Nișului spre răsărit. O a doua cale posibilă este cea de pe valea Strumei și mai departe pe Isker, pînă în nord-vestul țării vecine, de unde au trecut în Oltenia ²². Trebuie scos cu tărie în evidență faptul că acele comunități sudice de tip Circea și Gura Baciului, prezintă toate elementele specifice epocii neolitice evoluat (nu numai unele). căci membrii lor se ocupau cu cultivarea primitivă a plantelor, cu creșterea animalelor domestice, foloseau unelte de piatră șlefuită și ceramică cu decor pictat. Fiindcă am vorbit despre ocupații semnalăm că procentajele în privința raportului dintre oasele de animale domestice și cele vîinate sînt grăitoare. Din totalul de 235 de oase de mamifere adunate din complexul corespunzător nivelurilor inferioare de la Circea, din punctul „La Hanuri“, s-au determinat 181 oase de animale domestice (= aproape 76%), iar oasele de animale sălbatice sînt reprezentate prin 61 piese (= 24%) ²³. Procentajele menționate dovedesc că ocupația creșterii vitelor nu era la începuturile ei.

Dacă ne îndreptăm atenția asupra celui de al doilea complex de la începutul neoliticului timpuriu din Transilvania, de la Gura Baciului, constatăm că din cele trei niveluri, cel inferior, prin caracteristicile sale

²¹ N. Vlăsa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, (Partea I-a), în AMN, IX, 1972, p. 24.

²² Complexul cultural reprezentat în nivelul I de la Circea, ar trebui să poarte un nume propriu, aparținînd unei culturi deosebite.

²³ Alexandra Bolomey, *Pe marginea analizei arheosteologice a materialului de la Circea-Dolj*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

a fost atribuit culturii Protosesklo²⁴. Într-adevăr, în cadrul lotului ceramic din acel nivel provin o serie de fragmente ceramică cu certe analogii în complexele Protosesklo din Tesalia, dar sînt și unele elemente deosebitoare. Într-un anumit sens la Gura Baciului avem o situație similară celei de la Cîrcea. Se cuvine remarcat, că deși sînt documentate și la Gura Baciului cele două categorii de vase fine specifice, este și un element care le deosebește, anume în timp ce vasele de la Cîrcea au fost modelate din „pastă argiloasă bine curățată de impurități”²⁵, cea de la Gura Baciului a fost lucrată din pastă fină, dar cu degreșant reprezentat prin pleavă de cereale²⁶. Vasele din acest din urmă complex sînt arse slab. Decorul pictat s-a realizat, de asemenea, înainte de ardere, de obicei, cu culoare albă pe fondul roșu. La Gura Baciului motivul principal îl constituie bulinele ovale sau rotunde dispuse neregulat, în șiruri grupate în benzi, mai rar, apar romburi înălțuite pe orizontală, linii frînte în unghi sau formînd ovaluri²⁷. Sînt amintite în asociere cu materialele decorate cu buline albe, fragmente dintr-un vas acoperit cu angobă albă pictat cu linii roșii, în zig-zag, ca și în zona Protosesklo din Tesalia²⁸.

Oasele de animale strînse din cadrul complexului de la Gura Baciului este drept destul de puține în total 183, dovedesc ca și la Cîrcea că în cadrul așezării în raport cu vîntoarea predomina creșterea vitelor, oasele de animale domestice fiind reprezentate prin 170 piese (deci aproape 93%), iar cele de animale sălbatice prin numai 13 piese (= aproape 7%). Procentajele de mai sus constituie o confirmare pentru cele similare de la Cîrcea. La Gura Baciului succesiunea procentuală în privința animalelor domestice este asemănătoare celei de la Cîrcea: primul loc este ocupat de bovine, urmate printr-un procent relativ ridicat de ovicaprine, de porci și de ciine²⁹.

După toate probabilitățile, în cazul așezării de la Gura Baciului (nivelul I) ne aflăm în fața unui complex legat și el la origine de cultura Protosesklo și ajuns prin „roire”, treptată pînă la meleagurile Transilvaniei de vest. Acolo însă, fapt demn de subliniat, după cum rezultă din analiza materialelor ceramice nu s-a mai produs o evoluție ulterioară, către stiluri complicate ale decorului pictat, cum s-a întîmplat la Cîrcea.

Pe baza analogiilor apropiate, N. Vlăsa inclină să creadă că prin elementele ceramicii și prin alte câteva, comunitatea de la Gura Baciului (nivelul I) este mai strîns legată de grupul Protosesklo A (de la Argissa Magula), decît de Protosesklo B (de la Otzaki Magula)³⁰. În timp, complexul din primul nivel de la Gura Baciului, poate fi plasat cu aproximație la sfîrșitul mileniului al VII-lea î.e.n., dacă ținem seama de datarea pe baza carbonului C 14 a unei probe din stratul Protosesklo de la Nea Nikomedia, la 6475 ± 150 î.e.n.³¹.

²⁴ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 7-28.

²⁵ Marin Nica, *op. cit.*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 136.

²⁶ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 13.

²⁷ *Ibidem*, p. 15.

²⁸ *Ibidem*, p. 57.

²⁹ O. Necrasov, M. Bulai. *L'élevage, la chasse et la pêche durant le néolithique roumain*. în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, V, 1970, p. 552, tabel 2.

³⁰ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 24.

³¹ Saul S. Weinberg. *The relative chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages*, în *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago-London, 1965, p. 310 (proba Q 655).

Din complexul amintit de la Gura Baciului, ne-a atras atenția un fragment de vas (din nivelul I) cu decor pictat, se pare cu roșu pe fond alb³². Subliniem că o parte din marginile liniilor componente sînt în chip de fierăstrău, ca și în cazul decorului pictat specific al fazei Sesklo II. Fragmentul ar trebui verificat cu grijă, să nu fie cumva decorul șters în parte și astfel să facă impresia că este mai tîrziu.

Semne de întrebare se pot pune și în legătură cu alt fragment ceramic reproduș fotografic. El are decor alcătuit din adîncituri făcute cu unghia, se pare „în spic”³³. Tip de ornamentare, care, în Tesalia, poate apare încă din timpul culturii Protosesklo, dar este specific culturii Presesklo.

La Gura Baciului, pe unele vase din nivelul II s-a mai folosit rar decorul pictat cu alb pe roșu, dar sub formă de bastonașe și cîrlige, fără însă a se ajunge la decorul pictat cu negru specific culturii Criș³⁴. În legătură cu ceramica din nivelul II se face precizarea că decorul alcătuit din adîncituri făcute cu unghia a devenit frecvent și — cu toată prudența — este atribuită unei perioade nu mai tîrzii de Presesklo³⁵.

În zona Porților de Fier, în perioada corespunzătoare începutului complexului de la Cîrcea, au viețuit unele comunități ale culturii Schela Cladovei³⁶, care curînd după aceea au dispărut de pe scena istoriei, fără a constitui fondul pe care s-a format cultura Starčevo. Comunitățile de tip Schela Cladovei au venit în contact cu cele din primele două faze ale culturii Starčevo³⁷, iar după aceea au fost asimilate de noii veniți, care au ocupat întreaga zonă a Porților de Fier, unde apoi au trăit vreme îndelungată.

Pe teritoriul Banatului, deși s-au efectuat cercetări întense și săpături în numeroase așezări, încă nu s-au descoperit complexe din prima fază a culturii Starčevo³⁸. În cursul fazei a doua se constată o pătrundere dinspre vest de-a lungul Dunării, pînă aproape de Orșova și curînd comunitățile Starčevo sînt atestate pînă în nord-vestul Banatului³⁹. Remarcăm că în faza Starčevo III se cunosc așezări de acest tip pe tot întinsul Banatului⁴⁰. Evoluția a continuat apoi în Banat și în faza IV-a⁴¹.

Se cuvine subliniat că în sud-estul Transilvaniei s-a produs o pătrundere relativ timpurie a unor comunități de tip Starčevo, la nivelul fazei Starčevo III. Important este faptul că de același grup se leagă și descoperirile din sudul Moldovei, de la Trestiana, unde s-au scos la iveală fragmente ceramice cu decor pictat similar celor de la Leț și din unele așezări starčeviene din Banat⁴². Cu alte cuvinte începutul procesului de neolitizare din sudul Moldovei, s-a produs ca o consecință a răspîndirii unor comunități Starčevo trecute prin trecătorile Carpaților Orientali dinspre Transilvania de sud-est.

³² N. Vlăsa, *op. cit.*, fig. 27/10.

³³ *Ibidem*, fig. 20/9.

³⁴ *Ibidem*, p. 22.

³⁵ *Ibidem*, p. 23.

³⁶ V. Boroneanț, *op. cit.*, în „Dacia”, NS, XVII, 1973, p. 15—39.

³⁷ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 12.

³⁸ *Ibidem*, p. 39.

³⁹ *Ibidem*, p. 15—69.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 15—69.

⁴¹ *Ibidem*, p. 15—69.

⁴² Informații de la Eugeniu Răduț, arheolog român și pe această cale.

În stadiul actual al cercetărilor se poate susține că pe fondul reprezentat de cultura Starčevo, în special, în Banat, s-a produs evoluția la cultura Criș și apoi răspîndirea acelor comunități pe un teritoriu foarte vast. Nu trebuie să uităm însă că aria de răspîndire maximă s-a realizat în timp, iar noi o cunoaștem acum oarecum deformată, căci ea a avut în diferite faze, luate deosebite, inclusiv variante locale, cu o evoluție inegală. Poate ar fi mai bine, dată fiind filiația directă între culturile Starčevo și Criș, să folosim termenul de complexul Starčevo—Criș.

Comunitățile Criș dinspre Banat s-au răspîndit pe tot întinsul Crișanei, ca și în Transilvania pînă spre Someș⁴³. Înelinăm să credem că a existat și o pătrundere mai tîrzie, înspre nordul Moldovei, prin trecătorile din zona Vatra Dornei, căci materialele de tip Criș din unele așezări din nordul Moldovei prezintă analogii cu cele de la Homorodu de Sus,⁴⁴ din nord-vestul Transilvaniei. O evoluție de durată a comunităților studiate se constată în Moldova. În faza de sfîrșit a culturii, pe care am numit-o faza Valea Lupului, acele comunități au devenit dinamice și sînt atestate pe o mare parte a teritoriului Moldovei, în nordul R.S.S. Moldovenești și în nord-estul Munteniei.

Cercetările efectuate la Tîrșor (jud. Prahova), au dus la cunoașterea unui complex important, despre care autorul arată că are analogii apropiate în așezarea de tip Starčevo de la Verbița⁴⁵. Considerăm că pe baza precizării amintite se poate formula concluzia de ordin istoric că în realitate, comunitățile Starčevo—Criș, s-au răspîndit pe teritoriul Munteniei în două perioade deosebite și din direcții diferite. Un prim grup era legat, probabil de complexul de la Cîrcea. Acele comunități au ocupat zona de vest a Munteniei, dintre Olt și Vedeu, apoi s-au extins în lungul zonei de dealuri din nord, pînă la Tîrșor (poate și mai departe). Cel de al doilea grup de comunități de tip Criș, a pătruns mult mai tîrziu, dinspre Moldova, menținîndu-se tot în regiunea de dealuri⁴⁶. Nu excludem posibilitatea ca o serie de așezări de tip Starčevo—Criș să se afle în toată jumătatea de nord a Munteniei, pe margini de terase sau pe grinduri, necercetate încă de arheologi. De asemenea, nu trebuie să uităm și cele cîteva fragmente de tip Starčevo—Criș descoperite de Gh. Bichir, lângă satul Bănești, în plină cîmpie.

Încheind acest capitol considerăm că în decursul unei perioade destul de îndelungate (de peste un mileniu) s-a produs, datorită în principal unor comunități de origine sudică, neolitizarea și s-a realizat prima unificare culturală și etnică pe cea mai mare parte a teritoriului actual al României, încă din neoliticul timpuriu.

Se pune întrebarea care era situația din acea vreme în ținuturile unde încă nu sînt atestate complexe de tip Starčevo—Criș? Astfel de așezări lipsesc pînă acum în Maramureș și în nord-estul Transilvaniei. După părerea noastră, acolo există stațiuni de acest tip, dar din cauza

⁴³ N. Vlăsa, *Cultura Criș în Transilvania*, în AMN, III, 1966, p. 9—17.

⁴⁴ Săpături efectuate de T. Bader.

⁴⁵ Victor Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei*, în SCIV, XIV, 2, 1963, p. 264.

⁴⁶ Menționăm cioburile de tip Criș descoperite de Gh. Ștefan lângă satul Băiești (jud. Buzău).

numărului redus al cercetărilor de pînă acum din a ele zone, ele nu ne sînt cunoscute. Este greu de admis ca în ambele regiuni acele comunități străvechi să nu fi înaintat de-a lungul Tisei superioare și afluenților ei, ca și în lungul Someșului Mare.

Cu totul altfel se prezintă situația din sudul Munteniei și din Dobrogea. După cum am menționat, în partea de vest a Munteniei, în zona județelor Teleorman și Olt, sînt mai multe descoperiri care dovedesc că în acea parte au trăit comunități de tip Starčevo-Criș, pătrunse din sprie Oltenia. În restul Cîmpiei Române din Muntenia situația este încă neclară. S-ar putea ca regiunea actualului județ Brăila să fi fost prea umedă și de aceea neprielnică viețuirii omenești. Poate nu ar trebui să trecem cu vederea și faptul că purtătorii culturii Criș erau obișnuiți numai cu regiunea de dealuri și văi din Moldova și de aceea s-au ferit să se stabilească în cîmpia Brăilei, ca de altfel și pe aceea din sud-estul Moldovei.

În privința neoliticului timpuriu din Dobrogea, în ultimii ani s-au dus discuții contradictorii. S-a făcut afirmația că din cauza unei transgresiuni, în perioada respectivă acel teritoriu nu ar fi fost locuit⁴⁷. Încă înainte de a cunoaște părerea geologilor, am susținut că nu este posibil ca ținutul dintre Dunăre și Mare să fi rămas nepopulat. Sub formă de ipoteză presupunem că, în realitate, în Dobrogea este foarte probabilă prezența unor vestigii rămase de la un grup de comunități neolitice timpurii, făcînd parte din același mare complex cu Starčevo-Criș, dar legat de cultura Țonevo⁴⁸. Credem deci că este vorba de o altă ramură, estică a primului curent sudic.

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, din motive pe care încă nu le cunoaștem, poate de ordin climatic sau din cauze legate de activitatea economică, respectiv de o anumită intensificare a cultivării primitive a plantelor, în principal, s-a produs o anumită dinamizare a conștientăților din diferite părți ale Europei. Să amintim doar pe cele ale culturii ceramicii liniare, care în „roirea” lor treptată au ajuns să populeze un teritoriu imens pentru acea perioadă. O mișcare a populației se constată și în cuprinsul Peninsulei Balcanice. Folosind același culoar al Vardarului și Moravei o serie de comunități de tip Vinča, caracterizate printre altele prin categoria de vase de dimensiuni medii, de culoare cenușie și neagră, ornamentate cu caneluri au ajuns pînă în nord-estul Iugoslaviei și în Banat, înlocuind treptat pe cele ale culturii Starčevo-Criș⁴⁹. Cele două categorii de comunități un anumit timp au fost contemporane, în regiuni diferite, producîndu-se între ele unele contacte. Vase cenușii cu decor canelat din aria Vinča ajungînd la distanțe apreciabile de limitele teritoriului locuit de ei. De exemplu, astfel de cioburi se cunosc în așezarea de tip Starčevo-Criș de la Hărman⁵⁰, iar de

⁴⁷ Alexandra Bolomey, *Why no early Neolithic in Dobrogea?*, în „Dacia” NS, XXII, 1978, p. 5-8.

⁴⁸ H. Todorova, *Die Frühneolithische Kultur Tzonevo in Nordostbulgarien*, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Belgrad, II, 1973, p. 226-235.

⁴⁹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁰ Eugen Comșa, *Unele probleme ale culturii Criș (Pe baza descoperirilor de la Hărman)*, în „Aluta”, 1970, p. 35-42.

curînd au fost semnălate într-un complex de același tip din nordul Moldovei, de la Suceava⁵¹.

Unele comunități Vinča, încă din primele două faze ale culturii, s-au răspîndit de-a lungul Dunării pînă în vestul Olteniei. Altele, cu timpul, au ocupat tot întinsul Banatului și au ajuns în vestul și sud-vestul Transilvaniei, unde au constituit elementul principal ce a dus la formarea culturii Turdaș⁵².

Evenimentele amintite ne permit să susținem că la sfîrșitul neoliticului timpuriu, în sud-vestul României, prin comunitățile culturii Vinča s-a manifestat al *doilea curent sudic*, iar în sud-estul și în sudul țării același fenomen este oglindit de cultura Dudești.

Unii din specialiștii noștri, atunci cînd s-a descoperit și definit cultura Dudești, au considerat, date fiind asemănările dintre categoria de vase negre cu decor canelat, că de fapt este un complex legat de cultura Vinča⁵³. Precizarea conținutului, în urma săpăturilor din cîteva așezări a permis delimitarea arealului culturii Dudești⁵⁴ și dovedirea că este o cultură deosebită de cultura Vinča, dar avînd cu ea unele elemente de asemănare, fiind culturi înrudite.

Aria de răspîndire a culturii Dudești ocupă un teritoriu destul de întins de-a lungul Cîmpiei Române, de la cursul superior al Călmățuului în est și pînă în vestul Olteniei (la Verbicioara)⁵⁵. Șecunos și cîteva așezări de tip Dudești la sud de Dunăre, la Kadikioi⁵⁶ lîngă Silistra și la Hotnița lîngă Veliko Tîrnovo.

Periodizarea elaborată a făcut posibilă constatarea că în primele două faze acele comunități trăiau pe aproape tot întinsul Cîmpiei Române, cu excepția părții de nord-est a Munteniei, iar apoi evoluția lor a fost înegală. În Muntenia centrală și de sud se cunoște o singură fază, pe cînd în nordul Bulgariei, la Hotnița, materialele ceramice scoase la iveală dovedesc că acele comunități, în zona amintită, au dăinuit pînă în timpul fazei Gîulești a culturii Boian. În Oltenia de sud-est, de asemenea pe fondul reprezentat, în principal de comunități tîrzii Dudești, s-a format cultura Vădastra⁵⁸.

Ceramica din așezările Dudești din Muntenia și Oltenia, de la începutul și pînă la sfîrșitul evoluției, este asociată cu unelte microlite de silex. Faptul dovedește că în Cîmpia Română au dăinuit vreme îndelungată unele comunități tardenoisienne, care în cele din urmă au fost în parte asimilate de comunitățile de la începutul culturii Dudești, transmitîndu-le unele tipuri de unelte.

În toate fazele sînt reprezentate trei categorii de vase: cele de uz comun erau mai ales în formă de borcane cu peretii arcuți, cu decor

⁵¹ Informație de la N. Ursulescu, căruiua îi mulțumim și pe această cale.

⁵² Roska Martin, *Stațiunea neolitică de la Turdaș*, în PMJH, 3 4 (25-26), 1928, p. 18 25.

⁵³ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 42 43.

⁵⁴ Eugen Comșa. *Données sur la civilisation de Dudești*, în PZ, 11, 1971, 2, p. 195 219.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 199, fig. 1.

⁵⁶ Sonia Georgieva, *Razkopki na obekt S v Gorno Gradište pri s. Kadikioi*, în Izvestiia-Institut, 18, 1952, p. 259-268.

⁵⁷ Materiale descoperite de N. Angeloy.

⁵⁸ Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, *Die jungsteinzeitlichen Funde in Cernița (Bukarest)*, în „Dacia”, NS, VII, 1963, p. 47-48.

din briuri alveolare și proeminențe, categorii care prin forme și ornamente, cu unele mici modificări în privința formelor și decorului, se va perpetua pînă la sfîrșitul neoliticului din regiune. Fiind cea mai „umilă” categorie ceramică ea oglindește continuitatea populației.

A doua categorie este caracterizată prin vase piriforme și alte diferite recipiente ornamentate în prima fază cu motive decorative alcătuite din linii late trasate cu un instrument cu vîrf bont. În a doua și a treia fază, decorul de bază era alcătuit din benzi regulate, în trepte, marginite de cîte două linii incizate. Suprafața benzilor era acoperită cu rețea de linii oblice.

Vasele din cele două categorii descrise pe scurt erau modelate din pastă amestecată cu pleavă.

Ultima categorie ceramică era aceea a vaselor mijlocii și mici, piriforme sau în formă de pahare, din pastă fină cu pereții subțiri, de culoare cenușie sau neagră, ornamentate cu caneluri orizontale, oblice sau în căpriori⁵⁹. Subliniem că și această categorie ceramică s-a menținut în uz vreme îndelungată în tot cursul evoluției culturii Dudești și apoi în continuare pînă la sfîrșitul culturii Boian. Unele elemente de decor canelat păstrîndu-se și mai tirziu în cultura Gumelnița.

Aria culturii Dudești era oarecum izolată și restrînsă în comparație cu cea a culturii Vinča. Cu toate acestea, cu ani în urmă, am arătat că ne aflăm în fața unui fenomen paralel în timp, de răspîndire a ceramicii canelate dinspre sud, nu numai pe calea Vardar-Morava, ci pe un front larg, de la țarmul Mării Negre pînă în estul Iugoslaviei, iar căile urmate de acele comunități erau mai multe, inclusiv una sau cîteva aflate în jumătatea de est a Peninsulei Balcanice. Prin răspîndirea acelor comunități s-a ajuns la formarea culturii Dudești din Cimpia Română și poate chiar lor li se datorește neolitizarea în sudul Munteniei.

După cum am amintit, aria de răspîndire a comunităților culturii Dudești părea restrînsă și izolată în raport cu vastul areal al culturii Vinča. Descoperiri recente făcute pe țarmul Mării Negre, în partea de nord-vest a Asiei Mici, la Demirci Hüyük, indică faptul că problemele culturii Dudești sînt mult mai complexe decît s-a crezut pînă acum.

Despre unele materiale ceramice de la Demirci Hüyük, s-a vorbit încă din anul 1976, cu prilejul Simpozionului Internațional de la Varna⁶⁰. Erau fragmente ceramice puține, dar și așa unele din ele puteau fi atribuite cu certitudine culturii Dudești. La simpozion ele au fost prezentate ca datînd din epoca neolitică. La discuțiile ce au urmat am precizat apartenența culturală a lotului respectiv. De curînd la Xanthi, s-au prezentat numeroase desene, după alte materiale ceramice adunate de pe tellul de la Demirci Hüyük⁶¹. Multe din acele cioburi sînt ornamentate cu benzi hașurate, specifice fazei Fundeni a culturii Dudești. Materialele prezentate la Xanthi nu proveneau din strat de cultură bine precizat stratigrafic. În discuția avută le-am determinat și am atras atenția arhe-

⁵⁹ Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 219–234.

⁶⁰ Ne referim la materialele prezentate de M. Korfmann, în legătură cu comunicarea *Die Ausgrabungsergebnisse des Jahres 1975 am Demircihüyük Nordwestanatolien*, publicată în „*Studia Præhistorica*”, 1–2, Sofia, 1978, p. 88–95.

⁶¹ Ne referim la materialele prezentate de Jürgen Seeher în legătură cu comunicarea *Neolithische Keramik von Demircihüyük*.

ologului, care le-a prezentat asupra importanței istorice a descoperirii. Este evident că există o anumită legătură între materialele strânse la Demirci Hüyük și cultura Dudești. În stadiul actual al cercetărilor este mai greu de presupus că s-a produs o expansiune a comunităților Dudești dinspre Cîmpia Română pînă în nord-vestul Asiei Mici. Este mai curînd de acceptat ipoteza că în perioada corespunzătoare, la noi cu sfîrșitul neoliticului timpuriu și la începutul celui mijlociu, purtătorii unei culturi neolitice, deplin formate, s-au răspîndit dinspre nord-vestul Asiei Mici, prin ținuturile din estul Peninsulei Balcanice, pînă în Cîmpia Română. Descoperiri intermediare de același tip încă lipsesc din estul Bulgariei, dar este de presupus că așezările purtătorilor acelei culturi vor fi găsite în estul țării vecine⁶². În această privință trebuie să avem în vedere și faptul că în zona respectivă sfîrșitul neoliticului timpuriu este încă slab cercetat.

Complexul de la Demirci Hüyük este deosebit de important pentru noi din punct de vedere istoric, căci dacă prin săpăturile sistematice acolo s-au găsit în condiții stratigrafice clare materiale de tipul celor amintite, descoperirea va putea contribui la precizarea cronologiei relative exacte a începutului neoliticului mijlociu din sudul țării noastre și cele corespunzătoare din nord-vestul Asiei Mici.

Oricum, chiar în stadiul actual al cercetărilor sîntem îndreptățiti să afirmăm: cultura Dudești este rezultatul unei ramuri răsăritene a celui de al *doilea curent sudic*, important, paralel — în timp și spațiu — cu cel din zona Vinča.

Se cuvine subliniat și faptul că purtătorii culturii Dudești au figurinele feminine în mare măsură deosebite de cele ale purtătorilor culturii Vinča, dar cu analogii apropiate în vestul Asiei Mici⁶³.

Nu m-am referit la ținuturile din jumătatea de nord a țării, deoarece acolo situația era cu totul deosebită. În nord-vest s-a continuat evoluția comunităților Ciumești, de origine locală, în cadrul căreia s-au manifestat slabe influențe sudice din aria Vinča⁶⁴. De asemenea, nu am vorbit despre cultura ceramicii liniare din Moldova, sud-estul și centrul Transilvaniei, și nord-estul Munteniei, întrucît acea cultură este de origine centrală europeană și comunitățile ei au pătruns în nord-estul țării noastre dinspre vestul Ucrainei și apoi s-au răspîndit treptat în regiunile menționate. O anumită perioadă contactele acelor comunități cu cele din ținuturile din sudul țării au fost slabe⁶⁵.

În perioada de început a neoliticului mijlociu situația s-a schimbat destul de mult. Se constată o stabilitate tot mai mare a populației locale. Pe întinsul jumătății de sud se pot defini cîteva zone.

⁶² Se pare că astfel de materiale au fost descoperite de II. Todorova în săpăturile de la Usoe.

⁶³ La Çatalhöyük, Çukurkent și altele (Olaf Höckmann, *Die menschengestaltige Figural Plastik des süd-ost europäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968, II, planșele: 2, 3, 8, 11, 12, 14).

⁶⁴ De exemplu, în cadrul arealului se cunosc rare figurine feminine cu mască triunghiulară.

⁶⁵ Eugen Comșa, *Quelques aspects de la céramique rubanée en territoire roumain*, în „Alba Regia”, 12, 1972, p. 173—178.

În Banat și în vestul Olteniei s-a continuat evoluția comunităților Vinča⁶⁶. Restul Cimpiei Române a fost locuit încă o vreme de comunitățile culturii Dudești și apoi pe fondul reprezentat de ele, în sud-estul Olteniei s-a format cultura Vădastra, iar în Muntenia, datorită unui contact dintre comunitățile evoluuate ale culturii Dudești, cu comunitățile culturii ceramicii liniare pătrunse în nord-estul provinciei, s-a făcut trecerea la cultura Boian⁶⁷. Prin urmare, pe cea mai mare parte a ținuturilor de la sud de Carpații Meridionali, s-a produs, pe un fond local, o evoluție spre două culturi: Vădastra și Boian, care în ținuturi alăturate s-au dezvoltat o perioadă îndelungată în paralel, avînd însă contacte slabe între ele. Este curios faptul că rare fragmente ceramice de tip Boian (din fazele Bolintineanu și Giulești) se găsesc în așezări Vădastra⁶⁸, dar pînă acum în nici o așezare Boian nu sînt semnalate cioburi de tip Vădastra.

Materialele ceramice de tip Vădastra fiind cunoscute nu ne vom opri asupra lor. Vom aminti numai faptul că unele forme de vase și ornamente de la începutul culturii oglindesc o influență culturală sudică din aria culturii Marița.

Cultura Boian a fost împărțită în patru faze, cu aproape 30 ani în urmă⁶⁹, iar după aceea de D. Berciu în cinci faze⁷⁰. Ceramica specifică acestei culturi a fost publicată amănunțit în diferite studii. Vom semnală că încă de timpuriu au existat contacte între comunitățile Boian și cele de la sud de Balcani din aria culturii Marița. Astfel, în faza Giulești sînt specifice ornamente în formă de „tablă de șah”, care se întîlnesc adesea pe vase dintr-o fază timpurie a culturii Marița.

Către sfîrșitul fazei Giulești s-a produs o mișcare a unor comunități ale ei către nord și nord-est. Ele au pătruns în etapa finală a fazei în sud-estul Transilvaniei⁷¹ și în sudul Moldovei. Cauzele pot fi două: fie de ordin economic, fie datorită unei presiuni sudice. Descoperirea de la Suceveni⁷², de pe malul Prutului, ne face să presupunem că așezări de tip Giulești există și pe celălalt mal al Prutului.

Drept consecință acestor mișcări, în Moldova datorită contactelor strînse dintre comunitățile tîrzii Giulești cu comunitățile tîrzii ale culturii ceramicii liniare s-a format cultura Precucuteni⁷³, cu predominarea elementelor de tip Boian.

În Muntenia sudică, în aria de răspîndire a fazei Vidra, multe dintre ornamentele specifice fazei, realizate prin excizie și incrustare cu materie albă, au analogii apropiate pe vasele dintr-o fază evoluată a culturii Marița, acolo fiind făcute nu prin excizie, ci prin trasare. În ambele zone

⁶⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 70 139.

⁶⁷ Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1971.

⁶⁸ Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 65, fig. 2 2; idem, *Săpături arheologice la Vădastra*, în „Materiale”, VII, 1961, p. 59, fig. 2; idem, *Săpături arheologice la Vădastra*, în „Materiale”, VI, 1959, p. 113, fig. 6.

⁶⁹ Eugen Comșa, *Considerații asupra evoluției culturii Boian*, în SCIV, V, 1954, 3—4, p. 361 392.

⁷⁰ D. Berciu, *Sur les résultats du contrôle stratigraphique à Tangtru et à Petru Rareș (1956 1957)*, în „Dacia”, NS, III, 1959, p. 59 78.

⁷¹ Eugen Comșa, *Cultura Boian în Transilvania*, în SCIV, 16, 1965, 4, p. 629 645.

⁷² Materiale descoperite de Ion T. Dragomir.

⁷³ Datele sînt sintetizate la Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1971, p. 409 410.

se proceda apoi la încrustarea decorului cu materie albă. Efectul decorativ era același, diferea doar metoda de realizare.

Pe teritoriul Dobrogei, pînă în prezent, după cum am menționat lipsese dovezile locuirii din neoliticul timpuriu.

De la începutul neoliticului mijlociu se cunosc primele materiale de tip Hamangia din faza Golovița și apoi a continuat evoluția culturii pînă la sfîrșitul fazei Mangalia ⁷⁴. Prima fază a culturii Hamangia este reprezentată prin cîteva așezări din sudul și centrul provinciei. Prin săpăturile de la Coslogeni s-a descoperit o astfel de așezare, în care materialele fazei erau asociate cu fragmente ceramice de tip Bolintineanu ⁷⁵. Complexul constituie o dovadă că atît cultura Hamangia, cît și cultura Boian au început, în spații alăturate, aproximativ în același timp.

S-a observat că în așezările și necropolele de tip Hamangia se găsesc figurine de lut ars foarte asemănătoare cu cele din culturile neolitice din Asia Mică. Această constatare, ca și alte analogii din domeniul ceramicii au permis să se afirme că acele complexe au aparținut unei populații străine de ținuturile noastre, care fie pe calea mării, fie în lungul țărmlui de vest al Mării Negre a ajuns și s-a stabilit pe teritoriul Dobrogei, pentru vreme îndelungată ⁷⁶.

Se poate susține că purtătorii culturii Hamangia corespund celui de al treilea curent sudic de populație.

În funcție de cele expuse ajungem la concluzia că la începutul neoliticului mijlociu sînt două situații cu totul deosebite: în Banat, Oltenia și Muntenia s-a continuat evoluția comunităților locale cu unele influențe sudice în domeniul ceramicii. În schimb, în Dobrogea s-a manifestat cel de al treilea curent sudic oglindit printr-o nouă populație cu o cultură deosebită.

Remarcăm că în domeniul magico-religios, comunitățile Hamangia au influențat pe cele vecine din aria Precucuteni și Aldeni II, care au preluat și redat în lut figurine așezate pe scăunel, așa numiții „Gînditori” ⁷⁷.

Vreme îndelungată, în cursul fazelor Giulești, Vidra și la începutul fazei de tranziție la cultura Gumelnița, relațiile dintre comunitățile celor două culturi (Boian și Hamangia) au fost pașnice. Se constată chiar că o comunitate de la sfîrșitul fazei Giulești s-a stabilit pe locul Hirșovei creînd un fel de cap de pod ⁷⁸.

Cercetările din ultimul deceniu duc la constatarea că populația corespunzătoare fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, la începutul fazei trăia pe teritoriul Munteniei (cu excepția părții de la est de Călmățui) și în zona corespunzătoare de la sud de Dunăre, pînă la Balcani.

Mai tîrziu, comunitățile fazei au devenit deosebit de active. Ele au pătruns spre vest de Olt, din cauza lor a încetat evoluția culturii Vădastra. Un alt grup similar s-a răspîndit pe tot întinsul Dobrogei punînd capăt

⁷⁴ D. Berciu, *Cultura Hamangia, Noi contribuții I*, București, 1966.

⁷⁵ Informații de la Sebastian Morintz, căruiia îi mulțumim și pe această cale.

⁷⁶ D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie! la civilisation de Hamangia*, în NEII, I, București, 1955, p. 43.

⁷⁷ Silvia Marinescu-Bileci, *Cîteva observații asupra sculpturii în lut a culturii Hamangia și influența ei asupra plasticii culturii Precucuteni în Dobruja*, VI, 1976, p. 13—17.

⁷⁸ Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hirșova*, în SCIA, XIII, 1962, 2, p. 285—304.

evoluției culturii Hamangia și asimilind o parte din vechea populație, ceea ce a dat în zonă o nuanță specifică evoluției ulterioare a culturii Gumelnița din Dobrogea⁷⁹.

Din datele de care dispunem rezultă și o altă răspîndire pe o arie întinsă ce s-a produs și la sud de Balcani, pînă la țărmul Mării Egee, de-a lungul cursului inferior al fluviului Marița. Ca și în Dobrogea, în fertila vale a fluviului și afluenților săi comunitățile fazei de tranziție au asimilat o parte din populația locală a culturii Marița, formîndu-se varianta sudică a culturii Gumelnița, care în domeniul ceramicii a păstrat unele elemente de la purtătorii culturii Marița⁸⁰.

Treptat pînă la sfîrșitul fazei de tranziție comunitățile ei au ocupat un teritoriu foarte vast de la Carpații Meridionali pînă la Marea Egee și de la țărmul de vest al Mării Negre pînă la Olt și Osmă.

Prin urmare, după părerea noastră, atunci un grup de comunități originare din preajma Dunării Inferioare s-a răspîndit în spre sud, ceea ce a dus la supunerea și asimilarea resturilor populației locale din estul Peninsulei Balcanice, căreia i s-a impus cultura materială a noilor veniți, ca și manifestările lor magico-religioase, cu forme specifice, ogîndite prin diferite figurine cu totul similare celor de la nord de Dunăre. Cu această vrem să dovedim, spre deosebire de concepția mai veche, după care toate culturile neolitice din ținuturile noastre erau considerate ca fiind „tributare” din toate punctele de vedere, față de cele sudice, că, în realitate, în perioada dată comunitățile neolitice de la Dunărea inferioară nu au fost în permanență *pasive*, ci s-au dovedit a fi deosebit de *active*.

Arealul delimitat mai sus a constituit zona în cuprinsul căreia s-a format și s-a produs evoluția în timp, în decurs de aproape un mileniu, a comunităților culturii Gumelnița. Este demn de subliniat că din cartarea tuturor descoperirilor gumelnițene accesibile din țara noastră și din estul Bulgariei, rezultă că vreme îndelungată aria de răspîndire a acelor comunități a rămas neschimbată. Este o dovadă că în perioada dată, de la începutul culturii și pînă la începutul fazei tîrzii Jilava (= Gumelnița B) a fost o perioadă de dezvoltare normală, fără mișcări deosebite de populație⁸¹. Densitatea populației a devenit mai mare și s-au produs schimburi de materii prime și de obiecte finite la distanțe apreciabile.

În Oltenia și în vestul Bulgariei, pe fond Vinča s-a format cultura Sălcuța—Krivodol. Începutul ei corespunde cu sfîrșitul primei faze a culturii Gumelnița⁸². Nu cunoaștem exact cum și din ce cauze, dar este evident că în timp și comunitățile Sălcuța au ajuns în sud pînă la țărmul Mării Egee.

Am amintit mai înainte o serie de schimburi la distanțe mari. Faptul este evident. De exemplu, pe ceramica de la începutul fazei de tranziție se cunosc relativ rare vase cu decor realizat prin pictură cu grafit.

⁷⁹ Eugen Comșa, *Date cu privire la răspîndirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, pe teritoriul Dobrogei*, în „Pontica”, V, 1972, p. 39—43.

⁸⁰ Idem, *Culturile neolitice din zona Dunării Inferioare, intermediare între Nord și Sud*, în „Apulum”, XI, 1973, p. 16—23.

⁸¹ Idem, *Quelques remarques sur l'évolution de la culture Gumelnița* în „Balcanica”, VII, 1976, Beograd, p. 14—43.

⁸² D. Berciu, *op. cit.*, 1961, p. 88, 115 și p. 193, 337.

După cum se știe în Muntenia, în Dobrogea și în nord-estul Bulgariei, lipsesc astfel de zăcăminte. Grafite se găsește în zăcămintă lângă satul Grafitovo, de lângă Stara Zagora. Zăcămintul a fost exploatat, încă din neoliticul mijlociu, de către purtătorii culturii Marița. Observațiile făcute dovedesc că foarte curând după producerea expansiunii la sud de Balcani, în ținuturile din preajma Dunării muntene s-a intensificat folosirea decorului pictat cu grafit pe olăria gumelnițeană, faptul îl considerăm ca un indiciu că după ocuparea zonei zăcămintului de grafit, comunitățile fazei de tranziție și urmașii lor au început să transmită comunităților înrudite din nord, grafit (sub formă de batoane).

Tot în cadrul ariei gumelnițene constatăm răspîndirea dinspre sud, ca tip, a figurinelor de marmură⁸³ și apoi chiar a unor piese figurine-amulete de aur⁸⁴, pînă în așezările de lângă Dunăre (de ex. Vidra)⁸⁵. Același fel de figurine sînt atestate rar și în aria culturii Sălcuța, dar numai la sud de Dunăre⁸⁶. O răspîndire mai intensă au avut-o figurinele similare în ținuturile din vest prin intermediul comunităților tîrzii Vința, ele au ajuns la comunitățile culturii Tiszapolgar, tocmai în estul Slovaciei⁸⁷, iar la noi în Crișana (la Oradea)⁸⁸ și mai tîrziu în centrul Transilvaniei și de acolo pînă în vestul Moldovei (la Traian)⁸⁹.

Tot în cursul evoluției culturii Gumelnița, către sfîrșitul ei se observă o intensificare a folosirii aramei. Din cercetările făcute în ultimele două decenii a rezultat că erau exploatate în acea vreme zăcămintele de aramă de la Aibunar⁹⁰, din sudul Bulgariei și cele din zona Bor⁹¹, din nord-estul Iugoslaviei.

La începutul culturii Gumelnița, în așezările de la nord de Dunăre, se găsesc foarte puține piese de aramă. Mai tîrziu numărul lor a crescut destul de mult ajungîndu-se pînă la realizarea și folosirea unor topoare masive de diferite tipuri⁹². În plus, în așezarea de la Căscioarele s-au găsit chiar tipare pentru topoare plate⁹³. După părerea noastră, la început unele obiecte mărunte de aramă se realizau în sudul arealului, în apropierea zăcămintelor, iar mai tîrziu s-au format ateliere și în alte centre gumelnițene din nordul Bulgariei și la nord de Dunăre. Considerăm că în acea perioadă, un anumit număr de indivizi specializați au acționat

⁸³ Eugen Comșa, *Figurinelă de marmură din epoca neolitică de pe teritoriul României*, în „Pontica”, IX, 1976, p. 23-28.

⁸⁴ Idem, *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 13-22.

⁸⁵ Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în IPEK, XII, Berlin, 1938, pl. 21/2.

⁸⁶ La Sofronievo, reg. Vraca (Bogdan Nikolov, *Okrijen Istoriceski Muzei Vraca*, Sofia, 1968, pl. 18 și p. 141 (nr. 18)).

⁸⁷ K. Andel, *Pohrebisko z doby medenej v Tibave na vychodnom Slovensku*, în „Slov Arch”, VI, 1958, 1, p. 38-46, fig. 5.

⁸⁸ Eugen Comșa, *op. cit.*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 17.

⁸⁹ Hortensia Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni-Tripolie cultural complex and the neighbouring neolithic cultures in the light of the utilisation of golden pendants*, în „Dacia”, NS, V, 1961, p. 69 și 93.

⁹⁰ Zăcăminte cercetate de E. N. Cernih și A. Raduncea.

⁹¹ Zăcăminte cercetate de B. Jovanović.

⁹² Eugen Comșa, *L'utilisation du cuivre par les communautés de la culture Gumelnița du territoire roumain*, în „Studia Prachistorica” 1-2, Sofia, 1978, p. 109-120.

⁹³ Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în SCIV, 24, 1972, 2, p. 220, nota 27.

în cadrul arealului Gumelnița în ținuturile muntoase în căutarea de noi zăcăminte de aramă. Nu excludem posibilitatea ca astfel de „prospectori” să fi acționat nu numai în nordul Dobrogei, ci și în sud-estul Transilvaniei.

Din cele relatate ne considerăm îndreptățiți să ajungem la concluzia că spre deosebire de perioadele precedente, în timpul culturilor Gumelnița și Sălcuța, nu mai avem de a face cu un curent sudic, ci cu unul nordic, dar după stabilizarea situației, prin masa comunităților înrudite a început să se facă simțit un *curent sudic* de alt tip, care s-a manifestat în domeniul culturii materiale prin răspîndirea grafitului, a metalului, ca și prin unele manifestări magico-religioase transmise, departe, din spre sud spre nord.

În sud-vestul și în centrul Transilvaniei, încă de timpuriu s-a format cultura Petrești,⁹⁴ cu ceramică pictată complicată, iar în sud-vestul Moldovei, în sud-estul Transilvaniei și probabil în nord-estul extrem al Munteniei, s-a format cultura Cucuteni-Ariușd⁹⁵. Această din urmă s-a dezvoltat pe fond Precucuteni III, cu contribuția unor elemente din aria Petrești și Gumelnița⁹⁶. Cultura Cucuteni a atins o treptă deosebit de înaltă de dezvoltare pentru sfîrșitul epocii neolitice. Pentru exemplificare amintim că în perioada de la sfîrșitul culturii au existat adevărate orașe, cu sistematizare riguroasă alcătuite din peste o mie de locuințe, deci cu mii de locuitori⁹⁷. Nu excludem posibilitatea ca astfel de așezări să existe și în nord-estul Moldovei.

Evoluția normală a comunităților neolitice târzii din estul țării noastre a început să fie afectată, încă din timpul etapei Cucuteni A 3⁹⁸ (din sudul Moldovei) și Cucuteni A 4⁹⁹ (și poate mai devreme, în nordul Moldovei), de pătrunderea, treptată, la început pe cale pașnică, a unor comunități din spre est mai ales din stepele nord-pontice. O parte din noii veniți au început să fie asimilați de localnici. Faptul este oglindit de folosirea tot mai accentuată a categoriei ceramice de tip Cucuteni C, caracterizată prin pastă cu scoici pisate¹⁰⁰. Atunci cînd presiunea a devenit tot mai puternică, comunitățile cucuteniene s-au retras spre regiunile din vestul și centrul Moldovei, unde au mai rezistat vreme îndelungată.

În sud-estul țării, în perioada corespunzătoare fazei Jilava (= Gumelnița B) a culturii, se constată o pătrundere a comunităților culturii Cernavoda I, care s-au răspîndit în Dobrogea, de-a lungul Cîmpiei Dunării, pînă spre gura Oltului, dislocînd comunitățile Gumelnița din

⁹⁴ Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Iași, 1978.

⁹⁵ Vladimir Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie, I*, în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 51–74 și partea II-a în SCIV, XIV, 1963, 2, p. 285–305.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁹⁷ M. M. Smagli, V. P. Dudkin și K. V. Zinkovski, *Pro kompleksne vivcennia tripiliskih poselenii*, în „Arheologia-Kiev”, 10, 1973, p. 23–31.

⁹⁸ În cazul complexului de pe „Dealul Bizanului” de la Tg. Berești, cercetat de Ion T. Dragomir.

⁹⁹ Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în „Dacia”, NS, XII, 1968, p. 18.

¹⁰⁰ Ann Dodd-Oprișescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 547–557.

cîmpie în spre vestul și nord-vestul Munteniei¹⁰¹, unde ele ău continuat evoluția lor tîrzie ajungînd pînă la aspectul Brătești¹⁰².

O parte din comunitățile Gumelnița au fost împinse în Oltenia de nord-est¹⁰³, în timp ce în restul provinciei o vreme a continuat evoluția comunităților culturii Sălcuța.

Prin pătrunderea comunităților Cernavoda I, aria gumelnițeană a fost ruptă în două, o parte a rămas în vestul și nord-vestul Munteniei, o altă parte la sud de Dunăre, în estul Bulgariei. Legăturile cu ținuturile sudice au fost tăiate, tocmai de aceea se constată întreruperea aflului de obiecte de metal din sud și înlocuirea lor, de exemplu, cu topoare de aramă plate sau cu brațele în cruce, realizate prin turnare, în Oltenia sau în Transilvania¹⁰⁴.

La sfîrșitul neoliticului tîrziu sau eneoliticului, populația ținuturilor din sud-estul Europei, mai ales cea de pe teritoriul țării noastre, a trecut printr-o perioadă de frămîntări profunde provocate de deplasări repetate ale unor grupuri de comunități, din diferite direcții.

Din spre răsărit au pătruns în sud-estul Moldovei comunitățile Foltești-Usatovo¹⁰⁵, iar dinspre nord-est cele de tip Horodiștea-Gorodsk¹⁰⁶, urmate în timp de cele ale purtătorilor culturii amforelor sferice¹⁰⁷.

O situație deosebită se constată în părțile de vest ale țării.

Prin săpăturile de pe Piscul Cornișorului, D. Berciu a observat că din punct de vedere stratigrafic stratul de cultură Sălcuța este suprapus de un altul cu materiale de tip Sălcuța IV. Este de fapt o cultură nouă, care a păstrat unele elemente (mai ales forme de vase) din domeniul ceramicii de la predecesori¹⁰⁸. Comunitățile culturii Sălcuța IV sînt documentate pe tot întinsul Olteniei, și în nord-vestul Munteniei¹⁰⁹. Astfel de așezări au fost descoperite în Banat, Transilvania și Crișana¹¹⁰. Complexe mai importante cercetate la noi sînt cele de la Băile Herculane și de la Cheile Turzii¹¹¹. Nu poate fi nici o îndoială că avem de-a face cu un nou curent sudic. Într-un studiu recent s-a arătat că răspîndirea acelor comunități s-a produs spre nord de-a lungul Vardarului și Moravei¹¹². În perioada corespunzătoare fazei tîrzii a culturii Bodrogkeresztur, vasele cu torți pastilate au ajuns să fie specifice acelu aspect cultural și s-au

¹⁰¹ Sebastian Morintz și P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în SCIV, 19, 1968, 4, p. 563.

¹⁰² Ersilla Tudor, *Die Gruppe Brătești*, în „Dacia”, NS, XXII, 1978, p. 73-86.

¹⁰³ Informații de la Marin Nica, cărnua îl mulțumim și pe această cale.

¹⁰⁴ Al. Vulpe, *Die Arte und Beile*, II, München 1975, De ex. topoare de tip Jászladány, varianta Orșova (pl. 52/A) și varianta Petrești (pl. 52/B).

¹⁰⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, Corneliu N. Mateescu și I. Casan, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în SCIV, II, 1951, 1, p. 249-266; M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *Nouvelles fouilles archéologiques à Foltești (dép. de Galați)*, în „Dacia”, NS, XVIII, 1974, p. 19-72.

¹⁰⁶ Marin Dinu, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, Iași, 1978.

¹⁰⁷ Marin Dinu, *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în „ArhMold”, I, 1961, p. 43-59.

¹⁰⁸ D. Berciu, *Contribuții*, 1961, p. 309-327.

¹⁰⁹ Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoiești*, în „Materiale”, VI, 1959, p. 708.

¹¹⁰ Petre I. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Dnau Karpaten Raum*, în „Dacia”, NS, XV, 1971, p. 31-169.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 31-169.

¹¹² *Idem*, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în SCIVA, www.dacoromanica.ro

răspîndit, odată cu acele comunități, de la Tisa pînă la Carpații Orientali¹¹³ și pe calea unor contacte intertribale, sînt atestate importuri și influențe ale vaselor cu torți pastilate în așezarea din faza Cucuteni A-B de la Traian „Dealul Fintînilor”¹¹⁴.

Prin urmare, în estul țării s-au manifestat în acea perioadă frămîntată, pătrunderi de populație din spre: est, nord-est și nord-vest, în același timp în Oltenia și apoi în ținuturile intracarpatiche se constată răspîndirea culturii Sălcuța IV—Băile Herculane—Cheile Turzii, cu elemente de origină sudică, reflectînd un nou curent sudic.

Cu aceste aspecte culturale considerăm că s-a încheiat frămîntata istorie a epocii neolitice.

În expunerea noastră am încercat să prezentăm, pe scurt, dar cit mai clar, cînd și cum s-au produs curentele sudice (de populație sau numai influențe culturale) și contribuția lor la dezvoltarea culturilor de pe întinsul României.

LE RÔLE DES ÉLÉMENTS MÉRIDIONAUX DANS LE NÉOLITHIQUE DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur de la présente étude s'occupe de la néolithisation. Selon lui, le processus de néolithisation s'est produit comme suite d'une pénétration des communautés néolithiques venues du Sud. Sur ce fond, a eu lieu l'évolution de la culture Starčevo-Criș. Graduellement, ces communautés se sont répandues sur tout le territoire du pays, en réalisant la première unification culturelle et ethnique de nos régions.

Vers le milieu du Ve millénaire av.n.è. ont pénétré sur le territoire nord-danubien (du Banat jusqu'en Dobroudja) des communautés venues du sud de la Péninsule Balkanique, qui représentent la deuxième vague du sud.

Pendant la même période, sur le territoire de la Moldavie ont pénétré les communautés de la civilisation caractérisée par la céramique rubanée.

Pendant le néolithique moyen, dans le Sud, se sont constituées sur le fond Dudești, les cultures de Boian et Vădastra ayant d'étroites relations avec le Sud.

En même temps, en Dobroudja on constate l'existence des communautés appartenant à la culture de Hamangia, qui représentent la troisième vague venue du Sud.

Pendant le néolithique final on peut constater une prospérité de toutes les cultures (Gumelnița, Sălcuța, Cucuteni etc.), ayant d'étroites relations d'ordre culturel et spirituel avec les communautés des régions situées au sud du Danube.

¹¹³ Petre I. Roman, *op. cit.*, p. 31—169.

¹¹⁴ Hortensia Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în „Materiale”; V, 1959, p. 196—197 (fig. 7 și 8).

REVOCARĂA EDICTULUI DIN NANTES (1685) ȘI CONSECINȚELE SALE

DE

MIHAI MANEA

Monarhia absolută franceză a cunoscut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o violentă criză, determinată de întărirea opoziției față de absolutism și feudalism, a diferite pături sociale, pornind de la interesele de clasă deosebite. Opoziția a îmbrăcat formă luptei religioase între protestanți (hughenoți)¹ și catolici. Motivația sa, predominant însă social-economică și politică, a ieșit la iveală cu pregnanță în timpul războaielor religioase (1562—1598),² cărora avea să li se pună capăt în 1598, prin promulgarea de către Henric al IV-lea de Bourbon a Edictului de la Nantes.³ „... Acest edict nu era în fond decît confirmarea privilegiilor pe care protestanții din Franța le obținuseră cu arma în mîină de la precedentii regi ...”⁴ Astfel, hughenoții au căpătat dreptul liberului exercițiu al cultului, de a se întruni în sinoade, de a ocupa funcții în aparatul politic și administrativ, de a avea reprezentanți în număr egal cu judecătorii catolici în Camerele Edictului (complete de judecată) de la Bordeaux, Castres, Rouen, Grenoble, Paris, de a înființa universități, cum au fost cele de la Montauban, Montpellier, Sedan, Saumur. La 22 aprilie 1598, sinodul național protestant întrunit la Montpellier și-a exprimat satisfacția „... față de edictul care deși, încă nu a rezolvat în întregime necesitățile Bisericii (protestante — *M.M.*), a fost suficient pentru a le așeza în oarecare siguranță ...”⁵ Edictul a contribuit în mare măsură la restaurarea autorității regale și a unității statului. El a asigurat o perioadă de liniște necesară refacerii vieții economice și spirituale, ceea ce a contribuit la consolidarea poziției Franței în Europa.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, religia protestantă avea numeroși adepți în Franța. Datele de care dispunem în legătură cu numărul lor

¹ De la cuvîntul german *Eidgenossen* — tovarăși legați prin jurămint; vezi A. G. Grant, *The Huguenots*, London, 1934.

² Vezi pe larg R. M. Kingdon, *Geneva and the coming of the wars of religion in France*, London, 1956; Georges Livet, *Les guerres de religion, Paris*, 1962.

³ Elie Benoît, *Histoire de l'Édit de Nantes et de sa révocation*, 5 vol., Delft, 1693—1695.

⁴ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, Firmin Didot, Paris, 1861, p. 408.

⁵ Robert Mandrou, *Introduction à la France moderne 1500—1640. Essai de psychologie historique*, Albin Michel, Paris, 1974, p. 176—177.

sînt foarte numeroase și controversate. Voltaire îi aprecia la 1/12 din totalul populației Franței, conform recensămîntului din 1598⁶. Ludovic al XVI-lea amintea în două scrisori din august 1681, adresate papei Inocențiu al XI-lea, de cifra de 1 milion de hughenoți⁷. Jean Orcibal⁸ și Robert Mandrou⁹ dau cifre asemănătoare. Cifrele indicate atestă că comunitatea hughenotă a reprezentat o importantă forță demografică și economică la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Membrii săi au fost armatori și negustori la Bordeaux, Bayonne, Marsilia, Rochefort și Dunkerque, bancheri la Lyon și Rouen, proprietari de manufacturi textile — ca van Robais la Abbeville, producători de vinuri în Guyenne. Compania comercială a Nordului a fost condusă de bancherul Formont din Paris și armatorii Pagès, Raulé, Tersmitten, toți hughenoți¹⁰. Edictul a fost respectat în mare parte în secolul al XVII-lea, mai ales că la conducerea statului s-au aflat ilustre personalități politice, precum cardinalii Richelieu și Mazarin. Voltaire remarca: „... Pare curios că Richelieu, așa de puternic și stăpin pe situație, nu a abolit acest faimos edict...”¹¹. În același sens scria și Gondrin, arhiepiscop de Sens: „... Întotdeauna s-a vorbit în Franța despre distrugerea protestantismului și dacă aceasta nu s-a realizat încă, nu a fost deoarece s-a dorit să se păstreze acest partid, ci deoarece afacerea statului nu au permis-o”¹². Mai mult, Richelieu a dorit realizarea unei biserici galicane, care să cuprindă pe toți locuitorii Franței¹³. Direcțiile principale ale politicii sale religioase au fost prezentate de marchizul de Chamlay: „... Proiectul acestui mare ministru era nu doar de a depozeda pe hughenoți de cetățile de siguranță; el își formase încă unul, de a înlătura pe de-a întregul calvinismul din Franța, convins că numărul mare de religii în același stat nu putea duce decît la războaie civile și a-i favoriza pe străini...”¹⁴. Astfel, Richelieu a desființat două orașe de siguranță — La Rochelle și Montauban și a redus numărul hughenoților care ocupau funcții la curte și în armată.

În perioada Fronzelor, hughenoții au fost fideli cauzei regaliste, iar unii, precum Samuel Bochart (1599—1667)¹⁵, au devenit partizanii înfocați ai monarhiei absolute. Mazarin a trimis ulterior în provinciile

⁶ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 408.

⁷ E. Michaud, *Louis XIV et Innocent XI*, t. IV, Paris, 1883, p. 478.

⁸ Jean Orcibal, *Etat présent de recherches sur la repartition géographique de „Nouvelles chrétiens” à la fin du XVII-e siècle*, Paris, 1948.

⁹ Robert Mandrou, *La France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, PUF, Paris, 1970, p. 182.

¹⁰ Pierre Goubert, *Louis XIV et vingt millions de Français*. Fayard. Paris, 1966, p. 120; vezi și M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Leipzig, 1905; Charles Normand, *La bourgeoisie française au XVII-e siècle. La vie publique. Les idées et les actions politiques 1604—1661*. Étude sociale, Paris, 1908.

¹¹ Voltaire, *The Age of Louis XIV and other selected readings*, Twayne Publishers, London, 1963, p. 222.

¹² Frank Paux, *Les précurseurs français de la tolérance au XVII-e siècle*; Sklatine, Genève, 1970, p. 3—4.

¹³ Emile G. Léonard, *Histoire générale du Protestantisme*, t. II, *L'Établissement (1564—1700)*, PUF, Paris, 1961, p. 352; vezi și C. Parrot, *Fancan et Richelieu. Le problème protestant sous Louis XIV*, Paris, 1903.

¹⁴ C. Rousset, *Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire*, t. III, VII-e édition, Paris, 1891, p. 132.

¹⁵ Vezi I. D. Paumier, *Eloge historique de Samuel Bochart*, Paris, 1840.

din sudul țării comisari care să verifice abuzurile comise împotriva edictului și prevederilor sale. La 21 mai 1652 Ludovic al XIV-lea a recunoscut oficial actul din 1598 prin declarația de la Saint-Germain, „... Deoarece supușii noștri de Religie Pretins Reformată, mai ales în actualele împrejurări ne-au dat anumite dovezi de dragoste și credință de care sintem foarte mulțumiți, facem cunoscut să se știe că ... vor fi păstrate și menținute în întregime prevederile edictului din Nantes...”¹⁶. Fiind adeptul convins al monarhiei absolute de drept divin și al prerogativelor sale nelimitate¹⁷, Ludovic al XIV-lea s-a dorit „... șeful poporului creștin, ca și-cum ar fi posedat în realitate Imperiul și chiar drepturile pe care le avusese altă dată Carol cel Mare...”¹⁸. Iată ce declara el: „... Nu mă îndoiesc că Voința divină se servește de mine pentru a readuce pe căile sale pe toți cei ce sînt sub ordinele mele...”¹⁹. Era consenmată aici, hotărîrea sa de a se rezolva în mod radical problemele legate de ceea ce izvoarele epocii — acte oficiale, memorii, scrisori — numesc *religia pretins reformată*. Aceasta mai ales că „din prima zi, edictul din Nantes a fost considerat de Națiunea catolică ca provizoriu. El a avut valoarea a ceea ce se numește în domeniul păcii și războiului armistițiu”²⁰. Astfel, încă în 1650, Adunările clerului au atacat „nefericita libertate de conștiință”²¹ iar cinci ani mai târziu au cerut o strictă interpretare a edictului, în sensul restrîngerii libertăților de care se bucurau hughenotii. Unii reprezentanți ai clerului catolic, precum cardinalul de Berulle au considerat reprimarea unica modalitate de rezolvare a acestei probleme²². În același timp, s-a desfășurat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o propagandă susținută în favoarea catolicismului, însoțită de exacerbarea misticismului și fanatismului religios. Un rol deosebit de important l-a avut ordinul religios iezuit și Compania Sfintei Împărtășanii. Numai înainte de 1685, au văzut lumina tiparului aproximativ 50 de lucrări care făceau apologia religiei catolice. Dintre acestea, cea mai importantă este cea a lui Bossuet, episcop de Meaux, *L'exposition de la doctrine de l'Eglise catholique*²³, publicată în 1671 și care a reprezentat lucrarea principală a Contrareformei în Franța.

S-a discutat și se discută încă cu privire la motivația care a justificat actul din 1685. S-a exagerat mult credința fervent catolică a monarhului și mai ales rolul nefast pe care l-a avut anturajul curții regale. Astfel, Zeller scria: „...Ludovic al XIV-lea nu a avut niciodată idei personale în materie de probleme religioase. El era gata să le împartă pe cele ale miniștrilor și curtenilor...”²⁴ Saint Simon adaugă... : „...Regele a devenit cucernic

¹⁶ Emil G. Léonard, *op. cit.*, p. 333.

¹⁷ Jean Louis Thireau, *Les idées politiques de Louis XIV*, PUF, Paris, 1973, p. 33; M. Mancaux, *Contribution à l'étude sur le droit divin et sur le droit populaire en France sous l'ancienne monarchie et particulièrement aux XVI-e et XVII-e siècles*, Paris, 1906, p. 38.

¹⁸ Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 55.

¹⁹ Vigier, *L'Europe de Louis XIV*, Bordas, Paris, 1973, p. 94; Louis André, *Louis XIV et l'Europe*, Albin Michel, Paris, 1950, p. 219.

²⁰ Gaston Zeller, *La France de Louis XIV*, fasc. IV, CDU, Paris, 1953, p. 161.

²¹ Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 118.

²² E. K. Sanders, *Bossuet*, London, 1921, p. 53.

²³ Jacques Benigne Bossuet, *L'Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique*, Nouvelle édition, publiée par l'Abbé Albert Vogt, Paris, 1911.

²⁴ Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 161.

pină la ignoranță . . . Miniștrii au dorit să se facă iubiți, prin aspectele care îi atingeau cel mai sensibil, încrederea și autoritatea. Hughenoții i-au fost prezentați în culorile cele mai sumbre ; un stat în stat ajuns la un astfel de grad de dezvoltare încît puteau produce dezordine, răskoale, războaie civile . . .”²⁵. Mult timp, singurul responsabil al acestui act nefast a fost considerat ministrul de război, marchizul Louvois ; „ . . . Ludovic al XIV-lea a fost animat contra reformatilor de plîngerile continue ale clerului, de insinuările iezuiților și în sfîrșit de cancelarul Le Tellier și de fiul său Louvois, amîndoi dușmani ai lui Colbert și care doreau să-i înlătore pe reformați ca inamici, deoarece Colbert îi proteja ca supuși utili . . .”²⁶ D’Agnesseau a declarat însă că Louvois s-a opus revocării²⁷, iar Esmonin a atribuit un mare rol membrilor Consiliului de Conștiință, François de Harley, arhiepiscopul Parisului și iezuitul La Chaise, confesorul regelui²⁸. Se poate afirma, că toți aceștia nu au făcut decît să grăbească actul din 1685, care a fost inspirat din concepțiile politice ale Regelui Soare, impregnate profund de ideile originii divine a monarhiei absolute. În 1671 însuși Ludovic al XIV-lea scria în *Mémoires pour l’instruction du Dauphine* : „ . . . Am crezut, fiul meu, că cel mai bun mijloc pentru a-i înlătura pe hughenoți puțin cîte puțin din regatul meu, era în primul rînd de a nu-i supune la vreo nouă rigoare, de a cerceta ceea ce au obținut de la predecesorii mei, dar de a nu le acorda nimic în plus și de a-i constrînge cu cele mai stricte prevederi pe care justiția și le putea permite . . .”²⁹. În mod asemănător se exprima încă în 1651 și Gilbert de Choiseul, episcop de Comminges „ . . . Nu cerem ca Maiestatea Voastră să înlătore acum din regatul său această libertate nenorocită de conștiință, . . . deoarece nu credem că realizarea sa va fi ușoară, dar noi dorim ca cel puțin acest rău să nu se mai întindă și ca autoritatea voastră să-l facă să piară puțin cîte puțin . . .”³⁰.

Convins că unitatea politică cerea cu necesitate unitatea religioasă, conform principiului *un roi, une foi, une loi*, Ludovic al XIV-lea a realizat acest act cu consecințe extrem de grave pentru istoria Franței. Călăuzit de același ideal, regele francez a combătut și curentul jansenist³¹. Memorialistica epocii a consemnat hotărîrea regelui în problemele religioase. Astfel, la 23 octombrie 1679, doamna de Maintenon

²⁵ Saint-Simon, *Mémoires*, éd. Cheruel, t. XII, în Paul Bonneton, *La Société française du XVII-e siècle. Lectures extraites des Mémoires et correspondances*, Armand Colin, Paris, 1924, p. 336—337.

²⁶ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 413.

²⁷ D’Agnesseau, *Œuvres*, t. XIII, Paris, 1789, p. 51.

²⁸ Edmond Esmonin, *La Révocation de l’Édit de Nantes. Louis XIV et l’Archevêque de Harley*, în *Études sur la France des XVII—XVIII-e siècles*, PUF, Paris, 1964, p. 356 și urm. ; vezi și scrisorile lui Ludovic al XIV-lea adresate arhiepiscopului de Harley între 21 septembrie — 11 noiembrie 1685, în *ibidem*, p. 360—366 ; *Éloge de Messire François de Harley*, Paris, 1695 ; Abbe Legendre, *De vita Francisci Harlaei*, Paris, 1720.

²⁹ *Mémoires de Louis XIV*, publiés par Jean Longnon, Tallandier, Paris, 1927, p. 60 ; Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 356.

³⁰ Frank Piaux, *op. cit.*, p. 6.

³¹ Despre jansenism vezi pe larg Theodore Jung, *La France et Rome. Etude historique. XVII-e, XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris, 1874 ; Jean Orcibal, *Les origines du jansénisme*, Paris, 1948 ; Antoine Adam, *Du mysticisme à la révolte. Les jansénistes du XVII-e siècle*, Paris, 1968 ; Jean Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971.

scria: „... Regele se gîndește serios la convertirea ereticilor...”³². La 5 aprilie 1681, aceeași continua: „... Dacă Dumnezeu îl ține pe rege în viață, în 20 de ani nu va rămîne un hughenot...”³³. De fapt încă din prima parte a domniei lui Ludovic, multe din prevederile edictului au fost treptat înlăturate. Numai între 1661 și 1679 sînt cunoscute 12 acte în acest sens³⁴. S-a interzis sinodul național protestant — ultima sa ședință a avut loc între 1659 și 1660 la Loudun, s-au desființat Camerele Edictului, s-a interzis trecerea la protestantism. În 1654, Consiliul regal a hotărît că doar catolicii puteau fi staroștii unor bresle³⁵. În 1661, s-a interzis cultul protestant în zona Gex, la frontiera cu Elveția, deși în provincia respectivă erau 17.000 de hughenoți și doar 400 de catolici³⁶. În 1666, o declarație regală a prevăzut ca în funcțiile municipale să fie aleși doar catolici. În iulie 1681, a fost închis colegiul protestant din Sedan. În același timp a început o campanie susținută de distrugere a bisericilor protestante. Léonard consideră că în 1685, din 760 de biserici, mai rămăseseră doar 12—15%³⁷, iar abatele Jacques Le Fèvre arată că între 1657 și octombrie 1658 au fost distruse 587 de biserici³⁸. Dacă regele a așteptat pînă în 1685 pentru a revoca edictul, a făcut-o mai ales deoarece a fost convins să prin convertirea la catolicism a adepților religiei protestante, cea din urmă era pe cale de dispariție totală în Franța. De asemenea, conjunctura politico-diplomatică internațională i-a impus o astfel de atitudine. „...Inamicul principal era casa de Habsburg; contra sa avea nevoie de alianța statelor și prinților protestanți; de aceea nu putea să persecute pe hughenoți...”³⁹.

Referitor la convertirile la catolicism, Versailles-ul a fost asaltat de rapoarte ale intendenților care comunicau un număr mare de cazuri de trecere la catolicism, în Bearn, Poitou, Guyenne, Bordeaux. La 7 septembrie 1685, Louvois scria: „...Știrea pe care am primit-o ieri seară este prea importantă pentru a nu v-o comunica. Ea spune că începînd de la 15 august și terminînd cu 4 ale acestei luni s-au făcut 60.000 de convertiri în generalitatea Bordeaux și 20.000 în cea de la Montauban. Ea mă asigură că după ce va trece această lună nu vor mai rămîne mai mult de 10.000 de religionari în generalitatea Bordeaux, acolo unde erau 150.000...”⁴⁰. Tot despre abjurări vorbea și Saint-Simon, care remarcă:

³² Louis André, *op. cit.*, p. 22; Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 365; Jacques Boulanger, *Le Grand Siècle*, Hachette, Paris, 1924, p. 279.

³³ Louis André, *op. cit.*, p. 22.

³⁴ *Éclaircissements historiques sur les causes de la Révocation de l'Édit de Nantes et sur l'état des protestants en France depuis le commencement du Règne de Louis XIV jusqu'à nos jours*, Paris, 1788, p. 62—78.

³⁵ Vezi și *Recueil général des Édits, Déclarations de Louis le Grand, arrêts du Conseil et de toutes les Cours souveraines du Royaume, qui ont été données contre ceux de la Religion Prétendue Réformée, depuis l'Édit de Nantes jusqu'à présent*, A la Réolle, 1684; Theodore van Deursen, *Profession et métiers interdits, un aspect de l'histoire de la révocation de l'Édit de Nantes*, Groningue 1960.

³⁶ *Cambridge Modern History*, vol. V, London, 1907, p. 22.

³⁷ Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 370.

³⁸ Jacques Le Fèvre, *Recueil de tout ce qui s'est fait pour et contre les protestants en France*, Paris, 1686.

³⁹ Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁰ Philippe Sagnac et Saint-Leger, *La prépondérance française. Louis XIV*, Felix Alcan, Paris, 1935, p. 243; Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 172.

„...Regele primește mereu liste de abjurări...numeroase, de toate felurile din diverse dioceze...; el vede în acestea rezultatul mîlei și autorității sale, fără ca cineva să-i povestească la ceea ce se gîndea în realitate...”⁴¹. Pentru mărirea ritmului convertirilor, s-a înființat o organizație, Casa de Convertiri, condusă de Paul Pellisson (1624–1693)⁴², un fost colaborator al lui Fouquet. Fondurile sale financiare au provenit din administrarea bunurilor mănăstirilor Cluny și Saint Germain-des-Près. În 1682, organizația a acordat ajutoare financiare la 58.130 de persoane. Sumele plătite au variat între 7,60 franci pe persoană în Dauphine și 12,60 franci în Aunis⁴³. Trebuie subliniat faptul că multe dintre convertiri nu au fost sincere, căci izvoarele amintesc de hughenoți care s-au convertit de mai multe ori pentru a obține cit mai multe ajutoare. Metodele folosite au fost foarte brutale. S-au folosit mai ales, dragonii care, incartiruții cu forța, au acționat pentru convertire. Se consideră că prima dragonadă a avut loc în Poitou la 18 martie 1661, acolo unde intendentul Marillac conta pe 38.000 de convertiri anual⁴⁴. Ulterior, ele s-au extins în Aunis, Guyenne, Saintonge, Vivarais, Dauphine, Languedoc, Bordeaux, Rouergue, Haut-Quercy. Iată cum se realizau aceste dragonade violente: „...Totul era permis soldaților, cu excepția crimei. Îi puneau pe hughenoți să danseze pînă la epuizare..., îi băteau la talpa picioarelor..., le turnau pe gît apă clocotită..., le ardeau brațele și picioarele cu luminarea, îi sileau să țină în mînă un fier înroșit în foc..., le ardeau picioarele la mulți silindu-i să danseze pe jarul aprins...”⁴⁵.

La sfîrșitul lui 1684 și începutul lui 1685, măsurile restrictive și persecuțiile violente împotriva hughenoților s-au intensificat foarte mult. La 8 decembrie 1684, un protestant, Claude, scria fiului său J. Claude: „...Se lucrează la o revocare și această e lucru sigur...”⁴⁶. Într-adevăr, considerînd că religia protestantă era pe cale de dispariție în Franța, în urma convertirilor și că tolerarea sa nu-și mai avea sensul, la 18 octombrie 1685, Ludovic al XIV-lea a semnat edictul din Fontainebleau⁴⁷, prin care s-au revocat prevederile celui de la Nantes. S-a prevăzut interzicerea exercitării cultului protestant și dărîmarea bisericilor. S-au acordat 15 zile pentru preoți să emigreze, dar s-a interzis în schimb plecarea credincioșilor de rînd sub amenințarea pedepsei la munca pe galere și con-

⁴¹ Robert Mandrou, *Louis XIV et son temps (1661–1715)*, PUF, Paris, 1973, p. 285

⁴² Vezi pe larg F. L. Marcou, *Étude sur la vie et les œuvres de Pellisson*, Paris, 1859.

⁴³ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 357; vezi și Hélène Delattre, *L'Aide financière aux protestants. Étude sur les tiers des économats et la régie des biens des religieux fugitifs, des origines à 1724*, Chartres, 1931–1936; *Livres distribués aux Nouveaux Catholiques (1685–1687)*, în Jean Orcibal, *Louis XIV et les protestants. La cabale des accommodés de religion. La Révocation de l'Édit de Nantes*, Vrin, Paris, 1951, p. 177–180.

⁴⁴ Textul ordonanței regelui din 11 aprilie 1681, privind organizarea dragonadelor în *Eclaircissements historiques...*, p. 201–205; vezi și N. Weiss et H. Clouzot, *Les dragonades en Poitou. Journal de Jean Miguault (1681–1685)*, Paris, 1910.

⁴⁵ Henry Martin, *The Age of Louis XIV*, vol. II, Boston, 1865, p. 33.

⁴⁶ *Extraits de la Correspondence de Claude avec son fils J. Claude*, în Frank Puaux, *op. cit.*, p. 191.

⁴⁷ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 374–375; vezi și F. Puaux et A. Sabatier, *Études sur la révocation de l'Édit de Nantes*, Paris, 1886; Baird, *The Huguenots and the Revocation*, 2 vol., London, 1895; L. F. Didier, *La Révocation de l'Édit de Nantes. Ses causes et ses conséquences*, Paris, 1901; Bardette C. Poland, *French protestantism and French Revolution. A Study in church and state, thought and religion 1685–1815*, Princeton, 1957.

fiscarea bunurilor. Pentru a se mări ritmul convertirilor, s-a promis celor trecuți la catolicism scutirea de unele obligații financiare. Edictul s-a aplicat pe tot teritoriul francez, cu excepția Alsaciei. A avut loc, astfel după expresia lui Voltaire, „...ușa din acele mari nenorociri ale Franței ...”⁴⁸, a cărei consecințe economice, demografice, politice și culturale au fost de lungă durată.

Majoritatea personalităților contemporane au salutat însă acest act. L-au aclamat, între alții Racine, La Fontaine, La Molte, Boileau, Bergeret. Doamna de Sevigné scria că „...niciodată un rege nu a făcut ceva mai memorabil...”⁴⁹ Semnind edictul din Fontainebleau cancelarul Le Tellier scria: „*Nunc dimittis servum tuum, Domino quia viderunt oculi mei salutare tuum.*”⁵⁰ La biserica Sfânta Treime din Roma, portalul a fost decorat cu inscripția „Erezia calvină distrusă în întreaga Galie”⁵¹. Puțini au înțeles gravitatea sa. Vauban scria: „...Regii sînt stăpîinii vieții și bunurilor supușilor lor, dar nu și ai opiniilor lor, deoarece sentimentele interioare sînt mai presus de puterea lor...”⁵² Potențialul demografic al Franței a avut de suferit, ca urmare a exodului de populație peste hotare în urma persecuțiilor religioase. Zeller este de părere că exodul a început odată cu 1680, cînd s-a semnalat sosirea de emigranți francezi la Londra și Hamburg⁵³. Nu este deloc împlător faptul că între decembrie 1680 și iulie 1682 au fost date numeroase declarații regale care interziceau părăsirea teritoriului francez fără autorizație specială. Iată cum descrie Gaultier de Saint-Blancard exodul hughenotilor: „...A fost o istorie foarte curioasă, aceea a exodului unui număr mare de emigranți. Puteau fi văzuți... unii escaladînd munții și stîncile cele mai puțin accesibile, traversînd zăpezi și ghețuri, alții trecînd înot riurile cele mai mari și rapide...Puteau fi văzute femei, bătrîni, copii, persoane slabe, tinide...mășăluînd noaptea...prin păduri sau zone pustii fără călăuze și însoțitori...”⁵⁴ Numărul emigranților este apreciat în mod diferit. Voltaire vorbea de 15.000 de familii sau 500.000 de locuitori⁵⁵. Preotul Fargue consideră că populația Franței a scăzut de la 22 milioane de locuitori la 19 milioane. Aceasta semnifică că au plecat 3 milioane de locuitori⁵⁶. Karl Helleiner dă cifra de 175.000 de protestanți⁵⁷. Robert Mandrou aduce în discuție cifra de 300.000 de emigranți proveniți mai ales din Normandia, Poitou, Anis, Guyenne, Dauphiné, Bourgoņne⁵⁸. După calculele lui Jean Orcibal, orașul Tours a

⁴⁸ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 418.

⁴⁹ Madame de Sévigné, *Lettres de sa famille et de ses amis*, t. VII, J. J. Blaise, Paris, 1818, p. 348-349; J. M. Robertson, *Short History of Freethought*, vol. II, London, 1914, p. 142.

⁵⁰ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 418.

⁵¹ Georges Goyau, *Histoire religieuse de la France*, Plon, Paris, 1942, p. 255.

⁵² Pierre Gouberl, *op. cit.*, p. 122.

⁵³ Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 168-169.

⁵⁴ Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 386.

⁵⁵ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 419.

⁵⁶ *Histoire du christianisme*, t. V. Paris, 1938, p. 217.

⁵⁷ *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. IV, *The Economy of Expanding Europe in the 16-th and 17-th century*, edited by E. E. Rich and C. H. Wilson, Cambridge, 1967, p. 56.

⁵⁸ Robert Mandrou, *La France au XVII-e et XVIII-e siècles*, p. 183-184.

pierdut în zece ani, începînd din 1685, 50.000 de locuitori din totalul de 80.000⁵⁹. Preotul Mours alcătuieste următorul tabel privind repartitia geografică a celor emigrați:

Normandia	— 21.000	locuitori	Bas-Languedoc	— 14.500	locuitori
Bretania	— 3.500	„	Cévennes		„
Anjou, Maine	— 7.800	„	Provence	— 1.500	„
Touraine			Dauphiné	— 18.000	„
Poitou	— 18.000	„	Principatul	— 3.500	„
Aunis	— 25.000	„	d'Orange		„
Saintonge			Bourgogne	— 10.000	„
Guyenne	— 10.500	„	Berry, Orléannais	— 4.000	„
Béarn	— 500	„	Ile-de-France,		
Haut-Languedoc	—		Picardia, Champagne	— 20.500	„
Haut-Guyenne	— 6.000		Sedan, Metz	— 9.000	„ ⁶⁰

Rezultă un total de 173.300 de locuitori. Raportat la numărul total al populației Franței, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, 20 milioane de locuitori⁶¹, rezultă că Franța a pierdut 0,86 % din populația sa. Exodul demografic a depopulat regiuni întregi, altădată înfloritoare din punct de vedere economic, precum Normandia, Guyenne, Poitou. Languedoc, Dauphiné, Bourgogne, Picardia, Champagne⁶². În același timp, a luat drumul străinătății un uriaș capital financiar, care a consolidat băncile din Amsterdam, Londra, Geneva și Berlin⁶³. Astfel, frații Huguetan, bancheri refugiați au depus mari fonduri la banca San Giorgio din Genova și la München. În 1703, corespondența între ambasadorul britanic la Haga și cabinetul de la Londra arăta că suma de 3 milioane de franci destinată pentru întreținerea armatei franceze din Flandra, a fost furnizată de băncile din Amsterdam, consolidate mult pe capitalul francez emigrat⁶⁴. Toate acestea au adus mari pagube economiei franceze și operci realizate cu atitea sacrificii de către Colbert. Contemporanii au fost unanimi în a recunoaște gravele consecințe economice. În 1689 Vauban scria, în memoriul adresat regelui și lui Louvois: „... o sută de mii de persoane plecate din regatul nostru, ducînd cu ele mai mult de 30 milioane de livre; ruina comerțului nostru și a unei mari părți din manufacturi; un puternic sprijin de mateloți, soldați și ofițeri adus armatei inamicilor noștri...”⁶⁵ În același sens scria și Fénelon în 1694: „...Toate meșteșugurile lincezesc și nu mai pot oferi de lucru muncitorilor...Franța întregă nu este decît un mare spital dezolant și fără resurse...”⁶⁶.

⁵⁹ Jean Orcibal, *Louis XIV et les protestants*, p. 25.

⁶⁰ S. Mours, *Eglises réformées en France*, p. 178, în Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 381.

⁶¹ Cf. Ernest Labrousse, Pierre Léon, Pierre Goubert, Jean Bouvier, Charles Carrière, Paul Harsin, *Histoire économique et sociale de la France*, t. II, *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660—1789)*, PUF, Paris, 1970, p. 13.

⁶² Vezi și Weiss, *Histoire des réfugiés protestants de France depuis la Révocation de l'Édit de Nantes*, 3 vol., Paris, 1853; Lane Poole, *A history of the Huguenots, of the dispersion at the recall of the Edict of Nantes*, London, 1880.

⁶³ Vezi H. Luthy, *La banque protestante en France de la Révocation de l'Édit de Nantes à la Revolution*, 2 vol., Paris, 1959—1961.

⁶⁴ Ernest Labrousse, Pierre Léon..., *op. cit.*, p. 273—274.

⁶⁵ Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 179.

⁶⁶ *Remontrances à Louis XIV*, în Charles Urabain, *Écrits politiques de Fénelon*, Paris, 1921, p. 143 și urm.

Industria postavului cu centre înfloritoare la Rouen, Bolbec, Elbeuf s-a prăbușit. În Champagne, la Reims au fost cu 50 % mai puține războaie de țesut, iar la Caen, Sedan numărul manufacturilor textile a scăzut catastrofal. La Lyon, din 12.000 de lucrători în industria mătășii, 9.000 au emigrat, afectând grav această ramură industrială. La Tours și la Lyon 3/4 din atelierele metalurgice au dispărut, iar în zona Tours din 400 de tăbăcării au rămas doar 54. În provincia Angoumois din 60 de mori de hîrtie, la începutul secolului al XVIII-lea mai funcționau doar 16. La Mézières, din 109 magazine, în 1687 mai existau doar 8. Au suferit mari pierderi manufacturile de postav, mănuși, pălării, ciorapi. De asemenea, a fost afectată fabricarea ceasornicelor, care s-a mutat în cantoanele elvețiene și Anglia. Porturi cu bogată activitate economică, precum La Rochelle, Marsilia, Bordeaux au decăzut după 1686⁶⁷. Activitatea economică a fost afectată, mai ales că au plecat sau au fost excluși din funcții elemente întreprinzătoare, agenți ai progresului, precum bancherii, armatorii, comercianții, medicii, magistrații, oameni de știință, cu un cuvînt, toți foștii colaboratori ai lui Colbert, „cei mai buni francezi ai Franței”⁶⁸. Nu au fost scutiți de persecuții nici cei ce au ocupat funcții înalte în ierarhia politică-administrativă, ca de exemplu: bancherul Formont, consilier regal, bancherul Samuel Bernard, creditor al Curții regale, Jacques Bigot de Ranville, controlorul general al infanteriei, Herwart du Fort, subcontrolorul de finanțe, Jacques Le Maçon, controlorul general al gabellei sau Jacques de Monteil, tesorierul Franței⁶⁹.

Intensificarea persecuțiilor și a violențelor împotriva populației a determinat creșterea nemulțumirilor, care au culminat cu unele mișcări populare foarte puternice, cum a fost cea a camizarilor din regiunea Cévennes între 1702 și 1704⁷⁰, și cea din Pays du Vaud și Languedoc⁷¹, unde intendentul Basville a organizat din 1687 deportarea hughenoților în Indiile Occidentale. Versailles-ul a urmărit foarte îngrijorat evenimentele din aceste zone, încît Louvois îi scria lui Basville că: „...regele se gîndește să mute toată populația din Cévennes...”⁷² Cei care au reușit să emigreze s-au așezat mai ales în statele de religie protestantă ale Europei. Olanda a fost locul principal de refugiu. Parlamentul de

⁶⁷ Miriam Beard, *History of the Business Man*, New York, 1938, p. 373; Georges Blond, *Furioșii Domnului*, (traducere din limba franceză), Ed. politică, București, 1976, p. 261; vezi și E. Bersier, *Les réfugiés français et leurs industries*, în *Quelques pages de l'histoire des huguenots*, Paris, 1893; René Toujas, *Les contrats d'apprentissage à Montauban: les incidences de la Révocation de l'Édit de Nantes sur la vie économique montaubanaise de 1682 à 1715* în „Bulletin philologique et historique du Comité des Travaux historiques et scientifiques”, 1957, p. 227-242; Warren C. Scoville, *The persecution of Huguenots and French economic development (1680-1720)*, Berkeley, 1960.

⁶⁸ J. Michelet, *Louis XIV et la révocation de l'Édit de Nantes*, Chamerot, Paris, 1860 p. 302.

⁶⁹ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 377.

⁷⁰ Vezi pe larg Elie Benoit, *Histoire et apologie de la retraite des pasteurs*, Frankfurt, 1687; Duval, *Histoire du soulèvement des fanatiques dans Cévennes lequel a commencé en 1702 et a été entièrement terminé en 1705*, Paris, 1713; Frosterus, *Les insurgés protestants sous Louis XIV*, Paris, 1868; A. Issarte, *Des causes de la révolte des Camisards*, Montbelliard, 1901; Jean Cavalier, *Mémoires sur la guerre des Cévennes*, Paris, 1918; Jean-Robert Armogathe et Philippe Joutard, *Baville et la guerre des Camisards*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, t. XIX, janv.—mars, 1972, p. 45—73.

⁷¹ E. Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, Paris, 1977.

⁷² Philippe Sagnac et Saint-Leger, *op. cit.*, p. 305.

la Haga a acordat emigranților în număr de 50—60.000 de locuitori⁷³, dreptul de a avea acces la funcții și meserii și scutirea de impozite pe 3 ani. La Amsterdam și Rotterdam s-au pus bazele unor „colonii” franceze ce au contribuit la dezvoltarea economică a acestor orașe⁷⁴. Tot la Rotterdam, un număr de cadre și discipoli ai universității din Sedan, refugiați după închiderea sa în 1681, au format o școală de teologie protestantă în fruntea căreia s-au afirmat Jurieu și Bayle⁷⁵. Primul a desfășurat și o bogată activitate diplomatică, încercând între 1689 și 1713 să înjghebeze o coaliție a statelor protestante europene îndreptată împotriva Franței⁷⁶. După datele lui Vauban, din rîndul celor emigrați, la Amsterdam și Haga s-au înrolat 9.000 de marinari, 12.000 soldați și 600 de ofițeri⁷⁷.

În Elveția s-au refugiat mai ales locuitori din răsăritul Franței, care s-au așezat în zonele Berna, Zürich, Geneva, Neuchâtel, Lausanne⁷⁸. Léonard apreciază numărul lor la 22.000⁷⁹. În Germania⁸⁰, Brandenburgul a avut cel mai mult de câștigat de pe urma hughenotilor refugiați. Electorul Friedrich Wilhelm s-a preocupat mult timp de soarta acestora. În 1685, el a declarat marchizului de Rubenac, reprezentantul francez la Berlin, că „... nu putea simți decît o mare durere văzînd persecuțiile... contra unora... pe care îi privea ca pe frații săi și pe care toată lumea îi recunoștea ca fiind nevinovați...”⁸¹ Numărul mare de refugiați⁸² și problemele create de aceștia au determinat în 1686 pe electorul Brandenburgului să se întilnească la Clèves cu stadthouderul Olanda, Wilhelm de Orania, pentru stabilirea de măsuri comune. În orașele germane s-au format cartiere întregi locuite de francezi. Berlinul avea în 1685 doar 6.000 de locuitori, la care s-au adăugat 4.000 de hughenoți. În 1687, din totalul de 20.000 de locuitori, populația de origine franceză număra 4.292 de persoane⁸³. La Magdeburg, Halle, Potsdam, Königsberg, Bayreuth, Swabach, Zell, Hameln s-au așezat mii de refugiați. Punctul culminant al sprijinului acordat de Brandenburg l-a reprezentat edictul din Potsdam, emis la 8 noiembrie 1685, prin care electorul

⁷³ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389.

⁷⁴ Vezi pe larg L. van Nierop, *Stukken betreffende de nijverheid der refugies te Amsterdam*, în *Economisch historisch laarbaeck*, Amsterdam, 1921—1923.

⁷⁵ Vezi și P. Bayle, *Avis importants aux Réfugiés sur leur prochain retour en France*, Paris, 1690.

⁷⁶ Corespondența diplomatică a abatelui Jurieu cu Secretarul de Stat englez în Abbé Dedieu, *Le rôle politique des Protestants Français*, Bloud et Gay, Paris, 1932, p. 281—358.

⁷⁷ Will and Ariel Durant, *The story of civilisation*, vol. VIII, *The Age of Louis XIV*, Simon and Schuster, New York, 1963, p. 75.

⁷⁸ Vezi pe larg, J. Gaberot, *Les Suisses romandes et les Réfugiés*, Genève, 1859; E. Combe, *Les Réfugiés de la Révocation de l'Edit de Nantes*, Genève, 1935; A. M. Piuz, *Recherches sur le commerce de Genève au XVIII-e siècle*, Genève, 1961.

⁷⁹ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 388.

⁸⁰ Vezi pe larg Ancillon, *Histoire de l'établissement des Français réfugiés dans les Etats de S. A. Electorale de Brandenburg*, Berlin, 1690; J. P. Erman et P. C. F. Reclam, *Mémoires pour servir à l'histoire des réfugiés français dans les Etats du roi*, 9 vol., Berlin, 1782—1799; C. Reyer, *Histoire de la colonie française de Prusse*, 1855.

⁸¹ Louis André, *op. cit.*, p. 221.

⁸² Léonard dă cifra de 30.000 de persoane, dintre care 25.000 numai în Brandenburg; Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 388.

⁸³ Jacques Boulanger, *op. cit.*, p. 281; vezi și R. Beringuier, *Die Stammbäume der Mitglieder der französischen Colonie in Berlin*, Berlin, 1887.

de Brandenburg a acordat avantaje refugiaților ca „...unor nenorociți de coreligionari ai săi ce au preferat sacrificiul tuturor bunurilor lor conștiinței și care preferau o viață mizerabilă abjurării...”⁸⁴ S-a oferit pământ țăranilor, s-au acordat o serie de drepturi și avantaje celor ce deschideau manufacturi și s-a autorizat o organizare ecleziastică proprie. Exemplul Brandenburgului a fost urmat de Hanovra, Hessa—Kassel, Palatinat, Braunschweig—Lüneburg și Braunschweig—Kalenberg. Între 1685 și 1686, Claude Brousson, reprezentant al hughenotilor a vizitat Arau, Stuttgart, Leipzig, Bayreuth, Berlin pentru a obține sprijin diplomatic și material pentru cei refugiați⁸⁵. Ulterior el a publicat lucrarea intitulată *Lettres des protestants de France à tous les autres protestants de l'Europe*, în care a propus crearea unei uriașe alianțe protestante europene contra Franței și a catolicismului.

Hughenoții s-au refugiat și în zonele Peninsulei Scandinave, în special în Danemarca și Suedia, respectiv la Bergen, Copenhaga și Fredericia⁸⁶. În Danemarca, cei 2.000 de refugiați au fost ocrotiți prin măsurile reginei Carlota—Amelia, nepoată a prințesei de Tarent, o protestantă infocată⁸⁷. În Suedia, regina Cristina caracterizând situația din Franța de pe urma revocării, scria: „...Consider Franța un bolnav cărnia i s-au amputat miinile și picioarele pentru a-l trata de o boală pentru care blindețea și liniștea erau pe de-a întregul necesare.”⁸⁸ În Anglia și Irlanda s-au refugiat mai ales cei din provinciile vestice ale Franței, depopulind orașe ca La Rochelle, Rouen, Elbeuf și Tours. Au sosit astfel între 40 și 50.000 de hughenoți⁸⁹. La Londra, cartierele Soho și Spitalfields au fost locuite cu precădere de locuitori de origine franceză⁹⁰. Pentru aceștia, consiliul municipalității londoneze a distribuit ajutoare. În 1685, parlamentul britanic a votat o lege privind naturalizarea celor refugiați, ca cetățeni britanici. Hughenoții dispuneau de mari capitaluri. Astfel, una din scrisorile contelui Avaux arată că fondurile financiare ale emigranților de la Londra se cifrau la suna de 60.000 de guinee de aur⁹¹. Refugiații au adus cu ei procedee noi de fabricare a hirtiei albe, și au contribuit la perfecționarea unor operații ale industriei textile. În același timp, revocarea din 1685 a pregătit în mod indirect, „revoluția glorioasă” din Anglia, mai ales că parlamentul de la Londra s-a temut ca nu cumva Iacob al II-lea Stuart să ia măsuri

⁸⁴ Philippe Sagnac et Saint-Leger, *op. cit.*, p. 306.

⁸⁵ Vezi pe larg, *La sortie de France, pour causes de religion, de Daniel Brousson et de sa famille 1685—1693*, Paris, 1855.

⁸⁶ Vezi și Dalgas, *Tableau historique et statistique de l'établissement des réformés à Fridericia en Jutland, Copenhague, 1798*; Frank Puaux, *Histoire de l'établissement des protestants français en Suède*, Paris, 1892.

⁸⁷ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389.

⁸⁸ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 416.

⁸⁹ Vezi pe larg J. Burn, *The History of the French Protestants Refugees Settled in England*, London, 1846; W. D. Cooper, *Lists of foreign protestants and aliens resident in England 1618—1688*, London, 1862; Samuel Smiles, *The huguenots, their settlements, churches and industries in England and Ireland*, London, 1870; L. Hadsel, *Huguenot Immigration to England after the Revocation of the Edict of Nantes*, in „Transactions of Huguenot Society of South Carolina”, t. XLVI, 46, 1941.

⁹⁰ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389.

⁹¹ Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 419.

asemănătoare regelui francez ⁹². Pe nave ale Companiei Indiilor Orientale, circa 400 de hughenoți veniți din Țările de Jos, s-au așezat între 1687 și 1700 la Capul Bunei Speranțe, unde documentele amintesc de ferme ce purtau denumiri ca Languedoc, Bourgogne, Provence ⁹³. În 1677, hughenoții refugiați mai întâi la Mannheim, sint menționați pe teritoriul statului New York, unde în 1688 au deschis o nouă biserică. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1686, mii de refugiați din Olanda au debarcat în Carolina de Nord, unde au întemeiat așezări ca Oxford și Boston ⁹⁴.

În întreaga Europă s-a desfășurat o susținută campanie polemică împotriva Franței și a catolicismului. Au apărut numeroase lucrări, precum: *An Abstract of the Present State of Protestants in France*, la Londra în 1682; *Apologie pour les protestants du Dauphiné et les autres provinces contenant les raisons pour lesquelles ils ont fait continuer les prêches malgré les défenses du roi et les armes dans leurs assemblées*, la Colonia în 1684 sau *Les plaintes des protestants cruellement opprimés dans le royaume de France*, la Haga în 1686. Chiar și în Franța circulau unele lucrări cu un caracter evident anticatolic, precum *Lettres de Hollande*. De asemenea, actul din 1685 l-a determinat pe electorul Brandenburgului să treacă de partea Angliei și a inamicilor Franței, grăbindu-se formarea unei mari coaliții antifranceze, cunoscute sub numele de Liga de la Augsburg ⁹⁵. S-a definit în acest mod „...fatalitatea unei rupturi care a avut loc în noua ordine europeană... , ruptură consumată prin coexistența a două corpuri: *corpus catholicorum* și *corpus evangelicorum* ⁹⁶.

Putem deci aprecia, că răspîndiți în diferite zone ale lumii, emigranții hughenoți au dus cu ei secrete de producție, profesii căutate, capitaluri imense ⁹⁷. Ei au fost purtătorii de cuvînt în străinătate ai opoziției vehemente față de monarhia absolută, a cărei înfrunchipare a fost Ludovic al XIV-lea. Încercarea regalității de a întări unitatea politică a statului cu ajutorul celei religioase nu a reușit, mișcările anticlericale continuînd să se dezvolte în anii următori. Rolul cultural al acestor emigranți a fost însă imens, ei contribuind la răspîndirea limbii și culturii franceze peste granițele țării. „... Bineînțeles agresivi contra principiilor...intoleranței, care i-a silit să plece, critica lor nu a încetat să fie marcată de elaborarea ecumenicității dreptății, cunoaștere și erudiție...Această ecumenicitate este deja Republica literelor, Europa

⁹² Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 123.

⁹³ Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389; vezi și M. Lathan, *The Huguenots in South Africa*, Johannesburg, 1939.

⁹⁴ J. I. Good, *The Founding of the German Reformed Church in America by Dutch*, în „Annual Reports of American Historical Association for the year 1897—1898”, p. 373 și urm.; vezi și Parkman, *Pioneers of France in the New World*, Boston, 1868; C. Baird, *History of the Huguenot Emigration to America*, 2 vol., New York, 1885; C. Chinard, *Les réfugiés français en Amérique*, Paris, 1921.

⁹⁵ Vezi pe larg G.C. Picavet, *La diplomatie française au temps de Louis XIV*, Paris, 1939; Ragnhild Hatton, *Louis XIV and Europe*, London, 1976.

⁹⁶ A. Dupront, *Unité des Chrétiens et unité de l'Europe dans la période moderne*, XIII-e Congrès International des Sciences Historiques, E. Naouka, Moscou, 1970, p. 1.

⁹⁷ Warren C. Scoville, *The Huguenots and the Diffusion of Technology*, în „Journal of Political Economy”, 1952, p. 294—311, 392—411.

luminilor de mai târziu... ”⁹⁸ Un act religios ca cel din 1685, inspirat dintr-o concepție politică autoritară, prin consecințele sale dezastruoase a dovedit încă odată, dacă mai era nevoie, rolul reacționar și nefast al religiei. Gravele pierderi economice și demografice, urmările războiului cu Liga de la Augsburg, imensul deficit înregistrat în 1715 au fost grăbite de hotărîrea nefastă a regelui. Franța a intrat în secolul al XVIII-lea într-o gravă criză social-economică și politică, cea a feudalității, în care s-a zbatut pînă la 1789.

LA RÉVOCATION DE L'ÉDIT DE NANTES (1685) ET SES EFFETS

RÉSUMÉ

Le règne de Louis XIV (1643—1715) ou le *Siècle de Louis le Grand*, ainsi que l'ont dénommé certains de ses contemporains, occupe une place distincte dans l'histoire de France à l'époque moderne. L'œuvre réformatrice de Colbert, la construction du palais de Versailles, grandiose symbole de l'absolutisme royal du type classique, les nombreuses guerres menées pour la suprématie en Europe représentent les aspects les plus connus de cette période. L'histoire religieuse contient une problématique, intensément étudiée, mais particulièrement controversée. Ainsi, à propos de la révocation de l'Édit de Nantes l'on discute encore, en ce qui concerne sa motivation aussi la part de responsabilité du monarque.

L'Édit promulgué en 1598 a été dans une grande mesure respecté pendant la première moitié du XVIIe siècle, bien que l'influence d'une vaste propagande en faveur du catholicisme, soutenue par l'ordre jésuite et la Compagnie de la Sainte Communion, se soit faite sentir. En révoquant l'Édit de Nantes en 1685, Louis XIV, adepte de la monarchie absolue de droit divin, s'est guidé sur ses propres conceptions politiques, selon lesquelles l'unité politique du royaume devait être renforcée par celle religieuse. Ainsi, le monarque français a été fidèle au principe de l'époque *Un roi, une foi, une loi*. Le marquis de Louvois, Madame de Maintenon et l'entourage de la cour royale n'ont fait que hâter cet acte.

S'appuyant sur un riche matériel, l'auteur présente les effets négatifs économiques, démographiques, politiques et culturels de l'acte de 1685. La France a été le témoin d'un grand exode de population qui, persécutée, est allée s'établir aux Pays Bas, en Suisse, en Grande-Bretagne, dans les Etats allemands, en Russie, dans la Péninsule Scandinave, en Amérique du Nord, au sud de l'Afrique. Des secteurs importants de l'économie française en ont été gravement affectés. Ajoutons aussi le déplacement d'un immense capital financier qui a consolidé les banques de Londres, Amsterdam, Gênes et Munich. Sur le plan politique, la révocation a hâté la construction d'une grande coalition anti-française en Europe, dénommée la Ligue d'Augsbourg. Tout cela a accéléré l'entrée de la France, au début du XVIIIe siècle, dans une crise sociale, économique et politique qui y a sévi jusqu'au déclenchement de la révolution bourgeoise de 1789—1794.

⁹⁸ A. Dupront, *op. cit.*, p. 8.

CORESPONDENȚA LUI NICOLAE IORGA CU ROMÂNII AMERICANI I. Perioada 1904 — 1918*

În loc de altă introducere, citez cuvintele de bun sosit cu care a fost întâmpinat Nicolae Iorga cînd, în ianuarie 1930, a debarcat pe pămînt american pentru marele său „lecture-tour” universitar, ca invitat special al comunității românilor americani :

„Bine-ai venit, ostaș al luminei ! — seria atunci ziarul *America* din Cleveland —. Bine-ai venit pe plaiurile acestea, sol drag al țării noastre’ ndepărtate și apostol al culturii neamului românesc. Ostaș al luminii și steagar al patriotismului curat, făuritor de idealuri și idol al Nației, fii binevenit între noi pribegii.

Drept prinos al dragostei noastre îți aducem azi suflete cinstate, așa cum am pomenit de la părinți și așa cum tu ne-ai învățat să le păstrăm. Steagul omeniei și al datoriei pe care vajnic l-ai purtat prin vremuri grele îl salutăm cu cînt de închinăciune.

Îți ieșim înainte cu gene înrouate, cari spun mai mult decît buzele noastre încrem-nite de respect și admirație. Minile țărănilor de-odinioară, pentru cari ai luptat și ai suferit, pline și sarc cucernic îți oferă”¹

Aceștia erau foștii țărani români veniți în Statele Unite ale Americii în primele decenii ale secolului 20 — transilvani, în majoritatea covârșitoare, care plecînd de acasă sub identitatea apăsătoare a cetățeniei străine în țara proprie și-au visat întoarcerea în țara dezrobită și întregită, în *România Mare*. Și chiar dacă, cu vremea, mulți din ei au devenit orașeni și cetățeni leali ai țării de adopție, ei nu au conținut a nutri idealul emancipării sociale și al unității naționale a țării de obîrșie.

După cum o atestă și una din scrisorile adresate tot atunci, din Indiana Harbor, lui N. Iorga, venirea sa în Statele Unite, a fost salutată unanim ca „cea mai frumoasă pagină în istoria poporului român din America” :

„avînd fericitul prilej a sărbători pe cel mai luminat sfetnic al destinului neamului românesc de pretutindena, drept cheazășie de iubirea și recunoștința ce fiii unui neam întreg vă datorează pînă și dincolo de mormînt. Și, a sosit și timpul a arăta și dovedi și conlocuitorilor d-aci, streini de neamul, legea și credința noastră, prin glasul chemat și autoritar al Dvoastre, că și noi, românii, suntem cu un trecut nu numai glorios și plin de jertfe neprecupețite, ci cu un drept istoric de nctăgăduit <de> a trăi și a ne dezvolta liber în granițele naturale hărăzite de bunul D-zcu pînă undc în glas de cîntec răsună doina dorurilor noastre”².

Au fost, e drept, și intelectuali americani anglo-saxoni — oameni de știință, jurnaliști și diplomați — care au cunoscut și apreciat pe N. Iorga, în timpul primului război mondial și după război³. Cîțiva istorici americani au apucat să-i asculte cursurile la Universitatea din București sau să-și lucreze teza de doctorat în preajma lui ; alții în vremea sa, sau după moartea lui, au scris despre România consultîndu-i mai îndeaproape opera istorică. Cu mai

* Aceste pagini fac parte din studiul introductiv la volumul *Corespondența lui N. Iorga cu românii americani, 1904—1940* (în pregătire).

¹ Cf. G. Stănculescu, *Vizita dlui profesor N. Iorga în America*, în „Calendarul național al ziarului «America», 1931”, Cleveland, Ohio, p. 147—148.

² Biblioteca Academiei R.S.România (citată în continuare B.A.R.), *Corespondența N. Iorga*, vol. 355, f. 232—235.

³ Cornelia Bodea, *Romanian-American Academic Relations in the Past*, „Revue Roumaine d’Histoire”, XVIII (1979), 4, pp. 811—832.

mulți diplomați și jurnaliști a venit în contact în timpul războiului și al negocierilor de pace. Toți aceștia l-au văzut și l-au apreciat ca pe o personalitate marcantă a lumii moderne (*an outstanding personality of the modern world*), un intelect strălucit (*a master intellect*), un extraordinar fenomen balcanic (*an extraordinary Balkan phenomenon*), un geniu atotcuprinzător (*an all-embracing genius*)⁴. Dințre acești anglo-saxoni americani n-a fost însă nici unul care să-l fi cunoscut din perioada sa de luptă intensă în slujba unității naționale și ca pledant ardent pentru reforma agrară și emanciparea țărăniinii așa cum l-au știut și cunoscut românii-americani.

De aceea în sutele de scrisori adresate lui N. Iorga din Statele Unite⁵, cele provenite de la românii-americani se situează la mare distanță, ca număr, față de corespondența primită de la lumea universitară anglo-saxonă americană.

Scrisorile românești trimise din America pot fi deosebite în patru grupe sau perioade majore : 1. Cel dintii grup cuprinde circa 75 de scrisori, începând din 1904, data primei scrisori păstrate, și până la 1918; 2. Al doilea grup cuprinde scrisori din anii 1920—1928, bogate și în număr, și în substanță. Sint peste 170 de scrisori. Aici intră dealtfel și seria articolelor-corespondență scrise de N. Iorga pentru ziarul *America*, între anii 1921—1924; 3. Un al treilea grup privește vizita lui N. Iorga în Statele Unite, printre români; pregătirea vizitei și desfășurarea ei. Sint peste 120 de scrisori și telegrame; 4. În fine, un grup aparte îl constituie scrisorile de simpatie primite cu prilejul preluării conducerii guvernului și cîteva cereri din timpul guvernării, adică între 18 aprilie 1931 și 31 mai 1932. Circa 25 scrisori și acestea, dar fără importanță deosebită. După această dată corespondența scade treptat, până la tăcere, pentru ca moartea sa de martir, în 1940, să-l înalțe și peste Ocean pe socul eroilor naționali.

Din cele patru grupe de scrisori de la români, paginile ce urmează le vor ilustra pe cele din anii 1904—1918.

Ne îndreptăm așadar spre acea lume românească strănutată din vechiul ei mediu rural și rustic în cel urban-muncitoresc al centrelor industriale și miniere din Statele Unite, la cumpăna veacurilor 19 și 20 și în primele decenii următoare.

Plecați în S. U. A. în quasi-unanimitatea cazurilor cu gânduri de agonisire și economisiri severe în vederea întoarcerii acasă, acei țărani desprinși brusc de viața agricolă și sătească și-au desfășurat modul de viață non orășenesc — multă vreme — sub puternica influență a provizoratului. El s-a manifestat astfel sub forma unei dualități mentale, alimentată constant de rezistența specificului etnic la acomodarea cu noile condiții din țara adoptivă. Așa se explică, în parte, de ce românii, deși se aflau imigrați în S. U. A. și dinainte de 1900, au început să se preocupe de organizarea vieții lor sociale și spirituale abia de prin 1902; organizarea religioasă începe ceva mai târziu, prin 1905—1906.

Pentru a-i putea urmări mai ușor în legăturile lor cu N. Iorga, rememorarea citorva repere cronologice din acest trecut social-cultural român-american poate fi utilă :

— *Noiembrie 1902* e data cînd au luat ființă primele două societăți de ajutor reciproc, asistență socială și de cultură : „*Vulturul*” în Homestead, Pa., și „*Carpatina*” la Cleveland, O.

— *În iulie anul următor (1903)* a fost înființată „*Unirea Română*” la Youngstown, O.

— *În decembrie 1903* a apărut la Cleveland primul ziar politic și economic săptămînal „*Tribuna*”, sub redacția lui Liviu R. Prașca (avocat). Ziarul a avut o scurtă viață, dar a marcat un început. Scopul lui era „o soartă mai bună pentru nația românească, pentru sărmanul popor român, pentru binele muncitorului român”.

— *În decembrie 1905*, la Cleveland, a apărut primul număr din „*Românul*”, sub conducerea părintelui Epaninonda Lucaciu și continuat de N. Barbu. O vreme ziarul a fost redactat de publicistul cu tradiție jurnalistice transilvană V. E. Moldovan. „*Românul*” a grupat, în genere, în jurul său „intelligenția” venită de acasă.

— *În septembrie 1906*, părintele Moise Balca a înființat ziarul „*America*”, tot la Cleveland. Ziar cu profil mai popular, muncitoresc. Între redactori, îl găsim aici pe Iulius V. Ioanovici, fost și el redactor în Transilvania; prin 1912 ziarul a intrat sub redacția lui C.R. Pascu.

Pe de altă parte :

— *Iulie 1906* înseamnă constituirea la Homestead a organizației centrale *Uniunea Societăților române americane* (U.S.R.A.), fondată de „*Vulturul*” (Homestead, Ohio), „*Unirea*”

⁴ Cf. John C. Campbell, *Nicholas Iorga*, „*The Slavonic and East-European Review*” XXVI (1947) nr. 66.

⁵ Fondul principal al scrisorilor se află la B.A.R. O altă parte se păstrează în Arhiva familiei, pentru consultarea căreia exprim și cu acest prilej grațitudine deosebită doamnei Liliana Iorga-Pippidi.

Română" (Youngstown, O.) și „Învierca" (Martins Ferry, O.). În 1908, Uniunea și-a asociat și ziarul „America". După un început șovăitor, în 1909 numărul societăților s-a ridicat la 26, dublându-se aproape în următorii ani.

— Anul 1912 înregistrează o scindare în conducerea societăților, prin constituirea aparte a Societăților „Ajutorul" și „Liga română americană", grupate în jurul ziarului „Românul". Curiind, cele două societăți s-au contopit și au format „Ajutorul și Liga", reprezentând în continuare o direcție centrală separată de a Uniunii. Această fază nu se mai oglindește însă în corespondența Iorga, situându-se în perioada anilor în care, din pricina războiului, legăturile poștale au fost quasi întrerupte.

Membrii acestor societăți și cluburi — imigrați temporari sau cetățeni recunoscuți ai Statelor Unite — s-au simțit deopotrivă legați de soarta țării lor de origine, prin moștenirea *spirituală* pe care au dus-o cu ei. Fără a ține seama deci de statutul lor civic, ei s-au simțit cu toții reprezentanți peste hotare ai celor de acasă și au investit intensități neîngrădite în sprijinirea idealului social și național românesc.

Pe N. Iorga l-au socotit, împreună cu românimea toată — cea dinlăuntru sau din afara hotarelor politice dinainte de 1918 — înainte-vestitorul împlinirii ce trebuiau să vină. Pentru toți, pentru cei de peste Ocean cu atât mai mult, N. Iorga a fost, așa cum l-au descris și rîndurile citate la începutul acestor pagini, „apostol al culturii neamului românesc", „apărătorul țăranilor", „stegar al patriotismului", „simbol al luptei pentru unitatea național-teritorială". Revistele editate de Iorga — *Semănătorul*, *Neamul Românesc*, *Floarea darurilor*, *Neamul Românesc pentru popor* — au constituit lectură predilectă în case, în cluburi sau în redacții. O seamă de scrisori — adresate lui din New York, South Sharon, O., Cleveland, O., Girard, O., Indiana Harbor, Ind., Niles O., Springfield, O., Newark, O., Elwood City, Pa., Denver, New Orleans, St. Louis, Mo. și multe alte centre — îi solicită abonamente sau anunță plătalor, sau se interesează de numere răzlețite și neajunse la destinație. Redacțiile ziarelor românești, înființate între timp acolo, îi solicită schimburi.

Pentru cei mai mulți, Nicolae Iorga era omul ce străbătuse pînă în 1906, de la un capăt la altul, întreg pămîntul românesc — liber sau supus dominației străine —; omul care le vizitase deci și locurile natale și scrisese atât de frumos și pe înțelesul tuturor despre *Sate și preoți din Ardeal* (1902); despre *Drumuri și orașe din România* (1904); *Neamul românesc în Bucovina* (1905); *Neamul românesc în Basarabia* (1905); *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* (1906). Pe omul, așadar, care le cunoștea păsurile de acasă, pribegii din depărtata Americă l-au privit ea pe părintele și îndrumătorul lor spiritual. Îi împărțeau deopotrivă rarele mulțumiri și mai desele necazuri și griji. Ceea ce au reprezentat pentru acei „desrădăcinați" de peste Ocean personalitatea și scrisul lui — cald și odihnitor, înflăcărat și inamic, vehement și cutremurător, eucernic sau usturilor după împrejurări — nu poate fi mai fidel redat decît au făcut-o ei înșiși în scrisorile lor.

Multe din aceste scrisori sînt simple și naive felicitări de ziua numelui (Sf. Nicolae, 6 decembrie) sau de ziua nașterii (5 iunie). Altele talmăcesc direct sau lasă să se desprindă dintre rînduri zăbuciumul și neînțelegerile inerente oricărui început de viață, fie în chestiuni private, fie colective. Alte scrisori, și nu puține, redau preocupări constante pentru sprijinirea vieții culturale și politice a românilor de acasă, din teritoriile românești subjugate. Toată această corespondență, fie ea scrisă de omul simplu sau de puținii intelectuali, adaugă tot atâtea informații și izvoare de primă mână la istoria grupului etnic român american.

Spicuisc cîteva din cele mai grăitoare exemple, în succesiunea cronologică a scrisorilor :

De la Cleveland, de pildă, în mai 1906⁶, Nicoale Barbu înștiințează pe N. Iorga despre preluarea periodicului săptămînal „Românul", pornit sub direcția și proprietatea părintelui Epaninonda Lucaiu. Îi relatează todată că scopul urmărit de acest organ de presă era „menținerea naționalismului român la românii aflători în aceste State". Încurajat de o con-vorbire avută cu Iorga personal, N. Barbu îi descrie, în altă scrisoare, de prin octombrie același an⁷, mai amănunțit, tribulațiile și greutățile începutului. Gîndurile sale, ca și ale altora, divergente sau convergente, se dovedesc însă a urmări același scop comun.

Scrisori la fel de lungi, reflectînd situații și greutăți întimpinate în organizarea vieții bisericesti, îi scrie preotul misionar Trandafir Scorobet din South Sharon, O.⁸.

⁶ B.A.R. Corespondența N. Iorga, vol. 37, f.32—32v.

⁷ *Ibidem*, vol.45, f. 63—65.

⁸ *Ibidem*, vol. 46, f. 156—157; vol. 115, f. 248—248v.

În primăvara lui 1907, din Girard O., Gh.Const. Ghișescu, un „fiu al neamului românesc, născut în Transilvania, crescut în opincă”, — cuvintele îi aparțin⁹ — i se plinge de ecurile defavorabile la adresa țării stîrnite în legătură cu răcoala țăranilor din România. Altă dată împreună cu plata abonamentului la „*Neamul Românesc*” și „*Floarea darurilor*”, îi trimite obolul său pentru ajutorarea familiilor celor uciși și pentru cei răniți¹⁰.

Anul 1908 se conturează mai optimist și constructiv. Astfel, Comitetul Uniunii Societăților Române (U.S.R.A.) îl ține la curent cu propriile progrese înregistrate; îl înștiințează despre desfășurarea festivă a Aduării generale anuale la Indiana Harbor. Din zilele festivităților (6—7 septembrie), mai mulți lideri ai societăților participante: Ioan Popaiov, președintele Uniunii, Ioan N. Șufană, vicepreședintele ei și președinte totodată al societății „Transilvănca” din Indiana Harbor, V. Lăpădat din South Sharon, O., Ioan Blaga din Niles, O., Eugen Suciuc, Neck Rociu, Nicu Fulea, Iordan Cosma, Vasile Vlăduț, D. Bozdog și mulți alții îi trimisese caldtele lor salutări¹¹.

Nicolae Bucur și S. Borgovan, președintele și secretarul „Societății Române de ajutor Carol I” — înființată în Elwood City, Pa., nota bene: de românii transilvani — îl anunță pe N. Iorga că l-au numit președintele de onoare al Societății și-l roagă să primescă a preda Majestății Sale cocarda Societății. Își exprimă totodată dorința de a putea procura din România drapelul și costumele pentru „Călușari”¹².

În septembrie 1908, din Cleveland¹³, noul director al „Românului”, V.E. Moldovan îi împărtășește informații și constatări în legătură cu lupta politică a românilor din Ungaria și Transilvania, de unde nu demult se refugiasse. Înzestrat cu talent gazetăresc și poetic, V. E. Moldovan colaborase la „Tribuna” (Sibiu) pînă la încetarea ei (aprilie 1903); la „Foaia poporului” din Sibiu, la „Libertatea” din Orăștie, la revistele literare „Familia” și „Luceafărul” mai apoi la „Lupta”, organul de presă al Partidului Național Român, editat la Budapesta¹⁴.

În 1903 și 1904 a suferit două răsunătoare procese de presă, care s-au tradus în 10 luni consecutive de închisoare. Primul proces i-a fost intentat pentru articolul *Mane, Thekel, Phares*¹⁵, un vehement protest împotriva amendei de 11.000 coroane aplicată ziarului „Tribuna” și a pedepsei de 15 luni închisoare pronunțată împotriva redactorului responsabil al ziarului — o sumă nemaiîntîlnită pînă atunci. Ea neputînd fi plătită, a contribuit la încetarea apariției „Tribunei” după 20 de ani de activitate. Al doilea proces l-a avut pentru cinci articole istorice — *Despre originea noastră* — publicate în „Foaia Poporului”¹⁶. V.E. Moldovan este și autorul poeziei *Roata din Bălgrad* care i-a fost publicată în „Libertatea”. Pentru ea însăși închisoarea a fost suportată de editorul și redactorul responsabil al ziarului, atunci Julius V. Ioanovici, despre care va veni vorba mai jos.

Moldovan venise în Statele Unite, în 1907, la îndemnul deputaților din Partidul Național Român se pare, ca să evite o nouă condamnare de presă. Informații furnizate de către Ambasada austro-ungară de la Washington¹⁷ arată că odată cu venirea lui Moldovan la redac-

⁹ E de remarcat că acest fost țăran transilvan acasă la ai săi s-a numit *Ghișe*, și nu *Ghișescu* așa cum semnează în scrisorile către N. Iorga. Despre un *Const. Ghișe* din Girard, Ohio — tatăl său poate — citim în „Foaia interesantă” din Orăștie (1909, nr. 47, 21 nov./4 dec.) că la o nuntă românească ce a avut loc acolo în America, la Girard, O., „la propunerea dlui Const. Ghișe s-a pornit *jocul miresei pentru gimnaziul din Brad*, și, începînd mirii înșiși dăruirea, s-au adunat de la mica dar însuflețita societate de nuntă 70 coroane în acest scop, pe care le-au trînis la noi [la Orăștie] și noi le-am trimis la locul lor.”

¹⁰ *Ibidem*, vol. 69, f. 219; vol. 71, f. 136—137.

¹¹ *Ibidem*, vol. 115, f. 117.

¹² *Ibidem*, vol. 113, f. 125.

¹³ *Ibidem*, vol. 116, f. 279—280.

¹⁴ Cf. *Octavian Goga în Corespondență*. Ediție îngrijită de Daniela Poenaru, București, 1975, p. VIII—IX, 121—125, 318.

¹⁵ „Tribuna” (Sibiu), XX (1903), nr. 16, 26 ianuarie/8 februarie. Articolul e semnat „Sirius”.

¹⁶ „Libertatea” (Orăștie), III (1904), nr. 18, 1/14 mai (*Procesul dlui V. E. Moldovan*).

¹⁷ Haus-Hof- u. Staatsarchiv, Wien, Liasse Personalie II/319 (*Moldovan Vasile E., Drumaru*); Gh. Stănculescu, *Viața românească din America*, în „Calendarul național al ziarului «America», 1925”, Cleveland, O., p. 135; și V. E. Moldovan, *Ce am aflat aici? Ce este astăzi? Ce nădăjdăm acum? Câte-va cuvinte*. Cleveland, O., 1909, 29 p. — Vasile Moldovan s-a întors în România, în 1912. A scris și în perioada neutralității, 1914—1916, sub un pseudonim mai vechi, V. *Drumaru*. Mesajul scrisului său însă n-a mai fost îmbrățișat ca în 1903—1904. Cf. Liasse Personalie II/319 citat mai sus; și V. Drumaru, „*Ardealul vorbește?*” *Sermanul Ardeal*, București, Editura autorului, 1916, 47 p. (broșură polemică).

lia „Românului” din Cleveland. „a început epoca unei mișcări serioase în decursul căreia s-au lăsat vreo 35 de reuniuni populare (*Volksversammlungen*) în diferite orașe. Scopul și tendința acestora era trezirea sentimentului național român și agitația împotriva stărilor de lucru din Austro-Ungaria”. Aceeași sursă de informație precizează că ziarul din Cleveland era și până atunci totat ca promovind „irredentische Tendenzen”.

Atmosfera de însuflețire a sentimentului național și legăturile din ce în ce mai strinse cu țara de origine se desprind și dintr-un gest semnificativ al „Clubului Cultural Vasile Alecsandri” din South Sharon. În decembrie același an 1908, membrii clubului proaspăt înființat anunțau pe Nicolae Iorga, prin secretarul Clubului, N. Nestor¹⁸, că a fost ales, „prin mari ovățiuni”, președintele lor de onoare. Cu acest prilej îl mai rugau să le comunice adresele citorva din scriitorii preferați — George Coșbuc, Mihail Sadoveanu, Pop-Retegan, Theodor Speranță etc. — pentru a putea apela direct la generozitatea acestora în vederea înzestrării bibliotecii Clubului. Membrii aceluiași club V. Alecsandri (președinte I. Lăpădat, secretar N. Nestor), în februarie 1909 își exprimau deosebita bucurie simțită la primirea răspunsului lui N. Iorga la scrisoarea lor și îi mulțunese pentru sfaturile date¹⁹. Răspuns la răspuns deci, semnatarii scrisorii citate îi descriu în continuare scopurile clubului lor, care urmărea „dezvoltarea literaturii românești în Continentul nou”, arătând că în vederea aceasta au reușit să aibă 12 abonamente la ziare. Pe de altă parte, aceleași intenții de dezvoltare a gustului de citit le nutreau și pentru frații din Ungaria și Transilvania. De aceea îl rugau să-i sfătuiască anume care din două căi la care s-au gândit ei ar fi mai stimulative: să aboneze ei ziarele pe seama comunelor transilvane cu mai puține mijloace, sau să încurajeze prin premieri în bani acele persoane sau instituții locale (școală, biserică) care ar realiza sau ar determina cele mai multe abonamente?

În martie 1910, de la ziarul „America” îi scria un redactor nou, Iulius V. Ioanovici, fost până atunci editor și redactor responsabil al ziarului „Libertatea” de la Orăștie. Un gazetar deci cu mai multe închisori politice suferite în Transilvania. În 1904, de pildă, a fost suspendat din postul de editor și redactor responsabil, judecat și condamnat la un an temniță de stat, iar „Libertatea” la 1.000 coroane amendă și toate cheltuielile de proces, pentru că găzduise publicarea poeziei *Roata din Bălgrad* de V.E. Moldovan²⁰. Poezia întreagă fusese incriminată că „a falsificat istoria” [!] și a urmărit să facă agitație în contra statului și națiunii maghiare. Mai mult a supărat însă ultimul vers al poeziei: „*Dar roata, tot roată-i, se-nvîrte mereu*”. Sub titlul *Un an pentru un vers. Agitație contra ideii de stat maghiare*, ziarul „Napló” din Cluja tradus poezia întreagă în limba maghiară și conchidea că „sentința peste măsură de aspră (*a tulzigoru itélet*) a produs adevărată uimire peste tot și după aceasta oricine poate găsi de înțeles și motivată amărăciunea care fierbe în naționalități”²¹. Și totuși Curtea de Casație a respins recursul, ca neintemeiat²². Ultima închisoare (sau „arest ordinar”) — de un an, șase luni și 20 de zile — a executat-o la Cluj în 1908—1909²³. După aceasta, în iulie 1909, a plecat în Statele Unite cu misiune precisă de a prelua redacția ziarului „America”. În redacția ziarului din Cleveland apare astfel începând de la 10 septembrie, semnind Iulius E.V. Ioanovici.

În scrisoarea către N. Iorga²⁴, Ioanovici îi relatează acum pe larg munca de culturalizare pe care o desfășura în mijlocul fraților pribegi, pentru susținerea spiritului românesc: adunări populare, conferințe, prelegeri publice în diferite centre; îndemnuri la abonamente de ziare și reviste, atât din cele de acasă, cit și de ale lor din Statele Unite. Îi dezvăluie marca apreciere și popularitate de care se bucura numele și scrisul lui N. Iorga între românii ardeleni din S. U. A. :

„Toți — scrie Ioanovici — sint în curent cu ce Dv. scrieți și voiți. Nu e drapel național român la vreo societate din America în care să nu fie bătut vreun cui [buton] cu numele Dvoastră”.

¹⁸ B.A.R. vol. 116, f. 111.

¹⁹ *Ibidem*, vol. 138, f. 181-183.

²⁰ „Libertatea”, III (1904), nr. 25, 19 iunie/2 iulie.

²¹ Cf. „Libertatea”, IV (1905), nr. 9, 12/25 februarie.

²² „Libertatea”, IV (1905), nr. 46, 29 octombrie/11 noiembrie, p. 1; cf. și *Der Beginn der Bürgerkriege in Siebenbürgen*, în „Wiener Montags-Zeitung Gross-Oesterreich”. I (1905), nr. 11, 20 noiembrie.

²³ B.A.R., S 54/CCVI (Scrisoare adresată de Iulius V. Ioanovici — din Orăștie, 15 iulie 1909 — lui Septimiu Albin, la Bucerști). Cf. și Gh. Stănculescu, *Viața românească din America*, în „Calendarul național al ziarului «America», 1925”, p. 137.

²⁴ B.A.R., vol. 159, f. 216.

De aceea îi adresa acum profesorului Iorga și un cald apel să colaboreze la ziarul „America”, cu articole asupra a ceea ce credea că „ar fi de făcut pentru binele românilor din America ori pentru o mai intensivă și succasă organizare a lor”.

Această popularitate a lui Nicolae Iorga între românii de peste Ocean a atins un punct de vîrf în noiembrie 1909, în Indiana Harbor, după cum urmează :

Un grup de „tineri transilvăneni pribegi pe aceste plaiuri îndepărtate, luînd pildă de la alte națiuni cu care avem ocaziunea a trăi amestecați, ne-am intrunit și înființat și noi un club în orașul acesta cu scop de a lăți iubirea și dragostea de cetit pentru frații noștri, căruiu i-am dat On. numele Dvoastre, recunoscîndu-vă ca unul din cei mai buni și aprigi luptători pentru interesele și înaintarea neamului nostru românesc”²⁵.

Pentru perfectarea fornelor legale, secretarul Clubului, G. Mărgineanu, îl ruga să le trimită fotografia. voind a face butonii necesari pentru cocrade. La sugestia majorității membrilor, clubul, proiectat la început a fi numai literar, își lărgeste sfera de activitate. Astfel, la încorporarea oficială (septembrie 1911) s-a declarat : *Clubul tineresc român N. Iorga — The Roumanian Youth Club N. Iorga. Organizație fraternală românească de ajutor și cultură — Romanian fraternal organization for assistance and culture.* (vezi și farsimilul alăturat). Forma bivalentă — de ajutor și cultură — se regăsește la majoritatea societăților din acei ani. În 1912 același club, prin președintele și secretarul său, i-a adresat lui N. Iorga invitația de participare la sfințirea drapelului, eveniment sărbătorit ca „ziua dragostei românești”. Pentru cazul cînd nu putea veni era stăruitor rugat să le trimită o cuvîntare adecvată care să poată fi citită în numele lui²⁶.

Un alt exemplu grăitor, care pune în lumină legătura spirituală dintre N. Iorga și simțirea românească de pretutindeni, îl consemnează anul 1911, în care, la 5 iunie (18 iunie st. n.) N. Iorga împlinise 40 de ani²⁷. Felicitările ce i-au fost adresate în acel an de ziua onomastică — 6 decembrie — poartă, pe lângă francarea poștală legală, cite un timbru suplimentar reprezentînd portretul lui N. Iorga, cu următoarea inscripție : „*Prof. Dr. N. Iorga. Pentru fondul Societ. Clubul Român din Viena*”²⁸. Probabil pentru ca vînzarea timbrului să fie cît mai spornică, aceași persoană trimite în unele cazuri mai multe ilustrate, expediate în aceeași zi sau la date succesive. N. Tecușan din Youngstown i-a trimis șapte asemenea ilustrate. George Popa Nițiu, Ioan Vlad și Petru I. Androne, tot din Youngstown, cite două. Din Girard, O., Gh. Const. Ghișescu i-a expediat patru ilustrate. Felicitări astfel timbrate i-au fost trimise și de către G. George Călburean din Girard ; Ioan Moga, Theodor Draia, Petru Opîncaru, Simion Pamfilie, Nicușor Pop, Ioan Popa Nițiu, Ilie Drăgoiu — aceștia toți fiind membri ai „Societății Unirea Română” din Youngstown. Din două cărți poștale trimise de Ioan Popa Nițiu una reprezenta propria sa fotografie, îmbrăcat în costum de „călușari”²⁹.

În 1912, corespondența este dominantă pe teme publicistice.

Iulius Ioanovici, care între timp părăsise redacția „Americii”, — va reveni însă în 1917 — 1919, după alte încercări și peregrinări gazetărești — în 1912 a întemeiat la New York „Steaua Noastră” — “Our Star”, al cărui proprietar, Axelrad, ținea și o librărie cu cărți românești. Primul număr din ziar Ioanovici l-a trimis și lui N. Iorga, propunîndu-i schimbul cu „Neamul Românesc”³⁰.

Din Cleveland, redactorii ziarului „Românul” — Dr. Dionisie Moldovan, Dr. Horea Ropcea, Gavril Barbul — încurajați de atenția ce le-o acordase N. Iorga, reproducîndu-le articolul *Tingiri patriotice* în „Neamul Românesc”, li solicitau un articol propriu prin care să vorbească „fraților pribegii” cu prilejul sărbătorilor de Crăciun sau de Anul Nou³¹.

În 1912 era venit în Statele Unite și Iosif I. Șchiopul, gazetarul cu o îndelungată și bogată experiență ziaristică, la „Tribuna” (Sibiu), la „Luceafărul” (Budapesta, apoi Sibiu), la „Lupta”, „Tara noastră”, la „Tribuna” (Arad) ; la revista umoristică „Nuclusa” întemeiată de el și bine apreciată la vremea sa. Iosif I. Șchiopul făcea parte din pleiada „tinerilor oțeliți”, grupați în jurul lui Octavian Goga. Pe poziții adverse „bătrînilor” de la conducerea Partidului Național Român deci. Venirea sa în Statele Unite era o urmare a neacceptării

²⁵ *Ibidem*, vol. 169, f. 153 154.

²⁶ *Ibidem*, vol. 201, f. 275 276.

²⁷ Eveniment consemnat și în *Cronica întâmplărilor mai de seamă din anul 1911*, în „Calendarul național al ziarului „America”, 1912”.

²⁸ Cf. B. A. R., vol. 188, *passim*

²⁹ *Ibidem*, f. 67.

³⁰ B.A.R., vol. 200, f. 61.

³¹ B.A.R., vol. 217, f. 71.

treccerii sale de la „Tribuna” (Arad) la ziarul nou înființat „Românul” (Arad), care de fapt luase locul „Tribunei”³².

După un scurt popas la Cleveland, Iosif Șchiopul a reușit să întemeieze, la Youngstown, „Glasul Vremii” - „The Voice of the Time”³³. Primul număr poartă data de 21 iulie 1912. Colegii de la „Luceafărul” din Sibiu au apreciat ziarul și munca redactorului „la nivelul celor mai bune ziare, atât sub raport politic cit și sub raport cultural”³⁴. L-au elogiat mai ales pentru încrezarea făcută de a stinge animozitățile și neînțelegerile care-și făcuseră loc între susținătorii celor două ziare principale din Cleveland („Românul” și „America”). Noul său ziar „Glasul Vremii”, purta de fapt ca motto deasupra titlului „Pe-al nostru steag e scris unire”, iar articolele lui culturale erau în majoritate reproduceri din autorii de prestigiu de acasă: O. Goga, Ioan Lupaș, Barbu Delavrancea, N. Iorga, Sofia Nădejde.

În scrisoarea către Nicolae Iorga, însoțind primul număr din „Glasul Vremii”, Șchiopul îi cerea schimbul cu „Necamul Românesc” și aprecieri asupra conținutului ziarului³⁵. În numărul din 4 august „Glasul Vremii” relatează despre deschiderea cursurilor de vară de la Vălenii de Munte, iar numărul următor din 11 august reproducea și cuvântul de deschidere ținut de Nicolae Iorga la Văleni.

I. I. Șchiopul s-a întors însă în Transilvania în anul următor, lăsând ziarul întemeiat la Youngstown în grija părintelui Ion Podca. Sub impresia succeselor românești în ecl de-al doilea război balcanic, dorul unității naționale făcuse pe mulți să creadă cu toată convingerea că situația din Balcani putea ușor aduce intrarea Austro-Ungariei în război. Citeva rinduri dintr-o scrisoare, scrisă din Sibiu de sora lui Octavian Goga și adresată poctului care se afla la București, dezvăluie o întreagă stare de spirit care domnea atunci printre românii din Transilvania. „Pe aici e mare fierbere de cind cu războiul”. Din Sibiu și din Orăștie „au vrut să treacă niște soldați peste munți și i-au prins. Șchiopu e foarte entuziasmat. Toate străzile le-a botezat altfel: Piața Unirii, Calca Dorobanților etc.; imparte slujbe. El e sigur că se face bătaie și cu țara noastră...”³⁶

Desfășurarea evenimentelor din Balcani și din România nu rămâne nici la cei din America fără ecou, cu toate greutatele și gândurile care-i frământau în legătură cu propria lor viață în străinție. O scrisoare a lui Ioan N. Șufană din Indiana Harbor, datată martie 1913, este revelatoare³⁷. Șufană, de data aceasta, se adresează lui Nicolae Iorga în calitate de redactor la „Caliceul american” - „Roumanian Funny Review” (Revistă umoristică). Dar nu pentru ca să-și pledeze cauza foii sale, ci ea să discute o problemă mai complexă și mai grea, cu reverberații și consecințe social-politice largi. Ea privește anume modul rudimentar de viață pe care-l duceau în acei ani românii din S. U. A. și consecințele care au influențat în ultimă instanță situația lor, atât ca grup etnic, cit și ca exponenți ai poporului român, mai cu deosebire ai celor aflați sub dominația austro-ungară.

Scrisoarea lui Șufană mai cuprinde însă un amănunt semnificativ. Ea pune în lumină acea latură deosebită a sufletului românului transilvan care îl face ea și atunci cind, emigrat fiind, trăind modest și pus pe cele mai severe economii, să nu preocupese nimic dacă e vorba să ajute cauzei naționale. Exemplul din scrisoare îl constituie contribuțiile „în folosul flotei române”. Comentariile lui Șufană se referă la colecta realizată prin ziarul „America”. Ele spun mai mult decât ani face-o interpretându-le:

„S-au adunat deja — serie Șufană — câteva sute de dolari, și sperăm să adunăm mai mult. Nu doară să facem noi flota României; căci partea cea mai mare a contribuțiilor benevoli, dar ce zic cea mai mare, aproape toți, sunt transilvăneni. E vorba (însă) că aducem și noi un tribut României, așa cum știm și cum puterile și împrejurările intră care ne aflăm ne îngăduiesc”.

³² Cf. „Luceafărul”, 1912, 8 aprilie, p. 293—291 (*Prileag*), și B.A.R. S 6/CIDLXXXVII (Scrisoarea lui I. I. Șchiopul către Eugen Goga, datată Youngstown, 6 septembrie 1912).

³³ „Luceafărul”, 1912, iulie, nr. 27, p. 528 (*Redactorii nostri*). Vezi și Octavian C. Tăslăuanu, *Spovedanii*. Ediție G. Voican, București, Minerva, 1976.

³⁴ *Ibidem*, 1 octombrie, p. 608 (*Un om harnic*).

³⁵ B.A.R., vol. 206.

³⁶ *Octavian Goga în corespondență*, p. 71—72. În așteptarea împrejurărilor, care nu mai aveau să zăbovească multă vreme, activitatea publicistică a lui Șchiopul la revista „Luceafărul” s-a ilustrat și printr-o serie de ample relatări despre *Românii din America*, articole pe care le-a adunat tot atunci și în broșură aparte. *Românii din America. O călătorie de studii*. Sibiu, 1913, 64 p.

³⁷ *Ibidem*, vol. 223, f. 65—65 bis.

Contribuieră în același scop și societățile „Avram Iancu” din New-York, „Vulturul” din Homestead, „Dacia Română” din Cincinnati (Ohio), „Negru Vodă” din McKees Rocks, Pa., „Albina” din New Castle, Pa., „Leul” din Salem (Ohio), „Ștefan cel Mare” din Garrett, Indiana, „Românul ardelen” din Cleveland ș.a.³⁸

Față de astfel de gesturi și față de cit a reieșit din scrisorile citate, corespondența care a mai urmat, sau care a mai putut parveni destinatarului lor, pină la intrarea României în război și apoi pină la terminarea războiului, este puțin ilustrativă. E de reținut totuși o scrisoare trimisă lui N. Iorga la Iași, în octombrie 1917³⁹. În zilele retragerii dramatice românești în Moldova, Iulius V. Ioanovici, ajuns din nou la redacția ziarului „America”, aducea la cunoștința Profesorului — cerindu-i totodată și aprobarea cuvenită — că retipărise, în tiraj de 12.000 de exemplare, broșura *Țara Mea* (My Country), scrisă de regina Maria și tradusă în românește de N. Iorga⁴⁰. Retipărirea versiunii românești la Cleveland — informează Ioanovici — s-a făcut la cererea cetitorilor români din S. U. A. ;

„ca să nu lipsim pe frații noștri de aici de un astfel de juvaer și ca să încălzim sufletele lor espuse instrăinării de neam, în aceste zile de grea cumpănă prin care trece neamul nostru, dar mai ales socotind ca să nu se poată documenta asupra noastră atare rea credință, am retipărit frumoașa Dvoastră traducere, în o broșură. în editura Institutului nostru tipografic „America”. Cind Vă aducem acestea la cunoștință și apelăm la inima Dvoastră nobilă să ne dați, desi ulterior, îngăduința cuvenită vom a Vă arăta că intenția noastră a fost pur națională, ceea ce să illustrează și prin faptul că jumătate a prețului cărții (tot ce trece speșele de editură) este destinat în favorul fondului „Crucei Roșii Române”, pentru care, după cum veți vedea din ziarul nostru [„America”], al cărui schimb vă vine, aici am făcut o propagandă mare și pentru care s-au colectat și trimis deja în două rânduri considerabila sumă de 30.000 dolari”.

Se știe pe atitea alte căi cit de puternic s-a manifestat și cit de intens a vibrat sufletul românesc din America pentru idealul României Mari. Ecoul stării de spirit de atunci, de e să-l mai căutăm încă în *Correspondența dintre N. Iorga și Românii americani*, îl găsim răspunzind de departe, de peste ani, în acca insuflicită primire care i-a fost făcută în ianuarie și februarie 1930, cind Nicolae Iorga s-a aflat între ei pe pământ american, ca „sol nubit al țării lor îndepărtate”.

Cornelia Bodca

³⁸ Cf. Gh. Stănculescu, *Viața românească din America*, loc. cit.

³⁹ B.A.R., vol. 269, f. 142.

⁴⁰ *Țara mea* (My Country), a fost tipărită la Iași, 1917, 75 p. (Bibl. „Neamul Românesc”, nr. 3 1), a fost retipărită amplificat, în același an, tot la Iași, tot în traducerea lui N. Iorga (partea I, 68 p. partea II, 114 p.).

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN SUCEAVA

În zilele de 15 și 16 noiembrie 1982 s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice anuale a Muzeului Județean Suceava „Suceava—permanențe istorice” realizată în colaborare cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste Suceava și cu Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă Suceava. Ședința inaugurală a avut loc în sala de festivități a Observatorului astronomic în prezența unei numeroase asistențe alcătuită din cercetători științifici, cadre didactice, muzicografi, activiști de partid în ziua de 15 noiembrie. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Alex. Toma, Președintele Consiliului Județean de Cultură și Educație Socialistă Suceava care a subliniat aportul cercetării științifice contemporane la elaborarea istoriei României în general și a istoriei județului și orașului Suceava în special, precum și sprijinul acordat de organele de partid și de stat locale la valorificarea patrimoniului cultural de valoare națională și internațională. A urmat apoi la cuvînt G. Ostafi, șeful secției de propagandă de la Comitetul Județean de partid Suceava, care a făcut un bilanț al celor mai importante momente din istoria României menite să reflecte vechimea și continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic.

În continuare au fost expuse în plenară următoarele comunicări: Dr. C. Preda, directorul Institutului de arheologie, *Vasile Pârvan—intemeietorul arheologiei moderne românești*; dr. M. Matei, șef de secție la Institutul de arheologie București, *Pagini din istoria militară a Sucevei în epoca lui Ștefan cel Mare*; prof. O. Monoranu, directorul Muzeului Județean Suceava, *525 ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan cel Mare*, în care vorbitorii au scos în relief locul pe care V. Pârvan, de la a cărui naștere s-au împlinit o sută de ani, îl ocupă în istoriografia românească și în dezvoltarea arheologiei din țara noastră, au evocat puternica personalitate politică și militară a lui Ștefan cel Mare în contextul relațiilor internaționale europene din secolul al XV-lea și contribuția acestuia la întărirea capacității de apărare a Moldovei în lupta antiotomană și pentru menținerea independenței țării.

În dupăamiază aceleași zile și în ziua următoare lucrările sesiunii științifice s-au desfășurat în cadrul a mai multor secții după cum urmează:

I. „Secția arheologia comunei primitive și evoluția civilizației traco-geto-dacice și a poporului român”: lect. univ. N. Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea evoluției uneltelor de piatră șlefuite cu tăiș din cultura Criș pe teritoriul Moldovei*; D. Ignat, *Tipuri de locuințe în așezările aparținînd culturii Criș—Starcevo în nord-vestul României*; dr. S. Marinescu, *Asupra unor probleme ale originii și evoluției neoneoliticului din Moldova*; lect. univ. N. Ursulescu, Dragomir Popovici, Șt. Manca, *Un normin de incinerare în cult de piatră descoperit la Hirtop (Suceava)*; dr. N. Chidișan, *Industria osului la purtătorii culturii Olomani în nord-vestul României*; lect. univ. A. Laszlo, *Începuturile epocii fierului în podișul Sucevei*; V. Bazarciuc, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în podișul central moldovenesc*; M. Ignat, *Ceramica geto-dacică din secolul al III-lea î.e.n. de la Zvorîșteq*; V. Ursachi, *Semnificația unei gropi descoperite în cetățuia dacică de la Brad*; P. Sadurschi, O. Sovan, *Elemente tradiționale în ceramica Șintana de Mureș pe teritoriul de nord al Moldovei*; V. Palade, *Unele considerații eu privire la formarea culturii Șintana de Mureș*; D. Bălăneșu, *Cîteva considerații privind imitațiile moșțelare din secolul al IV-lea e.n.*; dr. Dan Teodor, *Conceptul de cultură Costișa Botoșana. Considerații privind continuitatea autohtonilor la est de Carpați în secolele V—VII*; dr. I. Mitrea, *Unele observații privind realitățile etno-culturale din spațiul est-carpatic al României în secolele VI—IX*; dr. M. Ghețușanu, *Noi determinări de semințe carbonizate recoltate din așezările arheologice din Moldova*.

II. „Secția Civilizația medievală și unitatea sa pe teritoriul României: Lia și Adrian Bătrina, *Un aspect al relațiilor internaționale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I, în lumina unui izvor arheologic*; Alex. Rădulescu, *Despre o locuință din așezarea medievulă de la Udești (Suceava)*;

conf. univ. dr. V. Neamțu, S. Cheptea, *Obiecte de podoabă din argint descoperite la Baia (Suceava)*; M. Szabados, *Contribuții la studiul sculpturii decorative în lemn din Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea*; Alex. Artimon, *Noi contribuții privind geneza și dezvoltarea orașelor din sud-estul Moldovei*; P. Blaj, *Rolul boricului Bodea în bătălia de la Valea Albă*; P. Batarie, *Un document contrasignat din secolul al XVI-lea*; Gr. Foit, *Descoperirile monetare, prețioase mijloace de datare și unele probleme social-economice și politice pe care le ridică*; dr. Alex. Andronic, *Rolul Sucevei în desfășurarea unor evenimente internaționale dintre anii 1383—1387*; I. Munteanu, *Iurg Koriatoviei, moment semnificativ în înștiptuirea unității politice a tuturor românilor de la est de Carpați*; G. Sion, *Conserourea și punerea în valoare a ruinelor casei domnești de la Putna*; P. Blaj, G. Bratiloveanu, *Precizări asupra componenței tabloului votiv și al datării picturii de la biserica sf. Ilie-Suceava*; dr. Popescu, *Ban-repere cultural-politice pentru istoria unui eubint*; dr. Constantin Șerban, *Valoarea istorică a monografiei lui W. Schmidt „Memoriile istorice ale Sucevei”*; lect. univ. M. Lazăr, *Creșterea vitelor pe unele moșii boieresti din Moldova în secolul al XVIII-lea*; V. Miron, *Momente din lupta locuitorilor din Rădășeni la sfârșitul secolului al XVIII-lea*; N. Ceredare, *Date noi cu privire la mineritul de la Cirlibabu (1797—1862)*; Emil Ioan Emandi, *Așezările din Bucovina la începutul secolului al XIX-lea într-un jurnal de călătorie mai puțin cunoscut*; I. Iosif, *Contribuții cartografice privind braniștile domnești din Moldova în secolele XV—XVIII*.

II. Secția de „Istorie modernă și contemporană”: dr. V. Ciobanu, *Considerații privind atitudinea marilor puteri față de anexarea de către Austria a nordului Moldovei (1774—1776)*; M. Arimia, *Prima aniversare a revoluției de la 1821 și ecoul ei în unele organe de presă din Moldova*; lect. univ. dr. M. Iacobescu, *Preocupări de istorie națională în Bucovina în anii stăpînirii habsburgice (1848—1918)*; dr. I. Bulei, *Intrarea românilor în modernitate. Trăsături specifice*; O. Tofan, *Momente din istoria Societăților academice române din Bucovina*; I. Bejenaru, *Doi revoluționari pașoptiști moldoveni în Bucovina*; I. Cocuz, *Viața politică românească în Bucovina (1900—1910)*; L. Ureche, *Aspecte privind legăturile Consiliului Național Român din Transilvania cu factorii politice de la Iași (noiembrie 1918)*; S. Irimescu, *Participanții bucovineni la cursurile de la Vălenii de Munte (1908—1921)*; prof. univ. dr. V. Ionescu, *General-particular în revoluție, în viziunea socialistilor români (1918—1921)*; E. D. Petrovici, *„Scicdatca pentru literatura și cultura română în Bucovina” și dezvoltarea învățămîntului național*; conf. dr. I. Seurlu, *Ogonizarea constituțională a statului român în perioada interbelică*; dr. P. Rusșindilar, *Dezvoltarea legăturilor mișcării socialiste din Bucovina cu mișcarea muncitorească de pe ambele versanți ale Carpaților*; G. Irimescu, *Din istoria mineritului în județul Suceava (1944—1948)*; dr. I. Alexandrescu, *Economia românească sub impactul prevederilor armistițiului și ale tratatului de pace de la Paris (febr. 1947)*; dr. R. Alexandru, *Evoluția structurii sociale din România în primii ani ai construcției socialiste (1948—1952)*; O. Ștefanovici, *Contribuții privind transformarea socialistă a agriculturii în județul Suceava (1948—1962)*; dr. El. Ioniță, *Valoarea istorico-educativă a exponatelor tridimensionale în prezentarea muzeistică a epocii zilelor noastre*; E. Artimon, *Războiul de independență oglindit în memorialistică și tapiserie*; lect. dr. V. Calargiu, *Despre natura faptului istoric*;

IV. Secția de „istoria culturii”: dr. M.L. Ungureanu, *Personalitatea lui I.E. Torouțiu oglindită în corespondența lui Arthur Gorovei*; lect. Lia Pop, *Academia domnească de la Suceava din vremea lui Alexandru cel Bun*; N. Pentelescu, *Despre activitatea corală din nordul Moldovei*; M. Lipovan, *Alex. Zavelovici reprezentant al vieții muzicale bucovinene*; M. Avram, *Cîteva scrisori ale lui Iraelie Porumbescu în colecția Bibliotecii „Astra” din Sibiu*; I. Sutac, *Despre activitatea didactică a lui Ciprian Porumbescu*; G. Botușan, *Personalitatea lui Ciprian Porumbescu în conștiința publicului de muzeu*; D. Braicu, *Circulația unei vechi tipărituri românești din sec. XVII-lea*; O. Mitric, *Cu privire la unele însemnări de pe cărți românești vechi din județul Suceava*; G. Giurcă, *Din istoricul învățămîntului sucevean*; D. Hrițcu, *Școala românească de la Fălticeni și primul ei director, Neofit Scriban*; M. Mărgineanu, C. Avădani, *George Tofan promotor al culturii românești din Bucovina*; G. Jucan, C. Brăiloiu *la Fundu Moldovei*; D. Negulici, *Corespondența bucovineni la „Gazeta Transilvaniei”*; N. Cărlan, *„Foata Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina”, schiță monografică*; P. Froicu, *Din istoria presei literare bucovinene: „Aurora română” (1881—1882, 1884)*; E. Dimitriu, *Contribuții la biografia lui Anton Holban*; St. Bucevschi, *Expoziția colectivă a Ducatului Bucovina (1906)*; V. Cristea, C. Tănase—*cititor al teatrului românesc de revistă*; I. Andrieș, *Contribuții la cunoașterea icoanelor pe sticlă din județul Suceava*; dr. P. Țăranu, *Noi date și precizări antropomice ou privire specială la depresiunea Șaru Dornei*; E. Satco, *Tudor Flondor, o viață închinată cultivării idealului național în Bucovina*.

În comunicările prezentate autorii au utilizat numeroase documente inedite din arhive din țară și de peste hotare, precum și o valoroasă literatură de specialitate pe baza căreia au reușit să prezinte la un înalt nivel științific noi aspecte din istoria patriei noastre în gene-

ral și a Moldovei de nord în special. De o deosebită importanță au fost apoi noile materiale descoperite în săpăturile arheologice din ultimii ani pe șantierele din Suceava și din județul cu același nume, în deosebi acelea care au permis autorilor unora din comunicări să aducă contribuții meritorii la cunoașterea evoluției culturii materiale și spirituale din paleolitic, neolitic și epoca metalelor, să stabilească o reală interferență între culturi materiale de ambele versanți ale Carpaților, să dovedească nu numai unitatea de cultură materială dar și continuitatea acesteia pe fostul teritoriu al Daciei preromane și romane.

Interesante s-au dovedit a fi și rezultatele cercetărilor medievalilor din diferite regiuni ale țării privind relațiile externe ale Moldovei în sec. XIV—XVI, apariția și dezvoltarea orașelor, lupta antiotomană pe timpul lui Ștefan cel Mare, lupta antifeudală a țărănimii pe moșiile boierești și minăstirești, saltul demografic în Moldova în sec. XVIII—XIX, nivelul mult pe care l-a cunoscut arta și arhitectura medievală în Moldova, cercetările cu caracter istoriografic privind orașul Suceava în evul mediu. De aceeași valoare au fost și rezultatele cercetărilor în problema revoluțiilor din 1821 și 1848 din Moldova, a luptei pentru emanciparea națională a locuitorilor din Moldova de nord pe timpul stăpînirii austriece, a dezvoltării culturii în toate cele trei țări românești, a participării poporului român la primul război mondial și mai ales la lupta pentru desăvîrșirea unității statale în 1918, a reorganizării vieții politice din România în perioada interbelică și a vicii economice după cîde al doilea război mondial.

Cît privește realizările din domeniul istoriei culturii acestea s-au oglindit în comunicările prezentate prin atenția acordată de autorii lor în special asupra unor importante personalități din Moldova de nord ca de ex. L.E. Torouțiu, Ciprian Porumbescu, T. Flondor etc. pe de o parte, iar pe de alta asupra acelor aspecte din cultură care au contribuit la unitatea spirituală a poporului român ca de ex. circulația cărților vechi, a ziarelor, revistelor, a creațiilor muzicale și literare, crearea de școli cu profil cit mai diversificat, circulația unor idei politice prin intermediul corespondenței particulare etc.

Ședința de închidere a sesiunii științifice a avut loc în dupăamiaza zilei de 16 noiembrie în șala de festivități a Observatorului astronomic unde au luat cuvîntul O. Monoranu, Dan Teodor, M. Matci, V. Ionescu care au scos în evidență importanța lucrărilor prezentate în cele patru secții și mai ales valoroasele materiale documentare și arheologice care intră pe această cale în circuitul științific. Concluziile generale au fost trase de Alex. Toma, președintele Consiliului Județean de Cultură și Educație Socialistă care a subliniat importanța sesiunii și a urat participanților noi realizări în domeniul științific.

În timpul desfășurării lucrărilor sesiunii științifice participanții au avut prilejul să viziteze importante obiective cu caracter cultural și științific din orașul Suceava: Muzeul Județean, Observatorul astronomic, hanul domnesc, Casa memorială Simion Florea Marian, cetatea Sucevei, cetatea Zamen, casele domnești din oraș, precum și o interesantă expoziție intitulată „Fie în istoria agriculturii” organizată cu prilejul desfășurării la Suceava a celui de al VII-lea Simpozion național de istorie agrară.

După încheierea lucrărilor Sesiunii științifice participanții au efectuat o excursie cu caracter documentar în județul Suceava și au vizitat următoarele monumente de cultură și de artă cu caracter istoric: mănăstirea Dragomirna, Muzeul de artă populară din Rădăuți, necropola domnească din Rădăuți Bogdana, mănăstirea Putna, Cooperativa de ceramică neagră din Marginea precum și șantierele arheologice de la Putna și Suceava.

Constantin Șerban

ÎNȚILNIRE ROMÂNNO-SOVIETICĂ PE PROBLEME DE ISTORIE

În conformitate cu înțelegerea stabilită, pe baza planului de relații culturale și științifice dintre R. S. România și U.R.S.S., în perioada 21—28 ianuarie 1982 a avut loc, la București, în organizarea Ministerului Educației și Învățămîntului, a treia întîlnire* a delegațiilor oamenilor de știință din domeniul istoriei din R. S. România și U.R.S.S. pe problemele analizei și reflectării reciproce a istoriei în manualele școlare din cele două țări.

Delegația română a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespicient al Academiei R. S. România, decanul facultății de istorie-filosofie a Universității din București, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, facultatea de istorie-filosofie; conf. univ. dr. Ioan Seurtu, facultatea de istorie-filosofie; lector

* Anterioarele întîlniri au avut loc la București (1975) și Moscova (1977).

univ. dr. Maria Totu, facultatea de istorie-filosofie; dr. Constantin Prda, directorul Institutului de arheologie din București; cercetător științific principal Nicolae Ionel, Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale; prof. Vasileia Neagu, redactor la Editura didactică și pedagogică.

Partea sovietică a fost reprezentată la întâlnire de: prof. univ. dr. V.P. Maksakovski, membru corespondent al Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S.; candidat în științe istorice L.E. Semionova, cercetător științific principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de științe a U.R.S.S.; prof. univ. dr. E. Certan, decanul facultății de istorie și șef de catedră la Institutul pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău; A. G. Koloskov, șef de laborator la Institutul de cercetări privind conținutul și metodologia învățământului de pe lângă Academia de științe pedagogice a U.R.S.S.

În cadrul întâlnirii au fost prezentate de cele două delegații informații în legătură cu structura și conținutul predării istoriei în școli, editarea manualelor de istorie în perioada care s-a scurs de la ultima întâlnire (1977), precum și cu felul în care au fost operate în manuale școlare modificări și îmbunătățiri în funcție de observațiile, sugestiile și dorințele exprimate la anteriorarele întâlniri.

În conformitate cu cerințele științifice și metodico-didactice rezultate din cercetările efectuate în ultimii ani, membrii celor două delegații au făcut observații și sugestii pentru îmbunătățirea prezentării reciproce și în viitor a manualelor școlare de istorie din cele două țări. Observații și sugestii care au fost cuprinse în protocolul semnat la încheierea întâlnirii.

Participanții la reuniune au fost primiți de către Iuliu Puro, secretar de stat la Ministerul Educației și Învățământului. La primire, din partea Ambasadei U.R.S.S. la București, a fost prezent ministrul consilier N.A. Netiosov.

Programul întâlnirii româno-sovietice a istoricilor a cuprins și o călătorie de studiu și documentare la Tirgoviște, unde au fost vizitate Muzeul de istorie, Palatul domnesc, Muzeul tiparului, Minăstirea Dealu.

Prin întreaga ei desfășurare, întâlnirea a degajat o atmosferă de prietenie, de dezbateri sincere, tovarășească a tuturor problemelor supuse atenției.

Întâlnirea de la București a delegațiilor istoricilor din cele două țări s-a înscris astfel și de această dată în analele cooperării științifice româno-sovietice ca un moment important, deschizător de noi perspective pe acest tărâm.

Gheorghe I. Ioniță

COLOCVIUL ASOCIAȚIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ A EUROPEI CU TEMA „EUROPA ȘI RĂZBOIUL CIVIL DIN SPANIA”

Din doi în doi ani, „Association Internationale d'Histoire Contemporaine de l'Europe”, organizează colocvii cu teme importante din istoria Europei. În această sesiune, tema aleasă a fost *Războiul civil din Spania*, dintre anii 1936—1939. Acest război a fost, de bună seamă, un eveniment care a depășit cu mult istoria națională a Spaniei, căci, așa cum se știe, el a implicat, într-un fel sau altul, toate statele continentului, având răsunet în întreaga lume.

Au participat istorici din Bulgaria, R. D. Germană, Polonia, România, U.R.S.S. și din Austria, Belgia, Marea Britanie, Canada, Elveția, Franța, R.F.G., Grecia, Italia, Irlanda, Spania.

Comunicările, care s-au desfășurat la Barcelona în Spania în zilele de 29, 30 sept. și 1 oct. 1982 în cadrul a două ședințe zilnice, au atins atât aspectele economice și politice, cât și cele culturale și militare ale războiului civil, stăruind însă, în mod deosebit asupra mentalităților și asupra modului de manifestare a opiniei publice, mai ales europene.

În genere, întregul colocviu s-a desfășurat sub semnul unui evident spirit anti-Franco, comunicările scoțind la iveală în acest sens aspecte noi și răsturnând multe dintre miturile pe care istoricii — apologeții ai lui Franco — le-au atribuit luptelor ca și politiciii duse de acesta.

În această ordine de idei, chiar și comunicările consacrate laturii economice a războiului civil, au oferit un deosebit interes. Astfel, profesorul Emili Giralt Raventos (Barcelona), în comunicarea sa intitulată *Una empresa con dos consejos de administracion durante la guerra de Espana: la Compania de Tabacos de Filipinas*, ocupându-se de activitatea acestei companii internaționale și de influența sa financiară asupra războiului civil, a relevat faptul că

Încă înainte de asasinarea omului politic Calvo Sotello (pretextul pentru a începe rebeliunea), Consiliul de administrație al Companiei, cunoștea data debarcării armatei condusă de generalul Franco.

O comunicare deosebit de interesantă, aducând știri cu totul inedite și care explică, în mod obiectiv, una din cauzele esențiale ale căderii Republicii spaniole a fost aceea a profesorului Angel Vinas (Madrid), intitulată *La Comision especial de Hacienda. Un Aspecto de la movilizacion economica republicana en las postprimerias de la guerra civil*. Deși s-a ocupat de un organism al politicii financiare externe a guvernului republican, autorul a scos în evidență prin expunerea amănunțită a faptelor, punctele slabe ale aceleiași politici condusă de miniștrii republicani Francisco Largo Caballero, Indalecio Prieto, Juan Negrin ș.a. Așadar, prin examinarea în adincime a unui organism economic relativ restrâns, prof. Angel Vinas a scos la iveală o cauză obiectivă deosebit de convingătoare a căderii Republicii spaniole. Utilizând o metodă oarecum similară, prof. Marion Einborn (R.D.G.) a reluat în comunicarea sa *Reactions of Foreign enterprises in Spain to Spanish Home Policy (1931—1939)*, influența Companiei britanice Rio Tinto asupra războiului civil, aceasta, în sensul ajutorării efective a generalului Franco de către acea companie.

Cea mai mare parte a comunicărilor a fost consacrată problemelor politice, fiind abordate, fie probleme ale relațiilor bilaterale sau multilaterale ale Spaniei, fie probleme politice de largă perspectivă europeană, strins legate de războiul civil din Spania. Astfel, recunoașterea guvernului Franco de către Franța, remarcabila comunicare a profesorului Jacques Bariéty (Paris), a scos la iveală fapte și poziții ce-au depășit granițele naționale ale Franței, avind o puternică influență în întreaga Europă. Aceasta, dacă n-am sublinia decît faptul că toate guvernele franceze ce s-au perindat, din august 1936—ianuarie 1939, au avut toate aceeași atitudine: neintervenție, recunoașterea numai a Republicii Spaniole, respingerea relațiilor cu guvernul Franco.

Unele comunicări au fost consacrate impactului provocat de războiul civil asupra politicii de securitate, în general ca și asupra securității naționale a unor puteri, ca Marea Britanică și Franța. Profesorul Fernand L'Huillier, în deosebit de interesantă sa comunicare *Le problème espagnol comme problème français de la sécurité*, arată că războiul civil a afectat întregul echilibru de forțe geopolitice al Europei occidentale și aceasta, în deosebi, în dauna Franței. De aceea, în tot timpul războiului, problema vitală a guvernelor a fost apărarea națională. Multiplele forme luate de politica de securitate a Franței—arată autorul—au influențat fără îndoială și politica de securitate a întregului continent. Aceeași problemă a fost dezvoltată și de profesorul Wolf D. Gruner (R.F.G.), care, în originala sa comunicare, *The impact of the Spanish civil War on Britain's security interests and security policies*, s-a ocupat de atitudinea luată de Marea Britanie ca și de metodele și de tactica utilizată de acest stat ce își vedea amenințate pozițiile, mai ales în Mediterana. O altă serie de comunicări, ca acelea ale prof. S. Pojarskaia, Zinaida Beloussova (U.R.S.S.), Pelai Pagés (Spania), Giuseppe Vedovato (Spania) ș.a. au fost dedicate, de asemenea, unor serioase analize politice avind drept scop să prezinte fie poziția puterilor Axei, fie efectele politicii de neintervenție, fie contradicțiile apărute pe plan internațional, în etapa războiului civil. Un număr de comunicări a ridicat problema atitudinii unor state mici ca Belgia, Elveția, România, față de Spania, în timpul războiului civil: Profesorul José Gostovitch (Bruxelles) în deosebit de documentată și originală sa comunicare *La Belgique et la guerre civile espagnole: un état des questions*, a scos la iveală rolul determinant al războiului civil în confruntările sociale, politice și ideologice din Belgia anilor 1936—1939, ca și efectele pe plan european ale implicării—intr-o anumită formă—a Belgiei—in războiul civil spaniol (din august 1936 și pînă în ianuarie 1939), belgienii sosiți în Spania, au luptat alături de armata Republicii). Profesorul Jean Claude Favez (Geneva) a ridicat în comunicarea sa *La Suisse et la guerre d'Espagne*, problema unui stat mic cu statut special de neutralitate, ca Elveția, care, recunoscînd numai state și nu regimuri sau guverne, putea sta de o parte. Totuși, arăta autorul, războiul civil a avut mari repercusiuni și în Elveția, concretizîndu-se în lupta pentru apărarea democrației contra fascismului, de pe poziții conservatoare și tradiționaliste, ca și sub forme neguvernamentale, de implicare directă în războiul civil propriu-zis. Prof. Eliza Campus (București) a arătat în comunicarea sa *Relații diplomatice între România și Spania (1936—1939)*, rolul unci țări mici, ca România, în marile probleme internaționale provocate de războiul civil. A subliniat, de pildă, faptul că România a aderat la Acordul de neintervenție dar cu anumite rezerve, în speranța că acest instrument diplomatic va servi efectiv păcii; de aceea guvernul a ținut să specifice în nota sa că orice stat suveran are dreptul legitim să ceară ajutor cui crede de cuviință, în cazul unei rebeliuni interne. De asemenea, a reluat faptul că exercitînd dreptul de azil, acordat de Republica Spaniolă, misiunilor diplomatice de la Madrid, lega-

ția română a salvat opere de artă de incomensurabilă valoare, ocrotind totodată atât pe refugiații naționaliști, cât și pe cei republicani. A remarcat apoi și faptul deosebit de grăitor că România a recunoscut foarte tirziu guvernul Franco (februarie 1939) și numai atunci, când și-a dat seama, că acest guvern va păstra o atitudine de neutralitate în cazul unui război dintre Franța și puterile Axei. A mai scos în evidență că aducând contribuții juridice și politice valoroase atât la reuniunile Comitetului de neintervenție cât și la Conferința de la Nyon (sept. 1937) România a dovedit, odată mai mult, atașamentul său pentru forța dreptului în raporturile dintre state.

Printre cele mai interesante comunicări, se situează, incontestabil cele ale lui Ramon Sugranyes de Franch (Friburg—Elveția), *Le Mouvement international de la paix civile pendant la guerre d'Espagne*”, și a călugărului Hilari Ragner (Barcelona) *El vicario del Cardenal. El dr. Salvador Rial, vicario general de Tarragona durante la guerra civil. Estudio de un conflicto entre el Vaticano y Franco durante la guerra civil*, care au scos la iveală atât un serios conflict între Vatican și guvernul Franco cât și ideea că mulți credincioși catolici, contemporani ai războiului civil nu au crezut nici o clipă în caracterul — așa zis religios al luptelor purtate de Franco, militând pentru instaurarea „păcii civile”. Pentru o atare pace, dar de pe alte poziții a acționat și Salvador de Madariaga, care, așa cum reiese din comunicarea fiicei sale, prof. Isabel de Madariaga (Londra), intitulată *Salvador de Madariaga et le Foreign Office: un épisode d'histoire diplomatique — juillet—décembre 1936*, a propus Forcign Office-ului un plan arătând, între altele, că pentru motive umanitare trebuic să se pună capăt acestui conflict singeros; că un acord de neintervenție va duce la suspiciuni, pe cind „executarea unui pact de colaborare pozitivă pentru pace ar putea fi supravegheat de toți participanții”.

Comunicările consacrate aspectelor militare ale războiului civil ca cele elaborate de Lucio Cevo (Milan), I Garcia Durán (Barcelona), D.I. Delivanis (Atena) ș.a. s-au ocupat fic de calitatea materialului de război străin, fic de intervențiile militare directe ale unor state atât pe mare cât și pe uscat. Deosebit de documentată și aducind importante știri noi a fost comunicarea profesorului Masson (Paris), *La marine française et la guerre d'Espagne*. De asemenea, prof. Antoine Fleury (Geneva) a abordat un subiect cu totul inedit în comunicarea sa *À propos des missions d'observateurs militaires suisses durant la guerre civile d'Espagne*, aducind o valoroasă contribuție, într-un domeniu prea puțin cunoscut.

Numeroase comunicări, ridicând probleme cu caracter cultural, înfățișind mentalitățile ca și atitudinea opiniei publice față de războiul civil au completat în mod fericit, analiza multilaterală a acestui important eveniment istoric. Astfel profesorii Pentchikov și Lasnalof (Sofia) au prezentat în comunicările lor *La presse bulgare et la guerre civile en Espagne* și *Los Escritores búlgares antifascistas en defensa de la Republica de Espana* atât poziția precsei cât și a multor scriitori democrați pentru apărarea Republicii spaniole. În aceeași ordine de idei, se situează și comunicările profesorului Marian Zgórniak (Varșovia), *La guerre civile en Espagne à la lumière de l'officielle littérature polonaise, politique et militaire*, interesanta comunicare a prof. V.V. Kuleskova (U.R.S.S.) intitulată: *La guerra civil en Espana i las peculiaridades de las relaciones culturales entre la Republica espanol y las U.R.S.S.* și cea a prof. Gliță Ionescu (Londra) intitulată *La guerre civile espagnole et les écrivains anglais*, privind atitudinea de simpatie a multor scriitori englezi de stînga pentru Republica spaniolă și prof. Viorica Moisuc (București), în comunicarea sa *Opinia publică din România și războiul civil* a adus o reală contribuție în acest domeniu, evocind atât poziția de largă simpatie a ziarelor democratice și de stînga pentru Republica spaniolă cât și poziția similară a unor personalități ca Mihail Sadoveanu, Zaharia Stancu ș.a. De asemenea, a stîrnit interes evocarea momentului referitor la unele legături directe dintre București și Barcelona, cind autoarea a arătat entuziasmul publicului românesc pentru concertele date de Pablo Casals, în favoarea Republicii Spaniole. Un interes deosebit a oferit și comunicarea prof. Luciano Casali (Bologna): *L'opinion publique italienne face la guerre civile espagnole*, care a scos în evidență marea simpatie a opiniei publice italiene față de Republică, în ciuda poziției oficiale a guvernului fascist. Printre multe alte comunicări privind analiza aspectelor culturale legate de războiul civil spaniol relevăm și pe aceea a prof. J.M. Caparros, Lera (Barcelona), *El cine de la guerra civil espanola y su incidencia europea*, comunicare care a ridicat problema rolului cinematograției în cadrul procesului istoric al războiului civil spaniol.

Discuțiile în jurul acestor comunicări au fost vii, vădind, odată mai mult un efectiv spirit democratic, ca și o deplină obiectivitate. De asemenea, în timpul desfășurării discuțiilor, au fost aduse noi contribuții ce au dus la elucidarea a numeroase probleme ridicate de participanți. Colocviul a constituit o manifestare științifică de înaltă ținută, situindu-se printre cele mai reușite reuniuni ale Association Internationale d'Histoire contemporaine de l'Europe.

SIMPOSIONUL DE STUDII PREOTOMANE ȘI OTOMANE DE LA TUNIS

Între 13 și 18 septembrie 1982 a avut loc la Tunis—La Marsa cel de al V-lea simpozion al Comitetului Internațional de Studii Preotomane și Otomane CIEPO organizat de Institutul Superior de Documentare al Universității tunisiene în colaborare cu Centrul de Studii și Cercetări economice și sociale și cu Asociația tunisiană de Istorie și Arheologie. Simpozionul s-a bucurat de Sprijinul Ministerului Învățământului și al Cercetării Științifice din Tunisia, Ministerului Afacerilor Culturale și al Municipality-urilor din Tunis și Kairouan.

A intrunit aproape o sută de istorici din 20 de țări din Africa, America, Asia și Europa. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de profesorul Abdeljelil Temini, Directorul Institutului Superior de Documentare. Au urmat discursurile profesorului Robert Mantran (Aix en Provence), președintele CIEPO și prof. Abdelaziz Ben Dhia, Ministrul Învățământului și Cercetării științifice. Vorbitorii au subliniat necesitatea stringerii și publicării unei ample documentări asupra provinciilor arabe ale Imperiului otoman pentru a se ajunge la o mai justă înțelegere a istorici lor.

Luările simpozionului s-au desfășurat în cadrul a două comisii. În Comisia A s-au prezentat și dezbătut teme de interes general privind istoria Imperiului Otoman și în special a provinciilor arabe. Întemeindu-se pe izvoare inedite, prof. Halil Inaleik (Chicago) s-a ocupat de participarea arabă la cucerirea otomană a Rumeliei (1352). Dr. Abd Al-Adhem Ramadan (Egipt) a pus în lumină influența civilizatoare a cuceririi otomane asupra provinciilor arabe, iar profesorul Osman Okyar (Ankara) a analizat rolul statului în economia otomană din secolul XIX.

Tot în cadrul istoriei economice autoarea acestor rânduri a reluat problema aprovizionării Constantinopolului în secolul al XVI-lea, relevînd împrejurările de ordin politic și economic în care Poarta a obligat Țările Române să treacă de la relații comerciale normale, rentabile, la un regim de monopol și prețuri fixe.

Alte comunicări au tratat probleme de istorie diplomatică. Prof. Victor Morales Lezano (Madrid) a detectat factorii care au provocat trecerea Spaniei de la relații diplomatice normale cu Maghrebul între anii 1767—1799 la stabilirea protectoratului franco-spaniol din 1912. Dr. Caesar Farch (Minneapolis) a analizat conflictul de interese anglo-otoman din sudul Arabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea iar dr. Jamal Zakarya Kacem (Emiratele arabe unite) a urmărit relațiile anglo-otomane în regiunea golfului arabic înaintea primului război mondial.

Un caracter deosebit prin amploarea documentației și originalitatea prezentării a avut comunicarea prezentată de prof. Irene Mélikoff (Strasbourg) despre ordinul Bektaşii după 1826.

Unele comunicări s-au centrat asupra relațiilor dintre provinciile arabe ale Imperiului otoman. Dr. Abd Al Rahman Abd Al-Rahim (Katar) a tratat aspectul economic al acestor relații. Ali Zouari (Tunis) a urmărit relațiile comerciale ale Tunisiei cu Levantul în secolul XVII, iar Mohamed Aimmur Jehider (Libia) a descris relațiile dintre Tunis și Libia în anii 1835—1881. Dr. Mariano Arribas-Palau (Madrid) s-a ocupat de livrările de grîne trimise din Maroc la Tripoli.

Alte comunicări au tratat probleme de istorie politică, economică și socială ale provinciilor arabe sub dominația otomană.

Pornind de la un document inedit din 1521, dr. J.L. Bacqué-Grammont (Paris) a descris abuzurile săvîrșite de guvernatorul otoman Khair bey în Egipt și reacția Porții. Iar dr. Abd Al-Wahab Bakr a urmărit relațiile lui Ahmed pașa El-Djazzar cu Egiptul. Dr. Daniel Creselius (Los Angeles) s-a ocupat de fundațiile pioase (*wakf*) din Cairo între anii 1650—1801.

Dr. A. Raymond (Aix en Provence) a descris cartierele ocupate la Cairo de negustorii și meșteșugarii din Maghreb în secolele XVII și XVIII.

Aspecte ale istoriei economice a Maghrebului în ajunul erei coloniale au fost prezentate de Abdurrahman Tamini (Kuveit) iar cunoștințele ungarilor asupra provinciilor arabe din Africa de Nord au fost expuse de dr. Nagy Laszlo (Ungaria).

Pe baza memoriilor cavalerului d'Arvieux, dr. Laila Sabbah (Damasc) a descris viața economică a Palestinci spre sfîrșitul veacului al XVII-lea. Analizînd situația acestei provincii dr. Khariyye Karimiya (Damasc) a pus în lumină rezistența arabilor împotriva activității desfășurate de Sioniști. Iar dr. Ismail Tareki a arătat rolul intelectualilor în formarea naționalismului arab.

Aspecte de istorie socială au fost tratate de profesorul Kemal Karpat (Wisconsin) care s-a ocupat de emigrația arabă din Siria otomană în America și de dr. Abdulhamid Hemia (Bizerte) care a descris regimul captivilor în închisorile din Tunis în timpul domniei lui Ali bey.

Pe baza unui manuscris din Biblioteca de Stat din Berlinul Occidental, prof. G. Hazai (Budapesta) a prezentat impresiile de călătorie ale unui irakian din marina otomană, Abdurrahman Al-Baghdadi care a ajuns în Brazilia și în Peninsula Iberică.

În cadrul Comisiei B consacrată izvoarelor privind istoria provinciilor arabe sub dominația otomană au fost prezentate și analizate documente și manuscrise păstrate în arhive din Africa, Asia și Europa.

Dr. Susan Skilliter (Cambridge) a analizat documente din arhivele engleze privind cele mai vechi relații dintre Anglia și Tunis. Dr. C.J. Hcywood (Londra) a prezentat documente provenind din cancelariile turcești ale regențelor din nordul Africii în secolul XVII, păstrate în arhivele engleze. Dr. Abd Al-Latif Nacer Hamidane (Riyad) s-a ocupat de manuscrisul călătoriei în Hidjaz al lui Ali Ben Abdullah Al-Musaui ca izvor important al istoriei Irakului și Kuzistanului în secolele XVII și XVIII. Ali Zouari (Sfax) s-a ocupat de un dosar judiciar privind o asociație în comandită care i-a permis să reconstituie relațiile comerciale ale Tunisiei cu Levantul în secolul al XVII-lea. Dr. J.P. Thieck de la Institutul de Studii Arabe din Damasc a prezentat un izvor însemnat pentru istoria Algerului în secolul XVIII intitulat „Awemir-i Sultaniyyc”.

În câteva comunicări s-au analizat izvoare otomane. Dr. Klaus Kreiser (Munchen) a studiat câteva izvoare otomane asupra istoriei Africii de nord. Engin D. Akari (Istanbul) a prezentat izvoare otomane din anii 1861—1915. Dr. Fr. Arnoulat a urmărit relațiile presei din Istanbul despre evenimentele din Tunisia în 1881. Iar Fr. Georgeon s-a ocupat de jurnalul unui burghez din Istanbul la începutul secolului XX sub aspect economic pe cînd aspectul vieții zilnice urma să fie tratat de Paul Dumont de la Centrul Național al Cercetării Științifice CNRS (Paris) care nu a luat însă parte la simpozion.

În cadrul Comisiei B au fost prezentate și comunicări privind relațiile provinciilor arabe cu Imperiul Otoman ca de ex. Relațiile Marocului cu khalifatul otoman și cu Algerul în secolul XI (dr. Mohamed Hadji din Rabat), Intrarea insulei Djerba în orbita otomană (Gilles Veinstain, Paris); Mișcarea lui Shaykh Zahir al-Umar din secolul XVIII (Prof. Ahmad H. Joudah, Riyad); Războiul civil din 1860 în Muntele Lebanon și în Siria (dr. Leila Fawaz).

Au fost prezentate și comunicări de istoria artelor ca Influența otomană asupra arhitecturii tunisiene (dr. Abdelaziz Dawlatli, Tunisia) și descrierea picturilor din sanctuarele de la Mekka și Medina în manuscrisele otomane (Emel Esin, Ankara).

S-au tratat și probele de istoria idicilor ca Reformele Renașterii (arabe) și raporturile lor cu teoriile lui Ibn Khaldun (El-Habib Mohamed Al-Marzouki, Tunis) și Influența lui Ibn Al-Arabi asupra ordinilor sufi din Bosnia și Herțegovina și teologiei sufi din această provincie (dr. Djemal Cahajic, Sarajevo).

Simpozionul a constituit un prilej de reluare a legăturilor dintre specialiștii din diferite țări despărțiți de distanțe adesea foarte mari și de stabilire a unor contacte cu alți cercetători.

La inițiativa prof. A. Temini s-a ales un comitet arab de studii otomane spre a promova cooperarea dintre institutele arabe și organisme internaționale.

În ședința de închidere a lucrărilor simpozionului în cadrul cărcia prof. R. Mantran a tras concluziile, s-a hotărît ca viitorul colocviu CIEPO să aibă loc în 1985 la Cambridge.

Participanții la simpozion au vizitat cartierul arab (medina) și principalele monumente otomane din Tunis: moscheia, biblioteca, palatul Primăriei care aparținut unei bogate familii din Tunis, muzeul Bardo și mauzeul Turbet el-Bey clădit de beii Husciniți (1710—1957). În cadrul unei excursii la Kairouan, au vizitat vestita moscheie Sidi Okba din secolul al VII-lea, reclădită în secolul IX, moscheia Bărbierului unde se păstrează osemintele prietenului Profetului Sidi Saheb, basinul Aghlabiților din secolul IX și bazarul, iar la Soussc, al doilea oraș din Tunisia, au vizitat cetățuia (Ribat), moscheia și bazarul.

M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru

GHEORGHE ZAHARIA, CONSTANTIN BOTORAN, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919 — 1939*, Edit. militară, București, 1981, 466 p.

Problemele complexe referitoare la politica de apărare națională a României în perioada interbelică au constituit obiect de analiză al mai multor lucrări de valoare, elaborate îndeosebi în ultimul deceniu, care au vizat cu precădere tratarea diverselor aspecte ale gândirii militare, ale organizării, înzestrării și instruirii armatei, ale echipării teritoriului etc., raportării acestor problematice cu aspectele politice și economice interne și internaționale acordându-i-se însă mai puțin spațiu.

Rezultat al unor ample și minuțioase cercetări asupra corelației dintre politica externă și cea de apărare a integrității de stat, a independenței și suveranității naționale a României, prezenta lucrare constituie un eveniment notabil în istoriografia românească actuală prin abordarea unitară, încheiată în cadrul unei sinteze originale a politicii de apărare a țării noastre în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Valorificând documente de arhivă mai puțin utilizate, istoricii Gheorghe Zaharia și Constantin Botoran au realizat în cadrul lucrării *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939* o prezentare succintă a concepției politice și militare a României, mijloacelor economice și potențialului militar al țării, caracterului alianțelor politice și militare și a efectelor lor finale, orientărilor programatice și soluțiilor preconizate de cercurile politice și militare din România în rezolvarea problemei fundamentale privind apărarea statului național unitar român în frontierele sale firești.

Consacrat prezentării situației politice și militare a continentului european în primul deceniu postbelic, capitolul I al lucrării tratează aspecte privind importanțele schimbări pe harta politică a lumii și, totodată, în relațiile internaționale, apărute ca rezultat al primului război mondial; victoria puterilor Antantei în prima mare conflagrație a secolului al XX-lea, urmată de prăbușirea imperiilor austro-ungar și țarist; recunoașterea și consacrarea în tratatele încheiate la Con-

ferința de pace de la Paris din 1919 a creării statelor naționale unitare și independente, făurite prin lupta național-revoluționară a popoarelor asuprite de imperiile multinaționale. Un loc distinct în cadrul acestui capitol îl reprezintă analiza contradicțiilor și divergențelor dintre marile puteri imperialiste în problema coloniilor și a zonelor de dominație și influență în lume, care nu au putut fi rezolvate de Conferința de pace, avînd o influență nefastă asupra viitorului păcii în lume, asupra relațiilor internaționale, în cadrul căreia s-au afirmat ulterior tendințele revanșarde și revizioniste ale statelor învinse, care puneau sub semnul întrebării statu-quo-ul teritorial statornic prin tratatele de pace. Astfel, agresivitatea tot mai crescîndă a Italiei fasciste, Germaniei naziste și Ungariei horthyiste, precum și politica conciliatoare a puterilor occidentale în frunte cu Anglia și Franța constînd într-o serie întreagă de cedări și compromisuri față de aceste state, al căror început îl reprezintă Tratatul de la Locarno (octombrie 1925) au subminat menținerea climatului de pace și securitate în Europa. Conciliatorismul marilor puteri occidentale manifestat într-o atitudine sistematică de cedare în fața pretențiilor insistente de revizuire a clauzelor economice și politice ale tratatelor de pace ridicate de statele revanșarde a avut drept urmare o politică similară și în ce privește aspectele militare ale securității internaționale. Este semnificativă în acest sens evidențierea faptului că Germania, Ungaria și Bulgaria au încălcat, rînd pe rînd, clauzele militare privind nivelul forțelor armate, al înarmărilor și industriei producătoare de armament, chiar și în perioada cînd comisiile militare interaliate își desfășurau activitatea în capitalele acestor state. Ignorînd prevederile tratatelor de pace, Germania, Ungaria și Bulgaria au inițiat un proces de înarmare rapidă, trecînd la reorganizarea armatelor, la refacerea industriei de război și la desfășurarea unui amplu și riguros program de pregătire a trupelor. În acest

context sînt subliniate preocupările statelor iubitoare de pace, apărătoare ale statu-quo-lui în direcția inițierii și desfășurării unei ample și concertate acțiuni politice pentru contracararea tendințelor revizioniste, care s-a finalizat prin crearea unor alianțe și înțelegeri cu caracter de apărare, între țările din centrul și sud-estul continentului european. Printre rezultatele semnificative ale acestor eforturi sînt amintite constituirea în anii 1920—1921 a Micii Înțelegeri, din inițiativa României, semnarea Pactului Briand—Kellogg (1928) și a Protocolului de la Moscova din 1929.

Cel de-al doilea capitol al lucrării tratează orientarea politicii de apărare a României după făurirea statului național unitar. Obiectivul principal al etapei imediat următoare creării statului național unitar român, care, așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu „a determinat intrarea României într-o nouă etapă a dezvoltării, creînd premise pentru dezvoltarea mai intensă a forțelor de producție, pentru accelerarea progresului economic și cultural al țării”, l-a constituit consolidarea Marii Uniri, asigurarea securității, independenței și suveranității statului unitar român, realizat în urma actelor revoluționare din 27 martie 28 noiembrie și 1 decembrie 1918. Evidențiînd rolul mișcării muncitorești revoluționare în înfăptuirea acestui deziderat de veacuri al poporului nostru, lucrarea relevă semnificația făuririi Partidului Comunist Român, cotitură istorică în viața mișcării muncitorești din România, care a ridicat pe o treaptă superioară lupta clasei muncitoare, a forțelor democratice și progresiste. Prin esența sa revoluționară, P.C.R. a fost partidul politic din România care a avut cea mai consecventă activitate în ceea ce privește apărarea independenței și a suveranității naționale. Liniile programatice ale P.C.R. au fost de la început asigurarea unei reale independențe, a demnității naționale, păcii și progresului social al României.

În lucrare este exprimată cu claritate ideea că în întreaga perioadă interbelică țara noastră a promovat o politică de pace și înțelegere cu toate statele, acționînd în mod constant pentru realizarea securității colective, a dezarmării, fapt care situează România printre primele țări care s-au aliat forțelor antirevizioniste internaționale pentru a contracara agresivitatea statelor fasciste și revanșarde. De asemenea, România a militat pentru menținerea unor raporturi de colaborare și alianță cu marile puteri care aveau aceleași interese în menținerea păcii, acționînd, totodată, pentru încheierea unor alianțe militare cu Cehoslovacia, Iugoslavia, Grecia, Turcia și Polonia, state care în politica lor

externă aveau aceleași obiective ca și România. Rezultat al acestei orientări, Tratatul cu Polonia, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică au avut ca obiective fundamentale anihilarea tentativelor revizioniste, precum și stăvilirea tendințelor hegemoniste manifestate de Germania nazistă față de zona central-răsăriteană a Europei.

Impusă cu necesitate de situația politico-militară internațională, de schimbările produse în raportul de forțe pe plan mondial, de pericolul direct asupra independenței și integrității teritoriale a țării noastre reprezentat de forțele revizioniste, concepția de apărare națională românească s-a întemeiat pe tradițiile și particularitățile specifice armatei noastre, pe analiza învățămintelor și experienței primului război mondial, precum și a condițiilor specifice în care se puteau desfășura acțiunile militare pe teritoriul României. Referitor la acest aspect, autorii concluzionează printr-o idee deosebit de valoroasă, potrivit căreia doctrina militară românească din acea epocă „nu a avut în vedere apărarea de teritorii străine, că România nu s-a pregătit și nu a conceput planuri sau situații agresive la adresa vecinilor țării sau al altui stat, nu a folosit forța sau amenințarea cu forța în relațiile internaționale. Dimpotrivă, politica militară a României, în concordanță cu activitatea sa internațională de ansamblu, a avut ca obiectiv fundamental menținerea păcii și securității, respectarea integrală și consecventă a prevederilor tratatelor de pace, vîzînd în aceasta o garanție pentru asigurarea integrității teritoriale a statului național unitar” (p. 67). Pe baza analizei factorilor noi ce au marcat evoluția societății de după prima conflagrație mondială, în gîndirea militară românească a epocii un loc central l-a ocupat ideea războiului național ca unică măsură eficientă de apărare. În eventualitatea unei agresiuni cu forțe mult superioare și în condițiile în care acordarea unui sprijin din partea marilor puteri nu era realizabilă, apărarea țării trebuia înfăptuită printr-o participare activă a întregului popor la efortul de război. Aceasta impunea o bună pregătire a populației, dar și o înzestrare corespunzătoare cu armament și tehnică de luptă. Deși pentru crearea unei industrii de apărare proprii s-au făcut mari eforturi, datorită lipsei de responsabilitate a cercurilor guvernante, s-au obținut rezultate necorespunzătoare în această direcție, astfel încît la sfîrșitul anului 1933 România era lipsită complet de avioane de vînătoare moderne, de armament modern pentru trupele de uscat și marina militară. Neajunsuri deosebite de mari au existat în domeniul armamentului de infanterie, de artilerie, al tancurilor și în special al rezervelor de

muniție de toate calibrele. Una din cauzele principale ale acestei stări de lucruri a constituit-o faptul că apărarea națională, care implica intervenția și sprijinul din partea statului, a fost lăsată în fapt la bunul plac al inițiativelor particulare. Aceasta explică de ce la aproape un deceniu și jumătate de la terminarea războiului România nu era capabilă să producă aproape nimic din armamentul și tehnica de luptă necesare pentru apărarea națională, fapt ce a determinat situația ca ea să se aplece, din acest punct de vedere, dependentă total de puterile străine. Deficiențele în domeniul înzestrării cu armament și materiale de război nu au putut fi remediate prin comenzile efectuate la unele fabrici din străinătate. După cum se relevă în lucrare, în repetate rânduri s-a comandat material cu performanțe depășite și au avut loc acțiuni oneroase, cum au fost afacerile Skoda, Fokker, Eir Craft Disposal, soldate cu însemnate pagube materiale pentru țara noastră.

În capitoul următor al III-lea — autorii relevă preocuparea susținută a diplomației românești în direcția revitalizării convențiilor politice, completării și perfecționării convențiilor militare, colaborării pe multiple planuri în primul rând cu acele state interesate, ca și România, în folosirea tuturor mijloacelor pașnice împotriva politicii de revizuire teritoriale și pentru apărarea hotărâtă a ordinii politice postbelice. În acest sens sint prezentate primele tratative și convenții politice și militare postbelice încheiate de țara noastră, convențiile militare în cadrul Micii Înțelegeri și proiectele planurilor de apărare ale Micii Înțelegeri din 1932, în cazul unui război generalizat.

Lucrarea reliefează faptul că politica de apărare a României în această perioadă viza găsirea căilor și mijloacelor celor mai eficiente pentru apărarea și neutralizarea principalului pericol pentru țara noastră reprezentat de politica revizionist-revanșardă a cercurilor politice și militare din zona centrală și sud-estică a continentului. Concepția dominantă a cercurilor guvernante românești cu privire la forța și eficacitatea tratatelor internaționale, apreciate ca instrumente hotărâtoare în asigurarea păcii și securității popoarelor rezultă din însăși tratativele militare purtate de România cu alte state, caracterul convențiilor militare încheiate de țara noastră în această perioadă.

După prezentarea măsurilor de organizare, înzestrare și instruire a armatei (capitoul IV), autorii analizează în capitolele V și VI fenomenul creșterii pericolului fascist pe plan european, ca urmare a crizei economice mondiale și instaurării regimului nazist în Germania, precum și evoluția alianțelor mili-

tare ale României determinată de această realitate. Astfel este relevat cu claritate faptul că agravarea situației internaționale a statelor mici și mijlocii din Europa ca urmare a creșterii pericolului fascist, politica conciliatoare a marilor puteri occidentale față de repetatele încălcări de către puterile fasciste și revizioniste a tratatelor de pace, susținuta activitate diplomatică și militară desfășurată de guvernele de la Budapesta, Viena și Sofia vizând modificarea frontierelor în centrul și sud-estul Europei au determinat statele aliate din Mica Înțelegere să întreprindă noi măsuri pe linia întăririi capacității lor de apărare. În acest context o deosebită semnificație au avut reorganizarea Micii Înțelegeri, eveniment cu importante repercusiuni în domeniul cooperării militare a statelor semnatare, precum și Pactul Înțelegerii Balcanice, care a creat cadrul politic favorabil unei colaborări multilaterale între România, Iugoslavia, Grecia și Turcia.

Un loc distinct în cadrul lucrării îl reprezintă evidențierea rolului și contribuției clasei muncitoare, a partidelor ei politice în luptă pentru stăvilirea expansionismului fascist.

Ultimele două capitole ale lucrării sint consacrate coordonatelor militar-strategice privind apărarea țării și preocupărilor privind întărirea capacității de apărare. Autorii arată că forurile militare de conducere au adoptat o concepție în deplină concordanță cu politica de pace promovată de România pe plan internațional, care se baza, ea și în perioada anterioară, pe o strategie defensivă. O constatare deosebit de revelatoare este aceea că deși forurile militare de concepție au preconizat soluții judicioase problemelor pe care le punea apărarea teritoriului național, guvernele ce s-au succedat la conducerea țării în anii 1934—1939 n-au luat din timp măsurile economico-financiare necesare, atât în domeniul echipării teritoriului, cât și al pregătirii forței umane și materiale pentru război, România aflându-se în 1939, cu mult în urma statelor cărora trebuia să se opună pentru a-și apăra integritatea și suveranitatea națională.

Din studierea conținutului planurilor de campanie, a repartiției forșelor pentru acoperirea frontierei, a mobilizării parțiale și a executării de fortificații pe direcțiile operative amenințate autorii formulează ideea că atita vreme cât între România și U.R.S.S. au existat relații de bună vecinătate, frontiere de est i s-a acordat o importanță cu totul secundară în raport cu celelalte, un conflict pe această direcție fiind socotit cel mai puțin probabil. Politica agresivă a puterilor fasciste și revizioniste reprezenta principala primejdie pentru integritatea țării, cel mai mare pericol în măsurile de ordin militar

luate cu precădere pe frontiera de vest. Încecirea strategică a României, ca urmare a prăbușirii Poloniei, în septembrie 1939 și, în general, evoluția situației politico-militare nefavorabile pentru statul român au determinat necesitatea luării măsurilor de apărare, în acest sens factorii politici și militari acționând în vederea identificării celor mai logice și mai adecvate soluții pentru a respinge o eventuală agresiune, indiferent din ce parte ar fi venit.

Analizând politica de apărare națională a României sub multiple aspecte, autorii demonstrează cu argumente temeinice că în anii interbelici, ca și în etapele sale anterioare de dezvoltare, poporul român a promovat constant o politică de pace, bună vecinătate și conviețuire, fiind animat de idei de libertate națională, independență și progres. Analiza ipotezelor de apărare consemnate în planurile de operații demonstrează caracterul absolut defensiv al concepției care a stat la baza lor.

În partea finală a lucrării se evidențiază faptul că politica de apărare a României a căsuet intrucit nu au fost create din timp mijloacele de apărare, cecurile guvernante neacordind importanța cuvenită unor măsuri ferme de creare a unui potențial industrial care să asigure înzestrarea armatei cu tehnica și resursele economice corespunzătoare. Ca urmare, împrejurările imediat următoare înfringerii Franței și retragerii forțelor engleze, cind Germania și-a sporit eforturile pentru

acapararea țării din sud-estul Europei au găsit România — asupra căreia se exercitau presiuni concentrice — izolată pe plan internațional, lipsită de sprijin, fapt pentru care ea a devenit victima forțelor reacționare. Mobilizate de Partidul Comunist Român, masele populare au ripostat ferm și au luptat neîncetat împotriva fascismului, împotriva înrobirii și cotropirii țării de către forțele agresoare, această luptă culminind cu însurrecția din august 1944, începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă.

Completarea lucrării cu o bogată anexă cuprinzind tratatele și convențiile politice și militare încheiate de România în perioada interbelică este de natură a-i conferi un plus de valoare, cu atât mai mult cu cit unele din documentele prezentate sint publicate cu această ocazie pentru prima dată în România.

Prin importanța majoră a problematicii abordate, conferită de stringența ei actualitate, precum și prin argumentația științifică temeinică bazată pe o amplă și variată documentație, lucrarea se înscrie ca o contribuție valoroasă la studierea istoriei României în contextul relațiilor internaționale interbelice, reprezentind totodată o operă de referință importantă pentru cercetarea științifică a istoriei poporului nostru.

Ion Constantin

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele Goleștilor*, București, Edit. Sport-Turism, 1982, 295 p. + il.

Cunoscutul cercetător dr. Anastasie Iordache s-a dovedit un pasionat cercetător al istoricului unei mari familii de dregători și oameni politici înaintați din Țara Românească, care a jucat un rol însemnat în istoria patriei mai ales în prima jumătate a vechului trecut. Drept mărturie stă apreciată sa carte *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, apărută la București în 1979 în cadrul Editurii științifice și enciclopedice, 436 p. + il.

Autorul a reluat și diversificat acum tema amintitei sale monografii, relevind în lucrarea de față nu numai rolul Goleștilor pașopțiști și unioniști de la 1848 și 1859, dar și pe acel — nu mai puțin glorios — al înaintașilor ca și mesajul transmis de urmașii lor de la începutul vechului nostru. Subiectul se încadrează perfect în valoroasa colecție a Editurii Sport-Turism „Pe urmele...”, ind tratat cu deosebită competență, cla-

ritate și obiectivitate. Autorul, reputat cercetător, stăpânește toate cunoștințele necesare și, dotat cu o mare putere de evocare, învie în fața ochilor cititorilor trecutul unei familii animate — de-a lungul unui șir întreg de generații — de un sincer și înflăcărat patriotism.

A. Iordache redă în șapte capitole — a căror întindere variază în raport cu importanța activității personajelor evocate istoricul Goleștilor, însoțindu-i în peregrinările lor, analizându-le opera, cintărindu-le cu maximum de exigență valoarea în fața posterității și rolul jucat în trecutul țării. După cum arată autorul, posesorii moșici Golești (Mușcel) plasa Podgoria (azi în jud. Argeș), n-au constituit un neam propriu zis care să descindă prin stirpă masculină din vechime și plină în pragul zilelor noastre, ci au reprezentat *patru familii* succesive scoboritoare doar prin femei care au perpetuat numele

de Golescu, caz unic în anele vechilor familii de văză din principate. În primul capitol, A. Iordache arată că cel mai îndepărtat reprezentant al Goleștilor cunoscut în izvoare, a fost Baldovin din Golești, înrudit cu Craioveștii și trăind la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor. Acești vechi Golești s-au stins odată cu nepoata de fiu a lui Baldovin, anume Caplea, care luind în căsătorie pe Radu Furcovici, i-a adus ca zestre moșia Golești și a dat naștere celei de a doua familii purtând acest nume. Radu Furcovici a fost un dregător cu rosturi însemnate în perioada 1535—1568 a domniilor lui Radu Paisie, Mircea Ciobanul, Pătrașcu cel Bun și Petru cel Tânăr, iar fiii lui, Ivașco și Albu, au deținut poziții și mai de seamă în vremea lui Alexandru Mircea, ca setnici ai săi apropiați. Albu a picrit chiar în slujba domnului său în lupta de la Jilște din 11 aprilie 1571, în vreme ce Ivașco, însurat cu nepoata de fiică a lui Radu de la Afunați, s-a arătat credincios slujitor al lui Alexandru Mircea, părăsind chiar Țara Românească la venirea lui Petru Cercel și murind în pribegie la 20 decembrie 1584 în Moldova, unde se refugiase la curtea lui Petru Șchiopul.

Și acest al doilea neam de posesori ai moșiei Golești s-a stins la începutul secolului al XVII-lea, dar familia s-a perpetuat doar prin Neașa, fiica lui Radu Furcovici, căsătorită cu Radu din Brincoveni, fratele lui Danciu și unchi al domnului Matei Basarab.

Goleștii Brincoveni așa cum li consideră autorul lucrării—s-au stins și ei fără descendență masculină în secolul al XVII-lea, moștenirea numelui și a averii revenind urmașilor însemnatului boier—participant la lupta pentru putere între diverse facțiuni din principatul muntean din această epocă anume Stroe Leurdeanu, soțul Vișei, strănepoata Neașă și a lui Radu din Brincoveni. Aceștia s-au perpetuat timp de trei generații și au dat un însemnat dregător Țării Românești în persoana lui Radu Golescu Leurdeanu, ocupând înalte slujbe în saturele domnești ale lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brincoveanu și Ștefan Cantacuzino, ca ispravnic de scaun în 1694, mare vornic (între 1710 1713) și marc logofăt în 1714 1715.

El s-a opus instaurării domniilor fanariote în Țara Românească în persoana lui Nicolae Mavrocordat, în care vedea un servil instrument al dominației otomane și a contribuit la succesul acțiunii întreprinse de austrieci spre a captura pe domn la București la 14 noiembrie 1716 și a-l duce în prizonierat la Sibiu.

Radu Golescu, el însuși, s-a refugiat în Transilvania, în timpul războiului austro-turc, și împreună cu alți boieri, s-a pronunțat

pentru anexarea Țării Românești la Imperiul habsburgic, crezând însă în mod greșit, lucru pe care l-a regretat mai târziu, că numai în acest mod putea fi înlăturată suzeranitatea Porții asupra principatelor.

După încheierea păcii de la Passarowitz (1718), Radu Golescu nu s-a mai întors în Țara Românească, stabilindu-se în Oltenia, unde a fost numit consilier imperial; a murit în 1731, fiind îngropat la mănăstirea Hurezu.

Prin fiica acestui Radu, Anița, căsătorită cu Nicolae Știrbei, s-a perpetuat ultima familie, purtând numele de Golescu și care a dat naștere pleiadei de cărturari și luminați oameni politici din secolul al XIX-lea.

Autorul tratează în continuare istoricul familiei Golescu—Știrbei până la Răducanu (1746—1818), personalitate marcantă a vieții politice și culturale a principatului muntean în perioada de destrămare a feudalismului.

Acest boier s-a remarcat prin opera de restaurare a vechiului conac din Golești și a altor edificii religioase, prin înființarea unei școli sătești, prin acțiuni filantropice și încurajarea tipăririlor de cărți. A fost de asemenea unul din autorii memoriilor adresate țarului, împăratului habsburgic și primului consul Napoleon Bonaparte, de boierii pribegi la Brașov în 1802, spre a interveni împotriva acțiunilor anarhice ale rebelului pașă de Vidin, Pazvantoglu, care teroriza prin raidurile sale de pradă Țara Românească; boierii cereau marilor puteri să sprijine emanciparea principatelor și eforturile lor de desprindere de sub suzeranitatea Porții.

Răducanu Golescu a dat o educație aleasă fiilor săi, Gheorghe sau Iordache (1768—1848), autorul frumosului atlas geografic tipărit la Viena în 1800 și lui Constantin sau Dinicu (1777—1830), boier cărturar, cu vederi luminate, autorul cunoscutelor însemnări de călătorie prin Europa între anii 1824—1826.

După cum era și firesc A. Iordache se apleacă cu mult interes asupra acestor două prestigioase figuri ale culturii românești, evocând totodată pe larg și activitatea lor politică, stabilindu-le adevărata poziție în timpul evenimentelor revoluționare de la 1821 fără idealizări inutile și subliniind importanța activității lor în opera de regenerare spirituală a patriei. Acești boieri luminiști, deși nu s-au rupt de clasa lor, au izbutit—mai ales Dinicu—să se ridice deasupra unor prejudecăți și să reclame asanarea morală a societății, îmbunătățirea soartei țăranilor, înființarea de școli dind ca pildă pe cea întemeiată la Golești.

Desigur, în capitolul intitulat *O generație de revoluționari*, A. Iordache—ca un adevărat specialist în materie—tratează cu

multă acribie și minuțiozitate subiectul, aplecându-se asupra figurilor luminoase ale celor patru frați Golești fii ai lui Dinicu, Ștefan (1809—1874), Nicolae (1810—1877), Radu (1814—1882) și Alexandru (Albu) (1818—1873), ca și a verilor acestora Dimitrie (1807—1892), Radu (cătană) (1814—1877) și Alexandru (Arăpila) (1819—1881), fiii lui Iordache, cu toții luptători de frunte în opera de regenerare a patriei atit pe bariadele de la 1848 cit și mai tirziu, pentru unirea principatelor și drumul spre independență a României. Alături de ci autorul mai evocă figura luminoasă și plină de abnegație a mamei celor patru frați, văduva lui Dinicu, Zoe Golesecu, născută Farfara (1792—1879), precum și a mai multor surori și nepoate care după infringerea revoluției de la 1848 au întreținut vie făcără rezistenței și a idealurilor democratice în oaza de libertate ce a constituit-o conacul de la Golești. A. Iordache explică în mod convingător evoluția onora dintre Golești de la boieri luminați cu vederi înaintate pină la adevărați revoluționari democrați, cel mai radical dintre toți dovedindu-se fără îndoială, Alexandru G. Golesecu (Arăpila), apropiat tovarăș de idei al lui Nicoale Bălesecu. Autorul insistă pe larg asupra rolului Goleștilor în pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848, pozițiile pe care s-au plasat și mai ales activitatea politică dusă în pribegie, membrii familiei fiind împrăștiati de-a lungul Europei de pe malurile Bosforului pină la Paris. În timpul exilului, Goleștii au dus o neînecată luptă pentru eliberarea patriei de sub ocupația străină iar după izbucnirea războiului Crimeii s-au străduit prin propagandă în străinătate să asigure principatelor statutul internațional la care aspirau și aveau tot dreptul. Miopia Turciei și velleitățile de expansiune fără serupule ale Austriei au îngreunat procesul de emancipare a țărilor române dar n-au reușit să-l împiedice. Înapoiati în patrie, după un exil de aproape 9 ani, cu excepția lui Dimitrie care s-a stabilit prin căsătorie în Belgia, Goleștii au luat

parte activă, în cadrul Divanurilor ad-hoc, la pregătirea Unirii și apoi, prin renunțarea candidaturii lui Nicolae la tron, au ușurat alegerea lui Cuza ca domn al Principatelor Unite. A. Iordache expune apoi activitatea membrilor familiei în primii ani de guvernare ai lui Cuza, de care s-au depărtat după lovitura de stat în 1864 și instaurarea regimului său de guvernare autoritar. Goleștii au participat alături de Brătieni și C.A. Rosetti la îndepărtarea lui Cuza și aducerea la cirna statului a lui Carol de Hohenzollern, în ale cărei guverne au slujit pină la criza antidinastică din 1870—71. În deceniul următor Goleștii s-au stins din viață, rind pe rind, ultimul sfârșindu-se Radu, fiul lui Dinicu, la 1882. Evocarea trecutului familiei se încheie cu relevarea jertfei supreme pe cimpul de luptă în războiul de întregire a neamului a celor doi fii ai lui Alexandru G. Golesecu, anume Nicolae și Dumitru, primul căzut în octombrie 1916, pe frontul din Argeș iar cel de al doilea, în același an, la Cocargeaua în Dobrogea. În finalul cărții sale, autorul reconstituie leagănul Goleștilor — conacul lor cu un trecut atit de zbuiciumat — azi restaurat și transformat în Muzeu precum și unele ctitorii ale familiei. Un arbore genealogic și o bogată bibliografie însoțesc lucrarea spre a sluji la orientarea în subiect atit a specialiștilor cit și a publicului larg cititor. De asemenea, ilustrația bogată — în alb-negru și color — a cărții, ajută la crearea unei atmosfere sugestive și la zugrăvirea în imagini a istoriei familiei Goleștilor.

Din examinarea lucrării rezultă în mod obiectiv că autorul și-a tratat subiectul cu multă îngrijire și competență făcînd apel la izvoarele cele mai autorizate și consultînd o bibliografie bine selectată și reprezentativă. Prin noua sa carte dedicată Goleștilor, dr. Anastasie Iordache a izbutit să îmbogățească istoriografia noastră cu o valoroasă lucrare ce merită toată aprecierea din partea unui cit mai larg public de cititori.

Paul Cernovodceanu

* * * CATALOGUL DOCUMENTELOR ȚĂRII ROMĂNEȘTI DIN ARHIVELE STATULUI, vol. IV, (1633 — 1639), Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981* 903 p. + 19 facsimile

Despre vol. II și III din seria acestor cataloage, am referit altădată în paginile acestei reviste¹. Remarcam atunci faptul că

* Volum întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincuțescu și Silvia Vătafu-Găitan. Coordonator, Maria Soveja.

¹ Revista de Istorie”, 32, 1979, Nr. 3, p. 587—589.

în Direcția generală a arhivelor s-a format un mic colectiv de specialiști bine pregătiți, în sensul *non multa sed multum*, ale cărui lucrări, în speță aceste cataloage, se prezintă la un înalt nivel științific. Ele pot rivaliza cu publicațiile similare ale oricărui institut cu veche tradiție arhivistică. Pină la punerea în circulație a unui atare volum, întocmirea lui necesită efectuarea unui ade-

vărat proces de operații în lanț: depistarea documentelor, transcrierea și traducerea lor, colanțarea, dotarea, contopirea, regestarea și indexarea lor, — toate acestea cer pricepere, înalță și scrupulozitate.

Problema prioritară, care se pune cu stringență cind cercetăm documentele de după 1600, ba chiar și mai înainte, este aceea a limbii române. Care e raportul, evident numeric, dintre actele redactate în limba română, pe de o parte, și slavonă pe de alta, — atit în lăuntru cancelariei domnești, cit și în afara acesteia. O scurtă comparație statistică e mai mult decit concludentă. Vol. IV, pe care îl prezentăm aci, cuprinde 1.587 regeste de mărimi inegale, după documentele emise între 1633 și 1639 inclusiv. Luind în considerație și volumele anterioare, II și III, care încep cu 1601, putem trage o concluzie sumară și aproximativă pentru prima jumătate a sec. al XVII-lea, deși ne mai lipsește 15 ani din activitatea, atit de prodigioasă a cancelariei lui Matei Basarab.

Astfel, în perioada 1601—1620 s-au emis 251 acte în limba română și 521 slavone. După cum se vede, superioritatea e în favoarea slavonei, însă din perioada următoare (1621—1632) dispunem de 556 acte românești și 393 slave.

În sfârșit, între 1633 și 1639, numărul actelor românești, bineînțeles originale, se ridică la 885 și numai 256 slavone. În total, din perioada 1601—1639 — deci aproape patru decenii — ne-au parvenit 1692 acte românești și totuși 1 200 în slavă. Deci, limba română utilizată în Cancelaria de Curte, e într-o continuă creștere. Dar nu numai atit, cele trei volume de regeste consemnează în total, și un număr de 923 copii, care ar putea fi efectuate, fie de pe originale românești sau după traducerea din slavonă. Însă, nu ni se spune acest lucru și — în consecință — calculul nostru prezintă deocamdată un caracter aproximativ. În orice caz, se înregistrează o incontestabilă tendință de sporire a documentelor în limba română.

★

Trecind la conținutul vol. IV, relevăm faptul că în această perioadă (1633—1639) sporește numărul actelor încheiate în afara cancelariei domnești. O atare procedură, care înseamnă de fapt o degajare a agenției oficiale, apare cu o tendință crescândă încă de la începutul sec. al XVII-lea, drept rezultat nemijlocit al sporirii tranzacțiilor civile. Cancelaria domnească fiind suprasolicitată, anumite spețe de judecată cad în competența dregătorilor *extra muros*.

Astfel, în vreme ce în perioada vol. precedent (1621—1632), — deci timp de 12 ani — s-au redactat în afara Cancelariei de

Curte 609 documente (tranzacții, învoiele, zapise, hotărnicii ș.a.) în numai 7 ani următori (1633—1639), numărul acestora a crescut la 775. Pentru această sporire pledează și numărul scriitorilor de acte (dieci, grămăticii, logofeți, popi ș.a.) care crește după următoarea scară: 155, 178, 280.

Lupta împotriva limbii slave a fost un proces de lungă durată, care s-a desfășurat lent dar sigur, mai cu seamă în afara Cancelariei de Curte. Perioada aceasta, în care o adevărată cohortă de scribi apcelează la forme de limbă și expresii din rezervorul graiului popular, pentru a da frazei o turnură juridică și socială, totodată, constituie o dovadă îndubitabilă de vitalitatea și vigoarea limbii noastre. Dar, despre atari probleme vom vorbi mai pe larg în altă parte.

Vol. IV începe cu un „Cuvint introductiv”, urmat de un rezumat în limba franceză, bibliografia, o listă de prescurtări, alta cu numele de corespondență pe fonduri și colecții, listă de concordanță pentru datele rectificcate, documente false și indoicnice, Indice onomastic, Indice de materii și o listă a facsimilelor.

Tematica volumului este, în linii mari, aceeași față de deceniile anterioare, însă cuprinde și unele probleme noi, caracteristice situației social-economice de la mijlocul sec. al XVII-lea. Boierimea continuă să achiziționeze, într-un fel sau altul, ocine și pământuri poate cu mai puțină vrăjnmășie decit în secolul al XVI-lea. Din cauza unei fiscalități apăsătoare, țărani se vind boierilor și minăstirilor, împreună cu ogoarele lor. Alți, potrivit unei uzanțe mai vechi, fug aiurea în căutarea unei viațe mai bune. Chiar și la sudul Dunării. Mulți dintre țărani, deveniți *glebae adscripti*, în urma *Legăturii lui Mihai Viteazul*, care avea încă putere de lege, solicită slobozirea de rumânic. Însă boierii se opun prevalându-se încă de valabilitatea acestei instituții, creată la începutul veacului în împrejurări politice cunoscute. Deși nu se mai întâlnește agitația țărănimii din vremea „Viteazului”, totuși domeniile boierești și ale minăstirilor continuă să crească.

Relațiile economice se amplifică și se dezvoltă în urma apariției unei specializări meșteșugărești chiar în sinul țărănimii: creșterea vitelor cornute devine o indeletnicie predominantă, se dezvoltă pescuitul ea și stupăritul, preocupări mănoase pentru vremea aceea. Atit în aparatul de stat, cit și în clasele de jos, documentele consemnează existența unor slujbași, dar și meșteșugari. Reproducem, după indicele de materii, cîteva din denumirile acestor indeletniciri: arear, băcan, băieș, butar, cantaragiu, căldărar, ceaprazar, cojocar, croitor, covaci, dijmar, finari, grădinari, lăutari, lumînărari, micrari, moșari, nejar, negustor, pescar,

văcar, zugravi, picturari, potcovar, rachier, săbiar, balgii, prilog, rușală, bogasiu, măjariu, biglar, șufar, ș.a.

Alte documente relatează despre politica internă și externă a lui Matei Basarab. Se pare că a fost bun cu cei buni și aspru cu cei răi. Le dăruiește moșii, le acordă privilegiile și-i înalță în ranguri pe cei care l-au urmat pe domn și la bine și la rău, — mai cu seamă în timpul pribelgiei în Transilvania, în luptele pentru domnie cu Leon voievod și Radu Iliș (1632), sau în războaiele cu Vasile Lupu (1637 și 1639). Cit privește organizarea administrativă, actele conțin informații despre împărțirea teritoriului pe județe. Despre slujitori și obligațiile acestora. În problema relațiilor externe, Matei Basarab continuă spiritul politicii lui Mihai Viteazul care, spărgind fruntariile, și-a deschis drum spre Europa Centrală. Scrisoarea voievodului muntean din 6.IX.1637, adresată lui Ferdinand al III-lea, din tabăra de pe Siret, testează legăturile lui cu imperialii și cu voievodul Transilvaniei, Gheorghe Rakóczi I.

Însă, atât domnul, cit și doamna Elina sint cunoscute în istoria culturii românești prin sprijinul material acordat în mod neprecupețit mai cu seamă tipăriturilor de cărți românești și slavone. În legătură cu aceasta, se publică în volum actul emis, la 9.VIII.1636, de către Theofanes, patriarhul Ierusalimului, prin care întărește dania lui Matei Basarab de 1 000 galbeni făcută egumenului Meletic de la Mânăstirea Govora. Cu acel prilej, domnul cerea egumenului să aducă dascăli și tipografi, care să tipărească și să copieze cărți. În același timp i se mai cerea lui Meletic „să înființeze și o școală, unde cei care vin să învețe nu numai cărțile sfinte, ci și din toată știința oamenilor”. Deci, un început de laicizare.

Mai e vorba acolo și de relațiile dintre cele trei țări românești, referiri despre calamități și catastrofe naturale, prădăciuni, incendii, foamete și multe altele, care nu pot fi incluse în această scurtă prezentare.

★

Sub aspect diplomatic, merită a fi semnalate câteva formule, mai ales că se inovează continuu, de-a lungul secolelor. De pildă, titulatura domului prezintă trei forme: *una dezvoltată*, „în Hristos, Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul...”, căruia i se adaugă în continuare și formula, care demult nu mai prezintă o fundamentare istorică: „și al părților de peste munții Amlașului

și Făgărașului herțeg”; a doua, mai *prescurtată*: „Din mila lui Dumnezeu Io Matei Basarab, voievod și domn”. Și în fine, a treia *redusă*, pur și simplu la prenumele Domnului: „Matei Basarab voievod, nepotul lui...” Acest fapt dovedește cu prisosință inventivitatea, dar și ușurința cu care Cancelaria de Curte trece peste anumite elemente sacrosancte ale formularului diplomatic. E și aici un fel de laicizare, dar și o uimitoare putere de adaptare la condițiile vieții noastre sociale.

În același timp, actul de cancelarie, din motive pe care nu socotim necesar să le dezvoltăm aici, tinde să îngurgiteze cit mai multe tranzacții. De pildă, actul din 20.X.1639 cuprinde nu mai puțin decît 75 tranzacții încheiate între Bunea al doilea vistier și țărani care i se vind și cărora le plătește frumoasa sumă de 470.000 aspri.

În sfîrșit, mai relevăm o procedură dintre cele mai interesante, inițiată desigur de Cancelaria lui Matei Basarab. E vorba de delimitarea în timp a etapelor prin care a trecut obiectul tranzacției sau a litigiului respectiv. Se merge înapoi cu precizările și detaliile, încît se realizează un mic istoric al ficcării spețe de judecată. Acest fapt presupune pînă la certitudine că diacul sau logofătul, care redactau actele, aveau în față hrisoavele, poruncile domnești sau zapisele în legătură cu speța respectivă. De aici, o concluzie netă: că masa actelor emise în cancelariile domnești din țările române a fost imensă, dar că multe din ele au pierit din cauza prădăciunilor și izbeliștilor, răzute peste capul poporului nostru. Cu toate acestea, dintre țările din Europa de sud-est, noi dispunem în momentul de față de cel mai mare număr de documente feudale.

De multe ori, se reproduceau după vechile acte pînă și hotarele ocinilor. Nu putem trece mai departe fără a consemna aici două denumiri din sfera microtoponimiei de o mare frumusețe: Satul Gabrovul avea ca repere de hotar — *calea albinelor și un plic de scumpie*.

Pe coperta volumului, s-a reproduș sigiliul lui Matei Basarab, folosit în această perioadă. Descul, executat cu o remarcabilă măiestrie artistică, e opera Veronicăi Vasilescu. Așa cum se prezintă volumul, despre ale cărui calități am amintit la început, constituie, fără discuție, o lucrare de referință.

Tr. Ionescu-Nișcov

GYÓRGY RÁNKI, *Gazdaság és külpolitika (Economie și politică externă)*
Magvető Kiado, Budapesta, 1981, 353 p.

Studiile de istoric privind evoluția istoriografiei marxiste ungare recunosc faptul că cercetarea de profil dobîndise rezultate importante și viza posibilității extinse de manifestare cu precădere în teritoriul istoriei economice¹. Generația tinăra de specialiști afirmată în deceniul șase va aborda acum problematica dezvoltării economice din epoca monarhiei dualiste, redînd astfel cu primordialitate circuitului științific un material faptic bogat și vehiculînd totodată concluzii viabile critic. Articolele și lucrările monografice apărute în intervalul menționat vor reflecta cuprinzător evoluția agrar-industrială, dezvoltarea economică și își propun să stabilească — prin utilizarea incipientă a metodei comparative — căile specifice de dezvoltare pentru zonele geografico-istorice cu sorginte în contextul Europei centrale și sud-estice. Acum și astfel se vor percepe treptat cele două trăsături definitorii pentru transformarea capitalistă survenită pentru aria analizată: acumularea internă de capital și penetrarea capitalului străin.

Literatura maghiară de istorie economică va oferi în continuare exegeze serioase vizînd regimul economic din perioada contrarevoluției, a dezvoltării industriale și agricole, anii de criză și formele intervenției statale, în conexiune cu formarea monopolului capitalist de război și includerea Ungariei în „Lebensraum-ul” celui de-al treilea Reich, urmat legic de coparticiparea la ultima conflagrație mondială.

Unor asemenea comandamente majore enunțate, putem circumscrie întreaga activitate întreprinsă de istoricul Gy. Ránki, care timp de decenii, în colaborare densă și fructuoasă cu I.T. Berend, cercetează epoca economică din istoria Ungariei, cuprinsă între 1867 și reconstrucția de după anul 1945².

¹ E. Niederhäuser, *Eastern Europe in Recent Hungarian Historiography*, în „Études historiques hongroises”, I, Budapesta, 1975, p. 127, 129-130; *Hungary and Eastern Europe*, în „Études historiques hongroises”, II, Budapesta, 1980 p. 701, 703, 706-707, 750-751, 753-754.

² *Social-Economic Researches on the History of East Central Europe*, Budapesta, 1970; *Economic Development in East Central Europe in the 19th. and 20th Centuries*, New York, Londra, 1974; *East Central Europe in the 19th. and 20th Centuries*, Budapesta, 1977.

Cartea de față, editată în colecția populară în țara vecină „Gyorsuló idő” (Timp accelerat) — o variantă autohtonă a „Livre de poche-ului” — înăflășează disputa puterilor europene pentru hegemonia economică în centrul continentului și Balcani între anii 1919—1939, într-o manieră comparativă deplină, predilectă autorului, impusă și utilizată benefic în cercetarea proceselor economice pe regiuni geografice întinse³.

Pentru a facilita înțelegerea evoluției economice interbelice a țărilor din zona nominalizată, autorul trasează în linii generale imaginea ansamblului politico-economic respectiv, aflat în pendulare permanentă între iluzia „Griff nach der Weltmacht-ului” și a tezei ulterioare „Mittelcuropa-iste”. Tendința de modernizare reclamată, imperativul reorganizării economice cu toate discontinuitățile inerente suferă impactul seismului războiului și dezmembrării Imperiului austro-ungar, cu corolar definitoriu în reordonarea sferelor de influență ce vor favoriza mecanismul integrității statelor „succesorale” interesate în comerțul internațional prin cererea de alimente și materii prime, coroborată cu oferta de produse industriale și introducerea de capital străin. Raporturile politice total modificate la debutul deceniului prim interbelic vor statua decadența hegemoniei economice germano-austriece în Balcani, constată autorul, și ascendența influenței franco-anglo-italiene, derivată ulterior într-o competiție dură, lipsită de compromisuri trainice, indiferent de caracterul alianțelor politice de recentă durată. Stabilizarea economică în aria studiată, subliniază pertinent Gy. Ránki se întîrzia premeditat din pricina conflictului dintre puterile învingătoare în război și a crizei interne insurmontabile țărilor mici aflate în redresare progresivă.

Amalgamul de interese politico-economico-militare va face imposibil stabilirea unui primat concludent pentru inițiativa penetrării. Tripla tendință britanică se vizualiza decisiv: a) încorsetarea economică a Germaniei b) continuarea politicii coloniale c) controlarea Balcanilor în virtutea tezei menținerii balanței puterii. Mai existau totodată motivația temeinică drept argument pentru acceptarea posibilității eliberării capitalurilor autohtone de sub influența financiară a Vienei și Budapestei. Proiectele

³ I. T. Berend, Gy. Ránki, *Zur Methodologie und zum Konzept der „allgemeinen Wirtschaftsgeschichte*, în „Acta Historica”, 17, 1971, nr. 3-4, p. 257-272.

engleze cu scop politic antigerman mișcat vor suferi ofensiva franceză, prin intermediul Ungariei, către centrul și sud-estul Europei. Istoricul maghiar remarcă cu îndreptățire că planul de confederație cu gravitarea în jurul Budapestei încăleca promisiunea aplicării unor „corective” la granița cu România, mai mult, în vederea obținerii unor concesiuni finale se mizează pe însăși autonomia Transilvaniei (p. 28, 29). Conjunctura timpului va favoriza totuși răciră relației franco-maghiare către sfârșitul anului 1920, opțiunea ultimei părți fiind canalizată către capitalul englez, considerat mai sigur, chiar și în lipsa unor retusuri teritoriale. Autorul confirmă acum că tocmai instabilitatea internă și externă a economiei și implicit capitalului francez au permis rocada din 1921 vizavi de Mica Înțelegere. Tentativa franceză, se continuă în expozeu, va îmbrățișa numai aspecte politico-militare, care explică așadar sistemul de alianțe dezvoltat cu statele care soliețau apărarea și garantarea status-quo-ului. Specialistul recenzat afirmă că optica economică engleză întru echilibrarea avansului înregistra de francezi și reducerea potenței germane totodată, miza pe punctele strategice deținute în România: petrolul, siderurgia (p. 44, 46). Conceptul de asanare britanic se manifestă stimulată de către divergențele serioase italo-franceze vizavi de economia țărilor dunărene, anul 1922 consemnând abandonarea tentativei incursiunii de Roma.

Ne exprimăm opinia că în analiza încercărilor germane de redobindire a sferelor de influență în Balcani, categorisirea atribuită statelor „succesoriale”, — descrise drept ferm opozante, — de „sporite etnic și teritorial, grație victoriilor Antantei și sistemului de tratate de la Versailles” (p. 58) neglijează factorii istorici importanți și astfel nu cadrează cu adevărul istoric. Se conchide apoi, pe drept cuvânt, că Balcanii se vor constitui în continuare într-o zonă de presiune majoră, datorită contradicțiilor dintre marile puteri: Anglia și Franța concurente care vor angaja Italia drept factor de contrabalansare, precum și aceleiași maniere de „dispreț național” — chestiune de mentalitate colectivă, considerăm, inerentă modificărilor capitale survenite în modul de viață și conștiință —, de dimensiuni teritoriale care marchează astfel anumite probleme de prestigiu, irevocabile. În trasarea procesului reconstrucției și stabilizării economice interne, surprind aserțiunile despre rolul centralizator „binefăcător” al Monarhiei (p. 77). Autorul constată numai situația de izolare completă a statelor din regiune după anul 1920 (p. 78) în antiteză cu exemplul „idilizat” din timpurile dinainte de 1918, fără să stăruie asupra substratului politic vital pentru favorizarea stării de independență economică. Concu-

rența franco-engleză pentru păstrarea condițiilor financiare propice în Balcani, în contextul eliminării Angliei și slăbirii temporare a Germaniei, va îngădui, serie autorul, delimitarea politică franceză antirevizionistă, în vreme ce expansiunea voolată a Berlinului dintre 1929—1933 se va efectua totuși priu înlesnirea pătrunderii produselor agrare balcanice, surprinse de criză și boicotul american. Reușita Franței în acordarea de împrumuturi României în 1928⁴, după eșecul Angliei din 1925, subliniază Gy Ránki, îngemănată cu rezistența țărilor din Mica Înțelegere va conduce la agravarea la maximum a disputei franco-engleze și la ciștișgul de cauză germană, care va prelua treptat aliații revizionisti ai Angliei. Pentru dobindirea în bloc a cooperării statelor dunărene și stoparea imixtiunii germane, Franța se va vedea silită să elinine capitalul englez din România, opiniază specialistul ungar, iar ofensiva financiar-diplomatică se va concentra în planul Briand⁵ de sisteme preferențiale agrar-industriale întru pararea tentativei italiene eșuate prin planul Brocchi.

În acest context ercionat, Gy. Ránki relevă în continuare demersurile românești pentru făurirea blocului agrar balcanic preconizat (p. 125): conferințele din 1930 de la București, Varșovia, Geneva, precum și intervenția finală a Berlinului care va permite decisiv apropierea Balcanilor, drept piață unică de desfacere. Se reconoaște tot acum graba cu care Ungaria, depășită de ideea asumării unei colaborări largite pe țărîm agrar pentru obținerea regimului preferențial, își va relua legăturile cu Germania odată cu vizita premierului Bethlen (p.128). Raliat problemei amintite, autorul detaliază proiectul uniunii vamale germano-austriece și impactul asupra Franței, concretizat în teza constructivă lansată de F. Poincaré pe seama țărilor din Europa orientală.

Concomitent cu adincirea crizei economice și așeușirea contradicțiilor sistemelor economice din zonă, se spune în lucrare, apare declinul vădit al hegemoniei franco-engleze în Balcani, deoarece potrivinic fenomenului dependenței economice existent, statele respective se aflau pe drumul propriu cu datorii și dobindzi mari, rate și coeficiente de import-export edificatoare în baza datelor statistice prezentate (p. 163—165).

Anii 1931—1932 consemnează avîntul general relativ francez și tentativa hegemo-

⁴ vezi V. Bozga, *Condițiile penetrației capitalului străin în România în primul deceniu după Marea Unire din 1918*, în RI, 34, 1981, nr. 6, p. 1065—77.

⁵ vezi E. Campus, *Planul Briand de uniune europeană (1929—1930)*, în RI, 35, 1982, nr. 8, p. 924—949.

nică reluată în Europa de est, potențată de tocmai intenția conducătorului Cehoslovaciei de statuire a colaborării ceho-austro-ungare. Autorul relevă aici un alt factor important anume sporirea posibilităților revizioniste prin intensificarea tratativelor franco-maghiare (p. 175). Soluția britanică intervenționistă pentru salvarea Balcanilor din criza economico-financiară va fi parată de opoziția germano-italiană, în special de planul Tardieu. Gy. Ránki zugrăvește sugestiv starea de dubiu manifestată de statele din regiune în definitivarea opțiunii vizavi de rezultatele oferite de concurența franco-engleză și italo-germană. Revizionismul politic mesajat de Budapesta, continuă istoricul, va decide urgent deschiderea necesară și angrenarea economică către și în tabăra din urmă (p. 195). În concordanță cu cauzele generale de ordin economic, se afirmă că starea de criză actuală și de subdezvoltare se datorcă în mare măsură și concurenței orgolioase naționale dintre țările balcanice (p. 221).

Apariția lui Hitler la conducerea Germaniei va produce aprofundarea tatonării Ungariei pentru extinderea relațiilor economice, agrare cu deosebire⁶, deoarece preferința temporară manifestată de Berlin față de Mica Înțelegere viza contrapunerea Franței din punct de vedere economic. Tendințele revizioniste maghiare, directe exprimate prin guvernele Károlyi și Gömbös, relevă autorul, vor fi puse de acord cu teza imixtiunii politice brutale în Balcani, profesată de Führer, în contradicție cu ideea apărării economice pașnice, manifestată de către diplomații de carieră de pe Wilhelmstrasse. (p. 240, 241, 243). Convenția triplă de la Roma confirmă astfel, remarca autorul, faptul că politica germană de dezagregare a Micii Înțelegeri se baza pe, și, miza în ajutorarea revizionismului ungar (p. 252).

Situația României în 1934 în cadrul ofensivei comerciale germane, presiunile directe în gen de corupere sau șantaj, activitatea diplomatică realizată de emisarii români la Berlin, concretizată în acordul privind exportul de grâu și petrol, parafat în martie 1935, se realizează cu competență pe parcursul a citorva pagini din lucrare (p. 260—264).

„Noucr Plan-ul” și economia de dimensiune au însemnat pentru Germania obținerea de produse fără plata în devalize, constituind astfel o soluție convenabilă vizavi de ieșirea din criză financiară, pentru Iugoslavia și Ungaria, cele dintii care acceptaseră convențiile economice respective. În conjunctura menționată, serie Gy. Ránki, rela-

ția dintre România și Germania⁷ prezenta aspecte favorabile economic, datorită structurii exportului românesc și altce ncfavorabile, politice, militare și de structură de sistem (p. 276).

Analizând fenomenul scăderii dominației franceze asupra Micii Înțelegeri și dificultățile survenite în mecanismul economic și politic al acesteia, autorul citează opinia competentă a diplomatului român N. Titulescu față de menirea blocului de la Roma și potențarea revizionismului ungar (p. 301). Posibilitățile de conexiune între pactul tripartit și Mica Înțelegere, plus Franța, vor fi cuprinse și dezbatute în planurile Laval și Hodža cșuate amindouă, tratate judicios de istoricul maghiar, care reliefcază din nou atitudinea reprezentantului României N. Titulescu la tratativele din ianuarie 1936 (p. 309).

Pasivitatea engleză, în pofida strategiei investițiilor uriașe tardive — vezi exemplul României (p. 331, 335) — coroborată cu abdicarea definitivă franceză și slăbirea diplomatico-militară a sistemului Micii Înțelegeri vor conlucra, se subliniază concludiv, la emergența unui motiv esențial pentru varianta nouă a politicii de „divide et impera” germană din Europa centrală și sud-estică, prin livrările de armament în fruntea listei figurind Bulgaria și Ungaria. Gy. Ránki scmnalcează mai apoi că în globalitatea factorilor economiei din teritoriul istorico-geografic cercetat în lucrarea dată, angrenați în dispute, conflicte, contradicții și crize diverse, România de pînă la tratativele din martie 1939 — indiciu deloc semnificativ, n.n. — se va constitui în unica țară care va reuși să nu depindă economic în totalitate de Germania, datorită și bogăției supreme reprezentate de petrol, fapt ce va contribui la sporirea unui anumit gen de garanții, statuable pentru situația și importanța României pînă la declanșarea războiului doi mondial.

Aserțiunile finale ale lectorului și recenziului vizavi de o atare întreprindere monografică tratată de dezinvoltura necesară facilitării înțelgerii unor probleme însemnate de istoric economică interbelică pentru un spațiu geografic concretizat, pe seama publicului larg care se aplică asupra unor asemenea lucrări speciale, țin să releve obiectivitatea și simțul critic cu care ne-au obișnuit cercetările lui Gy. Ránki, în convenița unui travaliu în timp și bibliografic imens, reclamat de analiza comparatistă, cărcia îi este un reprezentant recunoscut în Ungaria și în istoriografia țărilor vecine.

Stelian Mindruț

⁶ Berend-Ránki, *German-Hungarian Relations following Hitler's Rise to Power (1933—1934)*, în „Acta Historica”, 8, 1961, nr. 3—4, p. 313—348.

⁷ vezi I. Puia, *Capitalul străin în economia României în deceniul premergător celui de-al doilea război mondial*, în RI, 34, 1981 nr. 8, p. 1405—1421.

LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine (Politica Italiei față de Serbia pînă la anul 1870)*, Narodna Knjiga, Beograd, 1979, 390 p.

Prezenta lucrare își propune cercetarea motivației și a orientărilor (sau măcar tendințelor) politicii Piemontului (respectiv Italiei) față de principatul Serbiei; și mergînd mai departe, dezvăluirea interferențelor politice italo-sud-slave. Ea reprezintă o însemnată contribuție în cercetarea contextului politico-diplomatic sud-est european în anii de creație înnoiri de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului trecut; o epocă zbruciumată, care prefigurează și chiar consensimează reasezări politico geografice pe harta bătrîni Europe.

Lucrarea este rodul unei complexe și vaste munci de investigație, ce sintetizează o imensă informație bibliografică. Fapt meritoriu, baza de susținere a argumentației o conferă sursele documentare atît edite cit și — în cea mai mare parte — inedite, care-și găsec o rodnică intrupare într-o majoră realizare, cu multe, multe noutăți în plan faptic dar și interpretativ.

Lucrarea în discuție are o însemnatate specifică pentru istoricul român, prin obiectiva integrare a realităților politice românești în cadrul sud-est și central european cit și prin noutatea sugerată de potențialul dialog politic interlatin prin mijlocirea factorului sud-slav, din Peninsula Balcanică. Pe de altă parte, ea interesează istoriografia românească prin deosebit de abundenta informație — chiar și despre viața politică românească a epocii și implicarea românească în Balcani — culeasă cu precădere în fondurile arhivistice ale Italiei și puțin vehiculată în istoriografia noastră contemporană. Deosebit de prețioase surse în economia lucrării sînt cele oferite apoi de arhivele iugoslave, precum și datele culese la Paris și Viena.

Materialul volumului este divizat în două părți, cu zece capitole. Partea I-a abordează problema strădaniilor de soluționare a aspirațiilor italiene prin intermediul chestiunii orientale. De reținut sînt eforturile lui Cavour privind atragerea popoarelor dunărene în coaliția antihabsburgică (cap. 2), misiunile lui Bensa și Canini în sud-estul Europei (1861—1862, inclusiv la București) vizînd realizarea proiectatei Confederații dunărene, sub protecția italiană (cap. 3). La fel de semnificative pentru dezvăluirea disponibilităților politice sud-est europene ale Principatelor Unite la 1863, sînt misiunile emisarilor regelui Victor Emanuel al II-lea, colonelul De Sonaz (care atinge Galațiul și Bucureștiul) și ceva mai tîrziu, cea a generalului Türr, aghiotantul regelui, a cărui prezență la București va stîrni deosebită agitație în rîndurile presei austriece (cap. 4).

Partea a II-a este consacrată investigații poziției Italiei față de programul de politică externă a Serbiei. Ne interesează în special aprecierile cu privire la apropierea româno-sîrbă (sud-slavă) și posibilele ei consecințe în contextul rivalității dintre marile puteri (cap. 9).

Volumul este prevăzut cu rezumat în limba italiană, o sugestivă — prin calitate și proporții — listă bibliografică și un deosebit de util indice de nume, locuri și termeni istorici. Iar forma de prezentare a materialului redactat îndeplinește cu succes cele mai exigente criterii ale muncii științifice.

În concluzie, avem în față o valoroasă lucrare, atît sub raportul obiectivității interpretative cit și al noutății științifice, de mare interes și pentru cunoscătorul scrisului istoric din țara noastră.

Miodrag Milin

DALE R. STEINER, *Historical Journals, A Handbook for Writers and Reviewers*, Santa Barbara, Oxford, American Bibliographical Center, Clio Press, 1981, 213 p.

Instrumentele de lucru auxiliare, ca de pildă: enciclopediile, dicționarele, ghidurile, bibliografiile sînt absolut necesare în munca de cercetare istorică. În acest sens, cunoscutul Centru Bibliografic American (*American Bibliographical Center*) de la Santa Barbara

California condus de Eric H. Boehm desfășoară de mulți ani o bogată activitate, publicînd între altele: „Historical Abstracts”, „Art Bibliographies”, „Advance Bibliography of Contents: Political Science and History”. Sub egida sa, Dale R. Steine

a publicat de curind un repertoir al revistelor de istoric, de popularizare sau nivel științific superior, din S.U.A. și Canada. Autorul arată că lucrarea nu este menită să ofere informații cu caracter exhaustiv, privind toate revistele de istoric de pe continentul nord-american. Cele peste 350 de reviste sînt catalogate în ordine alfabetică și poartă titlul în limba franceză sau engleză. Între ele amintim pe cele mai importante: „Journal of American History”, „American Historical Review”, „Agricultural History”, „Latin American Digest”, „The Muslim World”, „Histoire sociale”, „Journal of Method”, „Railroad History”, „Journal of Black Studies”, „Current History”, „Revue d'histoire urbaine”, „Journal of Asian Studies”, „Africa Today”, „Annales Canadiennes d'Histoire”, „Scandinavian History”. Despre fiecare dintre aceste reviste sînt prezentate informații amănunțite cu privire la speci-

ficul studiilor pe care le publică, numele editurii, al redactorului șef și adresa lor periodicitatea apariției, mărimea tirajului volumul de pagini al unui număr. Lucrarea este completată cu un capitol ce conține sugestii privind redactarea manuscriselor studiilor, articolelor sau recenziilor în vederea publicării. Astfel, se dau indicații în legătură cu stilul de exprimare, modul de dactilografare, plasarea ilustrațiilor și a aparatului critic. În finalul lucrării sînt indicate o serie de lucrări de referință, la care cercetătorul sau cadrul didactic poate apela în caz de nevoie. Considerăm lucrarea prezentată, un instrument de lucru foarte util tuturor specialiștilor și care oferă o privire de ansamblu asupra multitudinii subiectelor de abordat în cadrul științei istorice din Statele Unite și Canada.

Mihai Manea

„REVISTA DE ISTORIE” publică în primă parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile; Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Durata și sensul evoluției istorice.

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (VI).

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea.

Contextul european al anului 1683. Asediul Vienei de către otomani și consecințele înfrângerii.

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc pînă la 1877.

Considerații privind social-democrația germană (1869—1914).

Structuri și tendințe în evoluția demografică a orașului românesc (a doua jumătate a secolului XIX).

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

Istoriografia problemei agrare din România (1913—1921).

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

RM ISSN 0567—6304

